

**POTSDAMIN PERINNÖSTÄ POHJOISEEN ULOTTUVUUTEEN.
KESKUSTELU KALININGRADIN ASEMASTA 1990- JA 2000-LUVUILLA**

Antti Karttunen
Helsingin Yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia
Pro gradu -tutkielma
Syyskuu 2006

1. Johdanto	2
1.1. Tutkimuskysymyksestä ja siihen liittyvistä ongelmista.....	3
1.2. Aikaisempi tutkimus ja lähteet.....	6
1.3. Kaliningradin kysymyksen juuret syntyvät Potsdamin perintönä.....	10
1.4. Neuvostoliitto hajoaa – Kaliningradin historian vuosi nolla	14
2. Kaliningrad sotilaallisena uhkakuvana	16
3. Kaliningradin kysymyksen ensimmäinen kansainvälistäminen.....	24
3.1. Vaatimukset alueen demilitarisoinnista	25
3.2. Kauttakulkukysymys Liettuan kanssa.....	28
3.3. Kysymys alueen hallinnasta.....	33
3.3.1. Liettuassa esitetyt vaatimukset.....	33
3.3.2. Saksassa virinneet aluevaatimukset	34
3.3.3. Myös Puolassa haikailtiin Kaliningradin alueen perään	39
4. Kaliningrad federaation ja alueiden välisissä suhteissa	40
4.1. Venäjän epäsymmetrinen federalismi	40
4.2. Kaliningradin erityistalousalue	42
4.3. Gorbenkon kuvernöörikausi – etäisyyttä Moskovaan.....	45
4.4. Elokuun 1998 kriisi iskee.....	46
4.5. Putinin reformit: Kaliningrad-keskustelu kiihtyy, ote tiukkenee.....	47
4.5.1. Kuvernööri vaihtuu Putinin suosikkiin	48
4.5.2. Federaatio kiristää otettaan	52
4.6. Onko Moskovalla ollut Kaliningrad-politiikka?	56
5. EU-keskustelun nousu.....	58
5.1. Venäjän ja EU:n yhteistyön välineiden muodostumisesta	62
5.1.1. PCA-sopimus	62
5.1.2. EU:n Venäjä-strategia	63
5.1.3. Pohjoinen ulottuvuus – kiinnostus Kaliningradia kohtaan lisääntyy	64
5.2. Venäjän avaukset EU:n suuntaan.....	67
5.2.1. Kaliningradista pilottialue EU:n ja Venäjän suhteissa?	68
5.3. EU yrittää vastata Venäjän avauksiin	70
5.3.1. Komissio antaa Kaliningradia koskevan tiedonannon	70
5.3.2. Pohjoinen ulottuvuus – paljon keskustelua, vähän konkteriaa.....	72
5.4. Viisumikysymys pöydälle - retoriikka kovenee.....	73
6. Naton laajeneminen jää EU-keskustelun varjoon	82
7. Johtopäätökset.....	85
7.1. Kymmenen vuotta meni jaaritteluun?	86
7.2. Kaliningradin kysymyksen monta ”kieltä”	91
7.3. Painotukset muuttuvat, teemat säilyvät.....	93
7.4. Keskustelu Kaliningradista jatkuu	97
7.5. Kaliningradissa edelleen työnsarkaa historiantutkijalle.....	100
LÄHTEET.....	102

1. Johdanto

Kaliningrad on monella tavoin erikoinen alue: se on Venäjän federaation läntisin ja samalla yksi pienimmistä alueista, vailla mitään suoraa maayhteyttä muihin Venäjän osiin. Se on myös yksi viimeisistä jäljellä olevista Venäjän (Neuvostoliiton) toisen maailmansodan aluevalloituksista Euroopassa. Alueen siteet Venäjän historiaan ovat heikot: sillä ole juuri lainkaan venäläistä historiaa ennen kuin alue liitettiin Neuvostoliittoon kolmen suuren jakaessa Eurooppaa toisen maailmansodan lopulla. Neuvostoliiton hajotessa ja Baltian maiden itsenäistyessä Kaliningradin alue jäi yksinäiseksi Venäjän erillisalueeksi Itämeren rannalle. Kaikki maareitit muihin Venäjän osiin kulkevat joko Liettuan ja Valko-Venäjän, Liettuan ja Latvian tai Puolan ja Valko-Venäjän kautta.

Oikeastaan siitä saakka, kun alue jäi maantieteellisesti erillisalueeksi, on Kaliningradin ympärillä käyty keskustelua¹ sen asemasta uudessa geopoliittisessa asetelmassa. Kuinka ja kenen toimesta ratkaista erillisalueen asemasta aiheutuvat vaikeudet? Mikä on Kaliningradin ”tehtävä” ja ”rooli” ja toisaalta ”mitä tehdä Kaliningradille”? Nämä ovat kysymyksiä, joihin on yritetty etsiä vastausta sekä Venäjällä että muualla, niin poliittisten toimijoiden kuin tutkijoidenkin keskuudessa.

”Pitäisi olla selvää, että Venäjä ei koskaan eikä kenenkään kanssa neuvottele Kaliningradin alueen ”tulevaisuudesta” ja ”statuksesta” (Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyrev v. 1994)²

”Kaliningradin kysymys on saavuttanut yleiseurooppalaisen mittakaavan ja se tulee ratkaista eurooppalaisella tasolla – dialogin avulla ja kaikkien osapuolien intressit huomioon ottaen. ...[Kaliningradin kysymyksestä] tulee keskustella muiden Euroopan valtioiden kanssa ja löytää ratkaisu, joka on jossain keskellä”. (Venäjän ex-ulkoministeri Andrei Kozyrev v. 2002)³

¹ Käytän keskustelua varsin laajana käsitteenä: sisällytän siihen yksittäisten henkilöiden puheenvuorojen lisäksi esimerkiksi instituutioiden viralliset lausunnot ja kannanotot, tutkimuksen sekä myös lehtikirjoittelun.

² The Baltic Independent 18.-24.11.1994.

³ Rosbalt 10.06.2002. <<http://www.rosbalt.ru/news/53940.html>>

Nämä kaksi eri vuosikymmeniltä peräisin olevaa, toisilleen lähes täysin vastakkaista Venäjän pitkäaikaisen ulkoministerin lausuntoa Kaliningradin alueesta kuvastavat hyvin sitä, että Kaliningradin erikoislaatuiselle tilanteelle ei vaikuta löytyneen lausuntojen välillä kuluneiden kahdeksan vuoden aikana pysyvää ratkaisua. Olkoonkin, että tässä sitaattit on esitetty selostamatta laajempaa asiayhteyttä, johon Kozyrev on ne lausuessaan sijoittanut.

Osa Kaliningradia koskevista kysymyksistä - esimerkiksi kauttakulku alueen ja muun Venäjän välillä - ovat ikään kuin vääjäämättä kansainvälisiä: maaliikenteen kauttakulku tapahtuu itsenäisten valtioiden kautta ja Venäjän on ollut pakko sopia - halusi se tai ei - näistä kysymyksistä Puolan, Liettuan ja Valko-Venäjän kanssa. Liettuan ja Puolan EU-jäsenyyden lähestyttyä ja sittemmin toteuduttua Kaliningradista on muodostunut yhä selkeämmin erityisesti Venäjän ja EU:n välinen kysymys.

Toisaalta, vaikka Kaliningradin maantieteellinen sijainti on poikkeuksellinen verrattuna muihin Venäjän alueisiin, on kuitenkin syytä muistaa alueen asemaa koskevien ratkaisujen olevan lähtökohtaisesti riippuvaisia Venäjältä itsestään: Kaliningradin oblasti eli alue on yksi Venäjän federaation 89 subjektista. Vaikka maantieteellisesti Kaliningrad on lähempänä monia muita maita kuin muita Venäjän osia, on Kaliningradin kysymys nähtävä federaation keskuksen ja alueiden välisten suhteiden taustaa vasten. Myös Kaliningradin kansainvälisenä kysymyksenä niveltyy sen asemaan Venäjän suvereenina osana: Kaliningradin aseman kansainvälistä asemaa koskevat ratkaisut ovat riippuvaisia federaation keskuksen päätöksistä.

1.1. Tutkimuskysymyksestä ja siihen liittyvistä ongelmista

Tässä tutkimuksessa tarkastelen Kaliningradin asemasta käytyä keskustelua siitä alkaen, kun alue jäi Venäjän erilliseksi saarekkeeksi Itämeren rannalle Neuvostoliiton lakatessa olemasta vuoden 1991 lopussa. Tutkin sitä, minkälaisena ongelmana, haasteena ja kenties mahdollisuutena Kaliningrad on nähty sekä millaisia ratkaisuehdotuksia alueelle on esitetty – ja toteutettu.

Kun alun perin kiinnostuin Kaliningradista tutkimuskohteena syksyllä 1999, vaikutti Kaliningrad olevan vielä varsin pienen tutkijapiirin kiinnostuksen kohteena. Mitä pidemmälle tutkimusprosessini on edennyt, sitä ajankohtaisemmaksi julkisen keskustelun aiheeksi on Kaliningrad noussut.

Keskustelun painotukset – eli yleensä se Kaliningradia koskeva, mikä nähdään ongelmallisimmaksi – ovat vaihdelleet reilun vuosikymmenen aikana, jolloin Kaliningrad on ollut erillisalueena. Oikeastaan tässä keskustelussa on kyse Kaliningradin kysymyksen määrittelystä: kuinka keskusteluun osallistujat ovat määritelleet Kaliningradin ”ongelman” ja kuinka näkökulmat ja painotukset tässä keskustelussa ovat muuttuneet. Tutkimuksessani näitä Kaliningrad-keskusteluun osallistujia ovat toisaalta poliittiset toimijat⁴ ja toisaalta Kaliningradia käsitelleet tutkijat.

Kaliningrad-keskustelussa nousevat yleensä esille kolme eri ulottuvuutta: (1) Kaliningrad turvallisuuspoliittisena kysymyksenä, (2) Kaliningradin asema osana Venäjän federaation keskusvallan ja alueiden suhteita ja (3) Kaliningradin asema ja kohtalo sitä ympäröivän kansainvälisen asetelman muuttuessa⁵. Nämä ulottuvuudet ovat myös minun tutkimukseni kolme keskeistä tarkastelukulmaa. Mainitut ulottuvuudet eivät tietenkään ole toisistaan irrallisia, vaan vuorovaikutussuhteessa toisiinsa. Selkeyden ja johdonmukaisuuden vuoksi käsittelen näitä ulottuvuuksia omissa luvuissaan; kronologinen esitys näistä ulottuvuuksista käydystä keskustelusta olisi miltei vääjäämättä sekava. Tutkielmani johtopäätelmissä hahmottelen myös sitä, miten nämä ulottuvuudet ovat vaikuttaneet toisiinsa Kaliningrad-keskustelussa.

Tutkimuksessani seuran Kaliningrad-keskustelua vuoteen 2002 saakka, jolloin EU ja Venäjä pääsivät sopuun kauttakulkujärjestelyistä Liettuan liittyessä EU:iin. Osittain vien tarkastelun tätäkin ajanjaksoa pidemmälle. Tällainen nykyhetkeen päättyvä, tavallaan avoimeksi jäävä aikarajaus lienee harvinainen historiantutkimuksessa. Tämä saattaa jopa herättää kysymyksen, onko omaan aikaan ulottuva tutkimus historiantutkimusta lainkaan.

⁴Toimijoilla tarkoitan tässä niin yksittäisiä poliitikkoja, valtiollisia instituutioita kuin kansainvälisiä järjestöjä ja liittoutumia kuten EU:ta.

⁵ Erityisesti Kaliningradin rajanaapureiden Puolan ja Liettuan pyrkiminen EU:n ja Naton jäseniksi.

Valitsemani lähestymistavan pohjaan pitkälti siihen, mitä Geoffrey Barraclough on kirjoittanut oman ajan historiantutkimuksesta. Yksittäiseen tutkittavaan ilmiöön sovellettuna Kaliningradia koskevassa tutkimuksessani toteutuu mielestäni erittäin yksiselitteisesti hänen yleinen määritelmänsä oman ajan historiasta: ”*Oman ajan historia alkaa siitä, jolloin tämän päivän maailmassa ajankohtaiset ongelmat ensimmäisen kerran saavat havaittavissa olevan muodon*”.⁶ Tutkimaani ilmiötä, Kaliningradin maantieteellisen eristyneisyyden muusta Venäjältä aiheuttamia ongelmia, ei ollut ennen Neuvostoliiton hajoamista.⁷

Barracloughin mukaan ”perinteinen” historiantutkimus lähtee tietyssä hetkessä menneisyydessä ja etenee systemaattisesti seuraten valitusta alkupisteestä jatkuvaa kehityskulkua. Oman ajan historia noudattaa miltei päinvastaista menettelyä. Oman ajan historian tutkijalle pikemminkin oleellista ne erot, mitä historian eri vaiheilla on.⁸ Oman ajan historiantutkija lähtee liikkeelle tämän päivän tilanteesta ja hänen päätavoitteenaan on selvittää, miten olemme tähän päätyneet.⁹ Näihin oman ajan historian tutkimukselle esitettyihin määritelmiin pohjautuen pidän lähestymistapaani perusteltuna: kuten edellä olen todennut, käsittelyni on temaattinen, se pohjautuu kolmeen eri ”ulottuvuuteen” jotka on hahmotettavissa Kaliningradista käydyssä keskustelussa. Ne vaikuttavat muodostavan keskeiset elementit, joiden ympärille ”Kaliningradin kysymys” on muodostunut.

Kaliningrad-keskustelu oli ehkä vilkkaimmillaan syksyllä 2002. Venäjä ja EU kävivät tuolloin aktiivista keskustelua Kaliningradin asemasta ja Kaliningrad oli lähes päivittäinen uutisaihe venäläisissä tiedotusvälineissä. Miksi keskustelua käytiin juuri silloin ja millaisten vaiheiden kautta siihen oli päädytty? Nähdäkseni tämä on juuri yksi

⁶ Barraclough, Geoffrey: Oman ajan historian suuntaviivoja. WSOY, Porvoo 1973, 21.

⁷ Godzimirski, Jakub M.: Soviet legacy and Baltic security: the Case of Kaliningrad. Teoksessa Knudsen Olav F. (ted): Stability and the Security in the Baltic Sea Region. Frank Cass, London & Portland 1999, 33. “Incorporation of the Kaliningrad area into the Russian Federation was a non-issue in the period when the Soviet Union existed and sovereignty of its 15 republics had but a decorative and declatory character. Once the full sovereignty of some of them was claimed and obtained, Kaliningrad turned out to be one of the “hot spots” on the map of the former Soviet Union.”

⁸ Barraclough, 19. “Hänelle [oman ajan historiantutkijalle] ei ole tärkeää sen osoittaminen (minkä kaikki tiedämme), että Kleion puku on saumatonta kudosta, vaan hänen on erotettava ne kuviot, joihin se on kudottu”.

⁹ Vrt. Barraclough, 19-20.

Barracloughin tarkoittamista oman ajan historiantutkijan näkökulmista: pyrkiä ymmärtämään oman aikamme kysymyksiä historian avulla.

On myös väitetty, että tutkittaviin tapahtumiin täytyy olla tietty välimatka, jotta niitä voidaan tutkia historiallisesti.¹⁰ Mielestäni olisi tieteenalamme mahdollisuuksien aliarviointia, mikäli katsoisimme, että käynnissä olevaa ja lopputulokseltaan vielä avointa ilmiötä ei voisi tutkia historiantutkimuksen keinoin. Joutuisimmeko siis jättämään jo yli kymmenen vuotta jatkuneen Kaliningradin asemasta käydyn keskustelun muiden tieteiden tutkittavaksi – vain siksi, koska se on ”liian lähellä” meitä?¹¹

Olen tietoinen siitä, että erityisesti tutkimuksen aikarajauksen tuominen nykypäivään saakka on historiantutkimuksen kannalta varsin ongelmallista. Mihin ajankohtaan aiheen tarkastelu tulisi katkaista, kun tutkimuskysymys on koko ajan eteenpäin menevä prosessi, josta erityisesti tiedotusvälineet syytävät jatkuvasti uutta aineistoa? Entäpä jos juuri tutkimukseni tultua julkaistuksi tutkittavaan ilmiöön, käynnissä olevaan prosessiin tuleekin joku aivan uusi käänne, jota en ole pystynyt tutkimuksessani havaitsemaan? Tämän takia onkin tärkeää, että en aiheen ajankohtaisuudesta huolimatta - niin houkuttelevaa kuin se ehkä olisi - ryhdy ennustamaan tulevaa. Tämä ei kuitenkaan mielestäni estä tutkimukseni lopussa esittämässä joitain arvioita mahdollisista tulevista kehityssuunnista ja näköpiirissä mahdollisesti olevista Kaliningradin kysymyksen ratkaisuksista. Myös tähän pätee se, mitä Barraclough on kirjoittanut: ”Jotta oman ajan tapahtumien analyysillä olisi minkäänlaista kestäväää arvoa, sen tulee luodata syvältä aivan yhtä paljon kuin minkä tahansa muunkin historian, ehkä vielä paljon syvemmältäkin”¹².

1.2. Aikaisempi tutkimus ja lähteet

Tutkielmani keskeisimpiä lähteitä ovat aiemmat Kaliningradia koskevat tutkimukset. Aiemmalla tutkimuksella on minun tutkimukselleni kahtalainen rooli: ne ovat toisaalta

¹⁰ Barraclough, 16.

¹¹ Kalela Jorma: Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville. Oy Gaudeamus Ab, Keskuskirjapaino Oy, Helsinki 1972, 15. ”Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että menneisyyden lisäksi on vain tulevaisuus; nykyaika on ainoastaan ’kuviteltu raja-alue niiden välillä’”.

¹² Barraclough, 17.

nimenomaan aiempaa tutkimusta, muiden tutkijoiden jo selvittämiä kysymyksiä. Toisaalta ne ovat osittain myös primaarilähteitä: edellä esitellyn tutkimuskysymykseni ja näkökulmani mukaan tutkijat ovat myös Kaliningrad-keskusteluun osallistujia. Tehtäväni on siis selvittää, kuinka myös tutkijoiden näkökulmat ja tulkinnat Kaliningradin kysymyksestä ovat muuttuneet. Millaista kiinnostusta tutkijoiden keskuudessa on Kaliningradia kohtaan ollut, miten näkökulmien painotukset ovat muuttuneet ja millaisia ratkaisumalleja tutkijat ovat esittäneet?

Aineistoa rajatummalle Kaliningradia koskevalle tutkimukselle sinänsä olisi olemassa: esimerkiksi Liettuassa tai Kaliningradin alueella käyty keskustelu olisi selvästi rajattavissa oleva kokonaisuus. Koska aineistonhankintamatka Kaliningradiin tai muualle Venäjälle ei ole ollut tutkimusprosessini aikana mahdollinen, tutkimuskysymyksen rajaaminen yhteen pieneen Kaliningradia koskevaan osa-alueeseen olisi hankalaa. Myös kielikysymys on este esimerkiksi Kaliningradin lähinaapureissa käydyn keskustelun tutkimiseen. Toisaalta viralliseen asiakirja-aineistoon pääsy näin uuden historian tutkimuksessa olisi joka tapauksessa vaikeaa. Keskittyminen pelkästään aivan viimeaikaiseen keskusteluun Kaliningradin asemasta Venäjän ja EU:n välisissä suhteissa, josta määrällisesti on aineistoa paljon saatavilla, johtaisi helposti liian pintapuoliseen ajankohtaiskeskustelun selostamiseen – pinnallisuuteen, josta Barraclough varoittaa.

Kaliningradia käsitteleviä laajoja teoksia olen löytänyt neljä. Näistä laajin ja kattavin yhtenäinen teos on amerikkalaisen Richard J. Krickusin *The Kaliningrad Question*¹³ vuodelta 2002. Pertti Joenniemen ja Jan Prawitzin toimittama *Kaliningrad: The European Amber Region*¹⁴ on useiden kirjoittajien artikkelikokoelma – laajuudestaan ja monipuolisuudestaan huolimatta se ei ole kuitenkaan varsinaisesti historiallinen esitys Kaliningradin kysymyksestä.

¹³ Krickus, Richard J.: *The Kaliningrad Question*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham & Oxford 2002.

¹⁴ Joenniemi, Pertti – Prawitz, Jan (eds.): *Kaliningrad: The European Amber Region*. Ashgate, Aldershot 1998.

Vuonna 2001 ilmestynyt *The EU and Kaliningrad*¹⁵ on sekin kokoelma eri kirjoittajien artikkeleista. Kuten nimestä voi päätellä, kirja keskittyy nimenomaan tuolloin ajankohtaiseen keskusteluun Kaliningradin asemasta EU:n laajentuessa. Tässä kirjassa useat kirjoittajat ovat poliitikkoja sekä korkeita virkamiehiä – nimenomaan niitä toimijoita, jotka ovat mukana Kaliningradin kysymystä koskevassa päätöksenteossa.

Neljäs laaja Kaliningrad-teos on *Kaliningradskaja oblast – region sotrudnitšestva*¹⁶. Se on hyvin laaja esitys alueen historiasta, asemasta, ongelmista ja suhteista naapurimaihin. Tämä teos on merkittävä lähde siinä mielessä, että se on yksi harvoista käytettävissäni olevista Kaliningradissa julkaistuista teoksista. Toisaalta sen vertailtavuutta alueen ulkopuolella julkaistuun tutkimukseen ei tule liioitella: Kaliningradissa on julkaistu alueen kysymyksiä pohtivia tutkimuksia ja kannanottoja paljon - ja tämä siis vain yksi niistä.

Näiden neljän laajemman teoksen lisäksi Kaliningradia koskevia suppeampia tutkimusraportteja ja seminaarijulkaisuja on julkaistu varsin paljon. Erityisesti Saksassa Kaliningradista on kirjoitettu paljon. Jossain määrin ongelmallista tutkimukseni kannalta ehkä on, että saksankielisiä lähteitä, joita olisi jonkin verran saatavilla myös Suomesta, en kielitaidon puuteen vuoksi pysty käyttämään.

Lähteisiini kuuluu myös paljon sekä tieteellisissä julkaisuissa ilmestyneitä artikkeleita että sanomalehtiartikkeleita. Ajankäytön kannalta olisi ollut liki mahdotonta käydä järjestelmällisesti läpi lehtikirjoittelua näin laajalta aikakaudelta. Olen etsinyt artikkeleita erilaisilla hakumenettelyillä ja toisaalta tietoisesti joidenkin merkittävien tapahtumien, esimerkiksi Kaliningradia koskevien julkilausumien julkaisemisen ajankohdilta. Myös sanomalehtiartikkeleita koskee sama kuin muita lähteitä: ne ovat sekä tiedonlähteitä että Kaliningrad-keskusteluun osallistuvia näkökulmia.

Lisäksi lähdemateriaaliin kuuluu jonkin verran eri viranomaisten asiakirja-aineistoa, kuten Kaliningradia koskevia julkilausumia, Venäjän federaation Kaliningradia

¹⁵ Baxendale, James - Dewar, Stephen - Dowan David (eds.): *The EU and Kaliningrad. Kaliningrad and the Impact of EU Enlargement*. Federal Turst, European Union 2000.

¹⁶ Hlopetskii, A. - Fedorov, G.: *Kaliningradskaja oblast – region sotrudnitšestva*. Jantarnii skaz, Kaliningrad 2000.

koskevaa lainsäädäntöä ja ohjelmia sekä EU:n kannanottoja Kaliningradin kysymykseen.

Tutkimuskysymyksen ajankohtaisuus ja avoin aikarajaus tuovat omia haasteitaan myös lähteiden suhteen: ajankohtaista uutismateriaalia tulee koko ajan lisää. Toisaalta myös uusia tutkimuksia ja aihetta koskevia tutkimusartikkeleita julkaistaan jatkuvasti lisää. Tuoreen näkökulman esiintuominen on haasteellinen tehtävä, kun lukuisat muut tutkijat operoivat saman aiheen ympärillä.

Vaikka Kaliningradin kysymyksestä onkin kirjoitettu tutkimuksia paljon aiemmin, niin aihetta ei mielestäni voi pitää loppuun ammennettuna. Historiantutkimuksen näkökulmasta aihetta ei ole yleensä lähestytty – vaikka useimmat tutkimukset luovatkin vähintään katsauksen menneisyyteen.

Tämän tutkimuksen yhtenä suurimpana haasteena on ollut aineiston hajanaisuus – erityisesti koskien tiedotusvälineiden tarjoamaa aineistoa. 1990-luvulla käytyä keskustelua olen joutunut hahmottelemaan pitkälti aiemman tutkimuksen perusteella, kun puolestaan 2000-luvulla käytyä keskustelua on ollut mahdollista seurata varsin kronologisessa ja yksityiskohtaisessakin valossa – lähes tulkoon päivä päivältä - kun Kaliningrad nousi laajalti julkiseen keskusteluun. Tässä myöhemmän keskustelun seuraamisessa on ollut mahdollista hyödyntää esimerkiksi venäläisten sähköisten uutistoimistojen kuten Rosbaltin ja StranaRu:n uutisointia sekä Radio Free Europe ja Radio Liberty:n uutiskoosteita. Kahden viimeksi mainitun kohdalla on erityisesti syytä huomata, että ne julkaisevat lainauksia ja tiivistelmiä muiden tiedotusvälineiden uutisoinnista. Näiden lähteiden käytössä olen tietoinen siitä, että ne toimivat ikään kuin suodattimina seuloessaan aineistoa suuresta joukosta muita tiedotusvälineitä. Samalla, kun lähdeaineistoni painotus siirtyy enemmän tiedotusvälineisiin mitä lähemmäs nykypäivää tutkimus etenee, myös tapahtumien kulun seurannassa tapahtuu eräänlainen siirtymä kronologisempaan tarkasteluun. Uskon kuitenkin, että olen tutkimuksessani lähdeaineiston pirstaleisuudesta huolimatta pystynyt tuomaan esiin Kaliningradista käydyn keskustelun painopisteet ja toisaalta painopisteiden vaihtumisen.

1.3. Kaliningradin kysymyksen juuret syntyvät Potsdamin perintönä

Nykyinen Kaliningradin alue on osa historiallista Itä-Preussia, vanhaa saksalaista maakuntaa. Sillä ei ole juuri lainkaan historiaa osana Venäjää ennen kuin se liitettiin Neuvostoliittoon Potsdamin konferenssin tuloksena vuonna 1945. Venäjän haltuun Itä-Preussi oli aiemmin joutunut vain vuosiksi 1758 - 1763 niin sanotussa seitsenvuotisessa sodassa. Venäjä kuitenkin palautti alueen Preussin kuninkaalle. Ensimmäisessä maailmansodassa venäläiset etenivät syväälle Itä-Preussiin, mutta eivät kuitenkaan onnistuneet kokonaan valtaamaan tätä.¹⁷

Alueen alkuperäisiä historian tuntemia asukkaita olivat preussilaiset¹⁸. Saksalainen ritarikunta otti alueen haltuunsa vuonna 1236. Alueelle alkoi tulla saksalaisia asukkaita, jotka perustivat kyliä ja kaupunkeja – näistä merkittävin oli vuonna 1255 perustettu Königsbergin kaupunki. Kun saksalaisten uudisasukkaiden tulo alueelle tyrehtyi, salli ritarikunta myös liettualaisten ja puolalaisten muuton alueelle. Vähitellen niin Baltian preussilaiset kuin muutkin vähemmistökansallisuudet sulautuivat saksalaiseen valtaväestöön ja alue saksalaistui.¹⁹

Maailmansotien välisenä aikana Itä-Preussi jäi maantieteellisesti eristyksiin muusta Saksasta: Versailles'n rauhassa 1919 Puolalle taattiin pääsy Itämerelle²⁰ ns. Puolan käytävällä, joka erotti Itä-Preussin muusta Saksasta. Liittoutuneiden valvomassa kansanäänestyksessä yli 95 prosenttia Itä-Preussin asukkaista äänesti Saksan yhteyteen jäämisen puolesta.²¹ Alueen tärkeimmästä satamakaupungista Gdanskista²² muodostettiin Kansainliiton johtama vapaakaupunki. Tämä järjestely takasi vapaan

¹⁷ Wörster, Peter: The Northern Part of East Prussia. Teoksessa Forsberg, Tuomas: Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire. Edward Elgar, Aldershot & Brookfield 1995, 156-59.

¹⁸ Oldberg, Ingmar: Kaliningrad: Problems and Prospects. Teoksessa Joenniemi - Prawitz, 2.

¹⁹ Wörster, 156-59.

²⁰ Esim. Machray, Robert: Poland 1914-1931. George Allen & Unwin Ltd, London 1932, 88.

Yhdysvaltain presidentti Wilson esitti tammikuussa 1918 ns. neljäntoista kohdan ohjelman, jossa kolmastoista kohta kuului: ”An independent Polish State should be erected which should include the territories inhabited by indisputably Polish populations, which should be assured a free and secure access to the Sea, and whose political and economic independence and territorial integrity should be guaranteed by international covenant”.

²¹ Wörster, 159

²² Tunnetaan myös nimellä Danzig.

kauttakulun Puolan kaupalle, mutta piti huolta myös kaupungin saksalaisen väestönsä kansallisista eduista.²³

Maantieteellinen eristyneisyys vaikutti merkittävästi Itä-Preussin talouteen. Tavaramäärän kuljettaminen Puolan alueen kautta nosti sekä tuontitavara-aineiden hintoja että valmiiden tuotteiden markkinahintoja. Alueen merkitys Saksan ja Venäjän välisen kaupan keskuksena väheni erityisesti Gdanskin vapaakaupungin aiheuttaman kilpailun johdosta. Maantieteellisen sijainnin aiheuttamia erityisongelmia pyrittiin helpottamaan esimerkiksi myöntämällä valtion budjetista tukea rautatierahlien hinnan alennuksiin sekä luottoja maanviljelijöille ja teollisuudelle. Henkilöliikenteestä Itä-Preussista Saksaan oli sovittu erillisessä konventiossa. Matka taittui junassa, jonka ovet lukittiin ja ikkunat suljettiin Puolan alueella.²⁴ Toisaalta alue ei ajautunut täydelliseksi periferiaksi, vaan sen kansainvälisetkin yhteydet pysyivät vilkkaina: toisen maailmansodan alla vuonna 1939 Königsbergissä toimi 19 eri maan konsulaattia (ml Suomen kunniakonsulin virasto).²⁵

Puolan käytävä ja Gdanskin asema nousivat keskeiseen osaan toisen maailmansodan syttymiseen johtaneessa kehityksessä. Saksa vaati 1939 Puolaa suostumaan siihen, että Gdansk siirtyisi Saksalle ja Saksa saisi eksterritoriaalioikeuksin varustetut tiet Puolan käytävän halki Itä-Preussiin.²⁶ Puolan kieltäytyminen suostumasta Saksan vaatimukseen johti – ainakin näennäisesti – toisen maailmansodan syttymiseen.²⁷

Toisen maailmansodan loppuselvittelyissä Itä-Preussin asukkaiden mielipidettä ei enää kuunneltu alueen kohtalosta päätettäessä. Nykyisen Kaliningradin alueen rajat piirrettiin kolmen suuren hahmotellessa toisen maailmansodan jälkeistä Euroopan karttaa. Jo Teheranin konferenssissa vuonna 1943 Roosevelt ja Churchill suostuivat Stalinin vaatimukseen siirtää Itä-Preussiin kuulunut Königsbergin kaupunki ja sitä ympäröivät alueet Neuvostoliitolle. Stalin vaati Teheranin sopimusta vielä vahvistettavaksi Potsdamin konferenssissa 1945.²⁸

²³ Esim. Hovi, Kalervo: Puolan Historia. Otava, Keuruu 1994, 107.

²⁴ Donalds, Robert: The Polish Corridor and the consequences. Thornton Butterworth Ltd [ei muita julkaisutietoja], 278-281.

²⁵ Gorodilov, Anatolii: Rossija v tsentre Evropi. Zapad Rossii, Kaliningrad 1998, 37.

²⁶ Hovi, 107.

²⁷ Ks. tarkemmin esim. Taylor, A.J.P.: The Origins of the second world war. Atheneum, New York 1983 (uudistettu painos), 248-278.

²⁸ Mee, Charles L. Jr.: Meeting at Potsdam. M. Evans & Company INC, New York 1975, 195-196.

Stalin perusteli vaatimustaan sillä, että Neuvostoliitto tarvitsi jäätymättömän sataman Itämeren rannalta ja että Itä-Preussi oli vanhaa slaavilaista aluetta. Todellisuudessa molemmat väitteet olivat ontuvia. Neuvostoliitto oli jo saanut kolmen Baltian maan myötä kolme ”lähes jäätymätöntä” satamaa²⁹. Itä-Preussi ei myöskään todellisuudessa ole koskaan ollut slaavilaisten asuttama, vaan alueen asukkaat olivat sulautuneet saksalaisiin.³⁰

Stalinin todelliset motiivit Itä-Preussia kohtaan olivat sotilaspoliittiset: hän halusi saada Neuvostoliitolle etuvartion Itämerelle pitääkseen Puolan ja baltit tiukemmassa valvonnassa ja ”päästäkseen Saksan kurkulle”, kuten Churchillin kerrotaan kuvailleen Stalin motiiveja.³¹ Roosevelt ja Churchill hyväksyivät Stalinin vaatimuksen kuitenkin varsin helposti ja alue siirtyi Neuvostoliitolle.³²

Neuvostoliiton korkeimman neuvoston ukaasilla huhtikuussa 1946 muodostettu Königsbergin alue (Kenigsberskaja oblast) liitettiin hallinnollisesti Venäjän sosialistiseen neuvostotasavaltaan - tosin jo samana vuonna alue nimettiin Kaliningradin alueeksi³³ samana vuonna kuolleen Neuvostoliiton korkeimman neuvoston puheenjohtajan Mihail Kalininin kunniaksi. Kalinin ei tietävästi koskaan vierailut alueella eikä mikään muukaan yhdistänyt häntä Itä-Preussiin.³⁴ Vaikka Königsbergin alueen siirtyminen Neuvostoliitolle sinänsä oli kansainvälinen ratkaisu, on tämä Neuvostoliiton sisäinen päätös nähtävä myös ratkaisevana tekijänä nykyiselle Kaliningradin asemalle: vaikka Neuvostoliitto olikin yhtenäisvaltio ja tasavaltojen itsenäisyys pitkälti näennäistä, vakiutui jo Neuvostoliiton aikana käsitys Kaliningradin kuulumisesta Venäjään eikä Liettuaan, johon se oli maantieteellisesti kytköksissä.

Pian toisen maailmansodan jälkeen alkoi Neuvostoliitolle siirtyneiden Itä-Preussin alueiden voimakas neuvostoliittolaistaminen (venäläistäminen). Lähes kaikesta alueen

²⁹ Liepaja ja Ventspilts Latviassa, Baltisk Virossa.

³⁰ Wörster, 156-57.

³¹ Mee, 196; Wörster, 162.

³² Esim. Mee, 328. Appendix II. Potsdam Declaration. VI City of Königsberg and the Adjacent Area. “The Conference has agreed in principle to the proposal of the Soviet Government concerning the ultimate transfer to the Soviet Union of the City of Königsberg and the area adjacent to it as described above subject to expert examination of the actual frontier”.

³³ Gorodilov, 8-9 ja 43.

³⁴ Esim. Oldberg, Ingmar: The Emergence of a Regional Identity in the Kaliningrad Oblast. Cooperation and Conflict, vol. 35 (3), 2000, 272-273.

preussilais-saksalaisesta historiasta muistuttavasta hankkiuduttiin eroon – tätä helpotti se, että erityisesti itse Königsbergin pääkaupunki oli raunioina sodan jäljiltä ja tilalle rakennettiin kokonaan uusi, neuvostotyylinen kaupunki. Alueen tulevilla asukkailla ei myöskään ollut mitään siteitä uuteen kotipaikkaansa: väestö käytännöllisesti katsoen vaihdettiin muutamissa vuosissa: vuosina 1947 - 48 suurin osa alueen saksalaisista siirrettiin Saksaan ja viimeisetkin saksalaiset poistettiin alueelta vuonna 1951. Tilalle muutti pääasiassa venäläisiä, mutta joukossa oli myös muita slaavilaisia kansallisuuksia.³⁵ Alueen ja sen pääkaupungin lisäksi myös muut paikan- ja katujen nimet muutettiin venäläisiksi. Neuvostoliittolaisessa historiankirjoituksessa alueen saksalainen menneisyys joko sivuutettiin tai se esitettiin kielteisessä valossa. Esitettiin myös teoria, jonka mukaan alueen alkuperäiset asukkaat olisivat olleet slaavilaisia.³⁶

Pian sodan jälkeen alkoi myös Kaliningradin voimakas sotilaallinen varustaminen. Raja Puolaan suljettiin kokonaan ja ulkomaalaisilta oli pääsy kielletty alueelle. Myös neuvostokansalaisten pääsy alueelle oli rajoitettua. Kaliningradin sotilaallinen merkitys korostui, kun Neuvostoliiton Itämeren laivaston päämaja siirrettiin Leningradin edustalta Kronstadtista Kaliningradiin vuonna 1956.³⁷ Vuoteen 1991 saakka alue oli yksi Neuvostoliiton suljetuista alueista, jonne ulkomaalaisilla ei ollut pääsyä.

Suljetun luonteen vuoksi alueen neuvostohistorian yksityiskohtia tunnetaan ilmeisen vähän. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen virinneessä Kaliningradia koskevassa tutkimuksessa alueen kehitys kylmän sodan aikana on usein nähty melko puhtaasti sotilaalliselta kannalta. Kaliningradia on kuvattu mm. suureksi varuskuntavaltioksi (garrison state)³⁸, valtavaksi sotilastukikohdaksi³⁹ ja Euroopan voimakkaimmin

³⁵ Hlopetskii - Fedorov, 17; Oldberg 2000, 271. Toisaalta esimerkiksi Wörsterin mukaan saksalaisten kohtalosta ei ole varmaa tietoa. Hänen mukaansa saksalaiset sotilaat ja myös jopa 150 000 siviiliä olisi pakkosiirretty muualle Neuvostoliittoon. Ks. Wörster, 160; Ks. myös Mee, Appendix II, 334. The Potsdam Declaration, XIII Orderly transfers of German Population. Tässä saksalaisten siirtoa koskevassa Potsdamin julistuksen kohdassa mainitaan vain saksalaisten siirtäminen Puolasta, Tshekkoslovakiasta ja Unkarista, mutta Königsbergin saksalaisia ei mainita. Julistuksen mukaan siirto täytyy tapahtua järjestäytyneesti ja inhimillisesti ("orderly and humane manner").

³⁶ Oldberg 2000, 272.

³⁷ Oldberg, 1998, 4.

³⁸ Wellmann, Christian: Russia's Kaliningrad Exclave at the Crossroads. Cooperation and Conflict, vol. 31 (2), 1996, 166.

³⁹ Larrabee, Stephen F: East European Security After the Cold War. RAND, Santa Monica 1993, 14.

militarisoituneimmaksi alueeksi⁴⁰. Ainakin jotkut venäläiset tutkijat pitävät länsimaisten tutkijoiden näkemystä liian yksipuolisena: ”Se (Kaliningrad) ei ollut niin militarisoitu, kuin jotkut läntiset politologit esittävät. Pääosa taloudesta liittyi siviilituotantoon”.⁴¹

1.4. Neuvostoliitto hajoaa – Kaliningradin historian vuosi nolla

Kaliningradista muodostui tavallaan Neuvostoliiton kaikkein neuvostoliittolaistunein alue: yhteydet alueen menneisyyteen katkaistiin ja sille luotiin oma neuvostohistoria ja neuvostoidentiteetti, fyysinen ympäristö rakennettiin neuvostoliittolaiseksi ja voimakas militarisoiminen – vaikka lännessä tätä olisikin liioiteltu – oli alueen kehitykselle leimallinen piirre. Samansuuntainen kehitys koski koko Neuvostoliittoa ja Kaliningradia voitaneenkin pitää jopa eräänlaisena koko neuvostoyhteiskunnan pienoismallina.⁴² Kaliningradin aluetta koko Neuvostoliiton pienoismallina symboloi edelleen valtava ”neuvostojen palatsi”, joka hallitsee Kaliningradin kaupungin keskustan arkkitehtuuria. Sen tilalta purettiin 1960-luvulla sodan runtelema keskiaikainen sodan runtelema kirkko. Neuvostojen palatsia ei koskaan saatu rakennettua loppuun, mutta tämä hirviömäinen betonirakennelma on tehty niin jämäkästi, että sitä ei ole kyetty purkamaan!

Neuvostoliiton hajoaminen merkitsi Kaliningradin alueelle ehkä suurempaa ja konkreettisempaa muutosta kuin yhdellekään muulle Venäjän alueelle. Neuvostoliiton lakatessa olemasta vuoden 1991 lopussa alue jäi vieraiden valtioiden ympäröimäksi Venäjän alueeksi. Neuvostoliiton aikana neuvostotasavaltojen rajat oli havaittavissa lähinnä kartoilla ja käytännössä niiden merkitys oli olematon.⁴³ Alueen asema *de facto* oli muuttunut jo aiemmin, kun Liettuan korkein neuvosto julisti maan itsenäiseksi maaliskuussa 1990.⁴⁴ Kaliningrad on jäänyt Venäjän lähes ainoaksi toisen maailmansodan valloitusten maantieteelliseksi muistomeriksi Euroopassa. Siihen

⁴⁰ Oldberg 1998, 4.

⁴¹ Hlopetskii - Fedorov, 15; Zverev, Yuri: The Kaliningrad Region of Russia. Teoksessa Waller, Michael - Coppieters, Bruno - Malashenko, Alexei: Conflicting Loyalties and the State in Post-Soviet Russia and Eurasia. Frank Cass, London & Portland 1998, 83. ”In the 1950’s, the Baltic Fleet’s headquarters moved to Kaliningrad. A ‘garrison’ character lefts its imprint on the development of the Kaliningrad region, but still the idea that the region was ‘one big garrison’ or a ‘fortress’, are exaggerated. It should be noted also that real power in deciding the questions of the socio-economic development of the region was, as in the whole USSR, in the hands of the regional party committee and not in those of the military command.”

⁴² Oldberg, 2000, 272-274; Godzimirski, 33.

⁴³ Helanterä, Antti - Tynkkynen, Veli-Pekka: Maantieteelle Venäjä ei voi mitään. Gummerus, Jyväskylä 2002, 213.

⁴⁴ Zverev, 85.

voitaneen verrata ainoastaan Suomelta miehitettyä Karjalaa, joskin Karjalallakin oli aiemmin pitkä historia osana Venäjän keisarikuntaa – toisin kuin Kaliningradilla.

Kaliningradin kohdalla Neuvostoliiton romahtaminen merkitsi hyvin konkreettisesti uuden aikakauden alkua. Monet muut Venäjän alueet ovat uudessa tilanteessa voineet turvautua historiaan: esimerkiksi Leningradista on tullut jälleen Pietari, aiemmin neuvostokaudella suljetusta Gorkin kaupungista Nizhny Novgorod, Sverdlovskista Jekaterinburg. Lisäksi Neuvostoliitossa oli Mihail Kalininin mukaan nimetty myös muita paikkoja – näille on palautettu sittemmin niiden aiemmat nimet⁴⁵. Myös uudelleen itsenäistyneet naapurimaat ovat ikään kuin ”palanneet” jälleen itsenäisiksi valtioiksi. Kaliningradilla ei ollut vastaavaa mahdollisuutta palata menneisyyteen.

Tulevaisuuden suuntien etsiminen menneisyydestä olisi merkinnyt alueen saksalaisen historian tunnustamista. Kärjistetysti ilmaistuna Kaliningrad kohtasi historian vuoden nolla: ennen toista maailmansotaa sillä ei ollut venäläistä, vaan saksalais-preussilainen menneisyys. Neuvostoliiton aikana siteet tähän menneisyyteen oli pyritty katkaisemaan. Väestönsiirron johdosta alueen vanhimmillakaan asukkailla ei ollut siteitä sotaa edeltäneeseen aikaan, vaan Kaliningrad oli heillekin nimenomaan neuvostoliittolainen kotimaa. Kaliningrad vaikutti tavallaan olevan vailla sekä menneisyyttä että tulevaisuutta: tämä on johtanut Kaliningradin tulevaisuudesta ja asemasta käytävään keskusteluun, jota tässä tutkimuksessa tarkastellaan.

Kaliningradin asema Venäjän erillisalueena muistuttaa joiltain osin varsin paljon Itä-Preussin asemaa maailmansotien välisenä aikana: aivan kuten Puolan käytävä erotti Itä-Preussin muusta Saksasta, jäi Kaliningrad itsenäisten valtioiden erottamaksi muusta Venäjästä. Varsinainen vertailu ei kuitenkaan ole tämän tutkimuksen kannalta tarkoituksenmukaista. Näiden erillisalueitten samankaltaisuus on ainakin osittain pelkkä historian kuriositeetti. Itä-Preussin erillisasema oli Versailles’n rauhan johtaneiden neuvottelujen suunnitelmallinen tulos, Kaliningrad jäi erillisalueeksi tapahtuneiden tosiasioiden – entisten neuvostotasavaltojen itsenäistymisen – edessä; Itä-Preussin asema oli seuraus ensimmäisen maailmansodan rauhanjärjestelyistä, Kaliningradin asema syntyi toisen maailmansodan jälkeisen asetelman romahtaessa.

⁴⁵ Gorodilov, 9.

Dieter Binger on todennut lähes puolen vuosisadan suljettua elämää viettäneen Kaliningradin olleen 1980-luvun lopulle saakka eräänlainen ”valkoinen täplä” Euroopan kartalla⁴⁶. Kun Kaliningrad jäi 1990-luvun alussa itsenäisten valtioiden ympäröimäksi Venäjän erillisalueeksi ja alkoi avautua ulkomaailmalle, oli tuolloin oli helppo ihmetellä, ”mikä on tuo suikale kartalla Liettuan ja Puolan välissä”⁴⁷. Tultaessa 2000-luvulle Kaliningrad puolestaan vaikutti nousevan keskeiseksi aiheeksi Venäjän ja EU:n välisessä dialogissa. Kuinka tuntemattomasta suikaleesta tulee tärkeä kysymys Venäjän ja EU:n agendalle? Millaista tehtävää kartan valkoiselle täplälle on tarjoiltu ja suunniteltu? Minkälaisen erilaisten konfliktien aihe Kaliningrad on ollut jo yli vuosikymmenen jatkuneessa ”Kaliningradin kysymystä” koskevassa keskustelussa? Nämä ovat kysymyksiä, joihin tässä tutkimuksessa etsitään vastauksia rakentamalla historiallista kokonaiskuvaa Kaliningradin ympärillä käydyistä keskustelusta. Kun naapurit saattoivat ottaa johtoajatukseseen ”paluun Eurooppaan”, Kaliningradilla ei ollut paluuta, sille oli keksittävä tulevaisuus.

2. Kaliningrad sotilaallisena uhkakuvana

Kaliningradin muodostama sotilaallinen uhkakuva ja sillä spekulointi oli keskeisessä asemassa alueen ympäriltä käydyssä keskustelussa 1990-luvun alkupuolella. Kaliningradin aseman ja merkityksen tulkinta melko puhtaasti vain sen sotilaallisen merkityksen ja mahdollisen uhan kautta näkyi sekä Kaliningradia sivunneessa tutkimuksessa että alueen naapurimaiden julkisessa keskustelussa. Vaikka Kaliningrad yleensä 1990-luvun alkupuolella julkaistussa Itämeren turvallisuuspolitiikka koskevassa tutkimuksessa nostetaan erilliseksi kysymykseksi, ei Kaliningradin kysymys varsinaisesti vaikuta olleen erityisen kiinnostava tutkijoille; erityisesti Kaliningradia käsittelevää tutkimusta ei ainakaan lännessä juurikaan ole julkaistu ennen 1990-luvun puoliväliä. Tässä tutkimuksessa en pyri selvittämään Kaliningradin alueelle sijoitettujen

⁴⁶ Bingen, Dieter: Das Gebiet Kaliningrad (Königsberg): Bestandsaufnahme und Perspektiven. English Summary. Deutsche Ansichten (I). Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale studier. Bericht nr. 21/1993, Köln 1993, 47. Bingen viitanee tällä vertauskuvallaan lähinnä siihen, että Kaliningradin olemassaoloa ei ylipäätään juurikaan tiedostettu. Aluehan ei suinkaan erottunut minkäänlaisena konkreettisena täplänä kartalla, jotta siihen olisi voitu kiinnittää huomiota.

⁴⁷ Häyrynen, Leena: Venäjän villi länsi. Mikä on tuo suikale kartalla Puolen ja Venäjän välissä? Suomen Kuvalehti 44/1991.

joukkojen täsmällistä lukumäärää. Tämä olisi mahdotonta ja lisäksi tarpeetonta. Tämän tutkimuksen kannalta oleellisempaa on, millaisena sotilaallisena uhkana Kaliningrad on nähty ja haluttu esittää.

Kaksi vuotta Kaliningradin ulkomaailmalle avautumisen jälkeen vuonna 1993 ilmestyneessä tutkimuksessa Axel Krohn näki Kaliningradin roolin varsin yksiselitteisesti sotilaallisena: ”Kaliningradin/Königsbergin alueella on entisen Neuvostoliiton Itämeren laivaston päätukikohta. Koko alue on puhdas sotilasalue vailla juurikaan mitään taloudellista merkitystä. Keskustelu tämän alueen tulevaisuudesta ei ole johtanut mihinkään konkreettisiin tuloksiin.”⁴⁸

Erilaisissa julkaisuissa ja tutkimuksissa on esitetty varsin korkealentoisia arvioita Kaliningradiin asetettujen sotilaiden määrästä. Esimerkiksi The Times uutisoi vuonna 1992 puolalaisista arvioista, joiden mukaan Kaliningradissa olisi 200 000 miestä.⁴⁹ Lähelle samoja lukuja ylsivät arvioissaan Petersen & Petersen yhdysvaltalaisen sotilasalan lehdessä ilmestyneessä artikkelissaan, jossa he arvioivat ”alueen 900 00 – 1000 000 asukkaasta sotilaiden osuuden olevan on 20-30 prosenttia”.⁵⁰ Suomalaisessa sotilasalan lehdessä pantiin vielä paremmaksi: ”Suuri osa kadulla kävelevistä venäläisistä on pukeutunut sotilaspukuun, sillä alueella elää arviolta 400 000 sotilasta”.⁵¹ YK:n aseriisunnan tutkimuksen instituutin julkaisussa vuodelta 1994 puolestaan arvioitiin Kaliningradin kokonaismiesvahvuudeksi 200 000 miestä, joskin uudelleenjärjestelyiden arveltiin vähentävän määrää 35 00 tuhannella. Tutkimusraportissa nähtiin varsinaisten sotilasjoukkojen lisäksi uhkakuvana myös jonkinlaisten puolisotilaallisten joukkojen muodostuminen.⁵² Vuosikymmen alun

⁴⁸ Krohn, Axel: Naval Arms Control in the Baltics. Teoksessa Joenniemi, Pertti (eds.): Cooperation in the Baltic Sea Region. Taylor & Francis, Printed in USA 1993, 110.

⁴⁹ The Times 15.5.1992.

⁵⁰ Petersen, Philip A - Petersen, Shane C: The Kaliningrad Garrison State. Jane’s Intelligence Review. February 1993, vol 5 No 2.

⁵¹ Aalto-Setälä, Pauli: Huippusalainen Kaliningrad aukenemassa. Sotilasaikakauslehti 3/1993, 164-167. Kirjoittaja ei mainitse arvionsa lähdettä. Toisaalla kirjoittaja viittaa kaliningradilaisen toimittajan kertoneen, että 40 000 sotilasta eli tuolloin teltoissa, koska näille ei riittänyt asuntoja. Tämä kirjoitus on ehkä jollain tavoin esimerkinomainen Kaliningrad-kuvaus 1990-luvun alkupuolelta: alue nähdään puhtaasti sotilaallisena tukikohtana eikä kirjoittaja tuo ilmi tietolähteitään.

⁵² Tamulaitis, Gintaras: National Security and Defence Policy of the Lithuanian State. Research paper No 26, United Nations Institute for Disarmament Research. United Nations, New York and Geneva 1994, 9. “Irregular formations are being set up and organizations of Russian reserve officers and various nationalist

tilannetta Kaliningradissa on kuvattu jopa jonkinlaisena sotilaiden anarkiana: sotilaat olisivat myyneet aseitaan tai vaihtaneet niitä kulutustavaroihin. Huhuttiin jopa tyytymättömien sotilaiden aikeista julistaa Kaliningradista heidän oma tasavaltaansa.⁵³

Venäjä on toistuvasti kiistänyt useisiin satoihin tuhansiin miehiin nousevat arviot Kaliningradin joukoista. Esimerkiksi Itämeren laivaston tuolloinen komentaja Vladimir Jegorov kiisti vuonna 1994 väitteet alueen liiasta sotilaallistumisesta ja totesi alueelle sijoitettujen joukkojen määrän olevan ”enemmän kuin maltillisen”. Jegorov kielsi Kaliningradin alueen muodostavan uhkaa. Hän arvioi TAE-sopimuksen⁵⁴ toimeenpanon myötä sotilasmäärän alueella asettuvan 40000 - 45000:een.⁵⁵ Myöhemmin tässä tutkimuksessa näemme, että Jegorov valitaan alueen kuvernööriksi vuonna 2000 ja nousee merkittävään rooliin, kun keskustelu Kaliningradista nousee EU:n ja Venäjän väliseen keskusteluun 2000-luvun alussa.

Joka tapauksessa on tärkeää huomata, että Venäjä ei ole Kaliningradin joukkojen sijoituksissaan ylittänyt TAE-sopimuksen mukaisia kiintiöitä. Eräänlaista historian ironiaa on se, että Baltian maiden kieltäytyminen liittymästä TAE-sopimukseen mahdollisti Venäjän suuret kiintiöt muun muassa Kaliningradissa. Koska Baltian maat katsoivat tulleen laittomasti liitetyiksi Neuvostoliittoon, ne eivät tulkinneet kuuluvansa Neuvostoliiton seuraajavaltihin sopimusta solmittaessa. Jälkeenpäin tarkasteltuna tämä tämä osoittautui osittain lyhytnäköiseksi politiikaksi, kun ne näin menettivät mahdollisuuden vaikuttaa Kaliningradin joukkojen määrään. Juuri Baltian

organisations proclaiming themselves to be the sole defenders of the Russian speaking population in the Baltic States are in operation”.

⁵³ Szajkowski, Bogdan: Encyclopedia of Conflicts, Disputes and Flashpoints in Eastern Europe, Russia and the Successor States. Longman, London 1993, 164. Tämän kaltaisen hakuteoksen, joka sisältää lyhyitä kuvauksia sadoista eri alueisiin liittyvistä konflikteista, todenmukaisuuteen on toki syytä suhtautua erittäin varauksellisesti.

⁵⁴ Vuonna 1990 solmittu sopimus tavanomaisten aseiden vähentämisestä Euroopassa. Eng. Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty).

⁵⁵ Jegorov, Vladimir: Cooperative Security in Northern Europe. Teoksessa Grönick, Ritva – Gröngvist, Mia – Granlund, Nina (eds.): Vilnius – Kaliningrad. Ideas on Cooperative Security in the Baltic Sea Region. Conference in Vilnius. Fact Finding visit to Kaliningrad 24 to 27 November 1994. Painatuskeskus, Helsinki 1995, 130. “One need not to be a military expert to see that this new formation, taking into account the geographical characteristics of the Kaliningrad Region, can only be of a defensive character”.

maat, erityisesti Liettua, ovat nimenomaan olleet huolestuneista Kaliningradin sotilaallisesta kehityksestä.⁵⁶ Ainakin joidenkin arvioiden mukaan Venäjä ei olisi saanut valtuuksia sijoittaa niin paljoa joukkoja Kaliningradiin, mikäli Baltian maat olisivat liittyneet sopimukseen.⁵⁷

1990-luvun myöhemmässä tutkimuksessa on todettukin aiemmin esitetyt lukumäärät Kaliningradin sotilaallisista sijoituksista liioitelluiksi. Esimerkiksi Pedersenin mukaan Saksasta, Puolasta ja Liettuasta vedettyjen joukkojen kotiuttaminen Venäjälle Kaliningradin kautta nosti alueen joukkojen määrän huomattavan suureksi, mutta silti monet lähteet ovat liioitelleet joukkojen määrää.⁵⁸ Ohimenevää ilmiötä joukkojen lisääntymisestä tukee myös Nordbergin selvitys: ”Vuonna 1992 [Kaliningradin] oblastiin saapui ja sieltä poistui runsaasti venäläisiä joukkoja”.⁵⁹

Osittain Kaliningradin sotilaallisen varustuksen vähentämisessä on kyse välttämättömyydestä, josta on tehty hyve. Itämeren laivaston tuolloinen komentaja Vladimir Jegorov totesi vuonna 1993, että laivaston vahvuutta vähennetään välttämättömälle tasolle. Todellisuudessa Itämeren laivastolla ei yksinkertaisesti ollut enää ole varaa ylläpitää entisiä, saati sitten rakentaa uusia laivoja.⁶⁰ Joukkojen heikentynyttä tilaa kuvasi varsin konkreettisella tavalla esimerkiksi Itämeren laivaston huolestunut ilmoitus syyskuussa 1998: laivastolla oli tuolloin elintarvikkeita varastossa vain neljäksikymmeneksi päiväksi.⁶¹

Perinteisen kovan turvallisuuden ytimen muodostava sotalaitos on noussut esiin myös toisenlaisena ongelmana.. Armeijalla on esimerkiksi ollut vaikeuksia tarjota riittävästi asuntoja sotilailleen. Työttömien sotilaiden määrä Kaliningradissa on suurempi kuin

⁵⁶ Hansen, Birthe – Heurlin, Berter: *The Baltic states in world politics*. Richmond, Surrey, Curzon 1998, 148-49.

⁵⁷ Wellman 1996, 168.

⁵⁸ Pedersen, Klaus Carsten: *Kaliningrad: Armed Forces and Missions*. Teoksessa Joenniemi – Prawitz, 111.

⁵⁹ Nordberg, Erkki: *Baltia: Strateginen perusselvitys. Strategian tutkimuksia*. Julkaisusarja 1 N:o 2 Maanpuolustuskorkeakoulu. Painatuskeskus, Helsinki 1993, 115.

⁶⁰ Johnson, Lena: *Russian Policy in Northern Europe*. Teoksessa Baranovsky, Vladimir (ed.): *Russia and Europe. The Emerging Security Agenda*. Sipri/Oxford University Press, Oxford 1997, 311.

⁶¹ Fairlie, Lyndelle D.: *Kaliningrad, Recent Challenges in Russia's Exclave on the Baltic Sea*. Teoksessa Hedegaard, Lars - Lindström, Bjarne (eds.): *The NEBI Yearbook 1999. North European and Baltic Sea Integration*. Springer, Berlin 1999 (Fairlie 1999a), 296.

esimerkiksi Moskovassa ja Pietarissa.⁶² Armeijan tilausten väheneminen on välillisesti aiheuttanut sosiaalisia ongelmia kuten työttömyyttä myös sotateollisuuden palveluksessa työskennelleille siviileille.⁶³ Toisaalta nämä ovat juuri sellaisia ongelmia, joita ei voi pitää ainutlaatuisena Kaliningradin ongelmana vaan ne koskevat koko Venäjää..

Kaliningradin sotilaallisen merkityksen arviointi tuntuu silti kovasti vaihtelevan tutkijoiden keskuudessa. Venäjän sotilaspolitiikkaa tutkinut Salomaa arvioi vielä 1995, että Kaliningradin miesvahvuus ”voi nousta tulevaisuudessa jopa 300 000 mieheen”. Salomaan esitys heijastelee omalla tavallaan sitä epävarmuutta, millä Kaliningradin sotilaallista merkitystä on arvioitu. Yhtäältä hän toteaa ”sinne [Kaliningradiin] sijoitetut joukot olisivat läntisten arvioiden mukaan olleet vahvuudeltaan jopa 100 000 – 200 000 miestä”. Toisaalta samassa yhteydessä hän kuitenkin viittaa ”yleisimpien pohjoismaisten arvioiden” liikkuvan 60 000 – 80 000 miehen välillä.⁶⁴ Näkemys Kaliningradista ”suurena varuskuntana” vaikuttaa elävän kuitenkin Venäjän tutkijoiden mielissä. Valkonen arvioi vuonna 1999 alueen olevan ”tiheään ahdettu valtava sotilastukikohta, jonka mielekkyyttä ihmettelevät jopa venäläiset kenraalit ja amiraalit”.⁶⁵ Tämä arvio – tai mielikuva – ei vaikuta juurikaan poikkeavan 1990-luvun alussa esitetyistä näkemyksistä.

Venäjän geopoliittisia intressejä Itämerellä tutkinut Ari Puheloinen toteaa vuonna 1999 julkaistussa tutkimuksessaan Kaliningradin maantieteellis-strategisen aseman olevan Venäjälle edelleen erittäin tärkeän. Puheloinen näkee Kaliningradin aseman merkityksen korostuvan nimenomaan rauhan ja mahdollisen *sodanuhan* aikana. Hänen mukaansa Kaliningradin erillisuusalue on tärkeä valvonnan, tiedustelun ja uhkien torjunnan sillanpääasema. Sodan aikana hänen mukaansa Kaliningradin strateginen merkitys puolestaan romahtaisi dramaattisesti, mikäli se jäisi eristyksiin. Toisaalta on huomattava, että myös Puheloinen viittaa alueen ”nykyään korkeaan (varustelu)tasoon” – esittämättä tarkkoja lukuja. Puheloinen pitää tätä kuitenkin seurauksena Neuvostoliiton/Venäjän

⁶² Sama

⁶³ Wellmann, Christian: Kaliningrad's military economy. Teoksessa Joenniemi – Prawitz, 88.

⁶⁴ Salomaa, Markku: Teräksenkovaa politiikkaa. Läntisiä arvioita Venäjän sotilaspolitiikan suunnasta. Gaudeamus, Tammer-Paino Oy 1995, 212-213.

⁶⁵ Valkonen, Martti: Voimattomuuden aika. Teoksessa Kuorsalo, Anne – Susiluoto, Ilmari – Valkonen, Martti: Venäjä ja rosvokapitalismin haaksirikko. Oy Edita Ab, Helsinki 1999, 87.

joukkojen nopeasta vetäytymisestä Baltian maista ja Itä-Euroopasta.⁶⁶ Naton Keski- ja Itä-Euroopan neuvonantaja Chris Donnelly puolestaan toteaa (2000) Kaliningradin menettäneen suuressa määrin sotilaallisen merkityksensä. Hänen näkemyksensä mukaan Kaliningradin sotilaallista varustusta ei ole mielekästä pitää uhkana sen enempää naapureille kuin alueen sisäiselle yhteiskunnalliselle järjestykselle.⁶⁷

Venäjä on toisaalta antanut myös ristiriitaisia signaaleja siitä, millaisen sotilaallisen merkityksen se antaa Kaliningradille. Esimerkiksi Venäjän laivaston silloinen komentaja Feliks Goromov totesi jo vuonna 1993 Kaliningradin sataman sodanajan merkityksen vähentyneen koska alue, koska sodan aikana olisi vaarassa jäädä vaille huolto- ja viestiyhteyksiä. Tosin vuonna 1995 Gromov kohotti Kaliningradin sataman sotilaallista merkitystä ja alensi Pietarin satamien merkitystä.⁶⁸ Tämä kuitenkin voitaneen tulkita liittyneen naapurimaissa, erityisesti Liettuassa ja Puolassa nousseihin Kaliningradin demilitarisoisvaatimuksiin, joita käsitellään myöhemmin tässä tutkimuksessa.

Vaikka Kaliningradin näkeminen pääasiassa sotilaallisen uhkakuvana on selvästi laantunut, nousevat sotilaalliset kysymykset edelleen helposti uudelleen pintaan. Kesällä 1999 Venäjä järjesti vuosikausiin suurimman sotaharjoituksen ”Zapad-99”, jossa harjoiteltiin myös ydinaseiden käyttöä. Harjoituksen lähtöoletuksensa oli Naton hyökkäys Kaliningradiin. Samassa yhteydessä Venäjän turvallisuusneuvoston sihteeri Sergei Ivanov korosti Kaliningradin merkitystä.⁶⁹ Sotilaalliset uhkakuvat olivat näkyvästi esillä myös kesällä 2001 kun Washington Times –lehti väitti USA:n tiedustelun havainneen Venäjän siirtäneen taktisia ydinaseita Kaliningradiin.⁷⁰ Venäjä kiisti jyrkästi usealla taholla nämä väitteet. Virallisesti USA ei vahvistanut lehtitietoja, mutta antoi ymmärtää tiedustelunsa todella havainneen ydinaseiden siirron Kaliningradiin. Mikään sopimus sinänsä ei kieltäisi taktisten ydinaseiden sijoittamista

⁶⁶ Puheloinen, Ari: Russia's geopolitical interests in the Baltic area. National Defence College, Helsinki 1999, 59.

⁶⁷ Donnelly, Christopher: Kaliningrad from the Security Perspective. Teoksessa Baxendale – Dewar – Dowan, 217.

⁶⁸ Johnson 311.

⁶⁹ Oldberg, Ingmar: Kaliningrad: Russian exclave, European Enclave. Swedish Defence Research Agency. Defence Analysis SE-17290. Stockholm June 2001, 15.

⁷⁰ Washington Times 3.1.2001.

Kaliningradiin. Vuosina 1991-92 tehdyt sopimukset ydinaseiden varastoimisesta eivät ole osapuolia sitovia.⁷¹

Mikäli ydinaseiden siirto Kaliningradiin vuonna 2001 pitää paikkansa, on Venäjän logiikkaa hieman vaikea ymmärtää. Jos tarkoituksena oli naapurimaiden painostaminen näiden Nato-pyrkimyksissä, olisi ymmärrettävämpää ollut näkyvä kampanjointi eikä salailu. Lisäksi samaan aikaan Venäjä on itse ollut aloitteellinen Kaliningradin nostamisessa kansainväliseen keskusteluun. Alueen sotilaallisen aseman uudelleen korostaminen vaikuttaisi varmastikin EU:n halukkuuteen muodostaa Kaliningradista ”pilottialue” EU:n ja Venäjän suhteissa kuten Venäjä itse on esittänyt. Ydinaseiden siirto Kaliningradiin ei kuitenkaan ollut mikään uusi ajatus. Vuonna 1995 venäläiset sotilaspiirit olivat väläyttäneet taktisten ydinaseiden siirtämistä alueelle⁷².

Vuonna 2001 Venäjä ilmoitti karkottaneensa ”Naton vakoilijoita” alueelta.⁷³ On vaikea arvioida, ovatko karkotetut ulkomaalaiset todella olleet vakoilijoita vai halusiko Venäjä tällä tavoin ikään kuin osoittaa omat huolensa Kaliningradin turvallisuudesta oikeutetuiksi. Hyvin samoihin aikoihin vakoojien paljastumisen jälkeen näet ulkoministeri Igor Ivanov totesi Venäjän ”pitävän alueella niin paljon joukkoja kuin on turvallisuutemme vuoksi tarpeellista”.⁷⁴ Tässä suhteessa Venäjän asenne ei ole muuttunut vuosikymmenen aikana, sillä Ivanov tuli käyttäneeksi lähes samoja sanoja kuin Venäjän Liettuan-suurlähettiläs vuonna 1994: ”Venäjä pitää siellä [Kaliningradissa] sellaista aseistusta kuin katsoo tarpeelliseksi ylläpitääkseen alueen turvallisuuden, joka on elintärkeä maallemme”⁷⁵

Kaliningradin sotilaallisen uhkakuvan muutosta heijastelevat myös esimerkiksi naapurimaan Liettuan turvallisuuspoliittiset linjaukset. Frank Möller arvioi vielä vuonna 2002, että ”joissain tapauksissa uhkakuvien tulkinnat pysyvät muuttumattomina”. Tällä hän viittasi Liettuan kokemaan Kaliningradin aiheuttamaan sotilaallisen turvallisuuden uhkakuvaan. Möller perustaa arvionsa Liettuan vuodelta 1998 peräisin olevaan lakiin

⁷¹ Esim. Helsingin Sanomat 12.1.2001.

⁷² Oldberg 2001, 15.

⁷³ Radio Free Europe/Radio Liberty. RFE/RL Newslines vol. 6, No 33, Part I February 2002.

⁷⁴ Radio Free Europe/Radio Liberty. RFE/RL Newslines Vol. 6, No. 44, Part I, 7 March 2002.

⁷⁵ Obertyshev, Nikolay: Ensuring Stability through cooperation and Dialogue. Teoksessa Grönick - Gröngvist Mia -Granlund Nina (eds.), 50.

kansallisen turvallisuuden perusteista⁷⁶, jossa todetaan mm. sotilaallisen voiman lähellä Liettuan rajoja muodostavan ulkoisen uhan. Möller päättelee asiakirjassa viitattavan implisiittisesti Kaliningradin alueeseen ja toteaa että alueen demilitarisointi voidaan nähdä yhtenä Liettuan ulkopoliittikan päätavoitteena.⁷⁷ Voidaan pitää itsestään selvänä, että Liettuan turvallisuuspolitiikan taustalla olevissa uhkaskenaarioissa Kaliningrad on edelleen keskeisesti esillä. Sen sijaan on liioittelua väittää, ettei mikään olisi muuttunut. Kuten tässäkin tutkielmassa osoitetaan, yhteistyö Kaliningradin kysymyksessä on 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla ollut pikemminkin osoituksena Venäjän ja Liettuan hyvistä yhteistyösuhteista. Myös väite alueen demilitarisoinnista ulkopoliittikan prioriteettina vaikuttaa ainakin osittain myytiltä, joka on jäänyt elämään 1990-luvun alun keskusteluista – olkoonkin, että Möller viitanee lähinnä ulkopoliittikan ”piiloagendaan” eikä hallituksen virallisiin linjauksiin; erilaisiin ääriskenaarioihin varautuminen sinänsä ei välttämättä näy virallisista asiakirjoista. Kuitenkin Liettuan tuorempi (2002) turvallisuuspoliittinen strategia on yksiselitteisempi kuin Möllerin viittaama asiakirja: ”Tällä hetkellä Liettuan tasavallassa ei ole havaittu mitään välitöntä sotilaallista uhkaa ja tämän johdosta Liettua ei pidä mitään valtiota vihollisenaan. Liettuan turvallisuuspolitiikka on avointa, läpinäkyvää, ristiriidatonta. Sitä ei ole suunnattu minkään toisen valtion legitiimejä intressejä vastaan”.⁷⁸ Kaliningrad otetaan tässäkin asiakirjassa esille. Merkillepantavaa on, että Kaliningradin kohdalla ei tuoda esille lainkaan perinteisiä sotilaallisia kovan turvallisuuden uhkakuvia, vaan todetaan Liettuan olevan erityisen kiinnostunut Kaliningradin poliittisesta, sosiaalisesta, taloudellisesta ja ekologisesta vakaudesta. Epävakauden näillä sektoreilla katsotaan voivan aiheuttaa vakavia ongelmia Liettuassa ja muilla lähialueilla⁷⁹

Kaliningradin ”todellisen” sotilaallisen merkityksen hahmottamisen vaikeus kuvastuu myös maanpuolustuskorkeakoulun erikoistutkijan Alpo Juntusen tutkimuksessa vuodelta

⁷⁶ Law on the basics of National Security

⁷⁷ Möller, Frank: Peaceful change but not yet stable peace: military developments in the Baltic Sea Region. Teoksessa Hedergaard, Lars – Lindström, Bjarne: The NEBI Yearbook 2001/2002. Springer, Heidelberg 2002, 260.

⁷⁸ National Security Strategy 2002 [of the Republic of Lithuania].

<http://www.kam.lt/EasyAdmin/sys/files/Nacionalinio_saugumo_strategija_06_05a.doc> . “ At present, the Republic of Lithuania does not observe any immediate military threat to national security and as a result does not regard any state as its enemy. The security policy of the Republic of Lithuania is open, transparent and non-confrontational. It is not directed against the legitimate interests of any other state.”

⁷⁹ Sama.

2003. Yhtäältä Juntusen mukaan Kaliningrad on ”vaipunut alueelliseksi varuskunnaksi”, toisaalta ydinaseen omaavana alueellisena suurvaltana Venäjä tarkastelee Kaliningradia geopolitiikan ja sotilasstrategian kannalta.⁸⁰

Joka tapauksessa on selvää, että Kaliningradiin asetettujen sotilaiden ja aseistuksen määrä on merkittävästi vähentynyt viimeisen vuosikymmenen aikana. Useissa Kaliningradia koskevissa tutkimuksissa on sotilaiden määrän kehitystä arvioitu luottaen Oxfordin yliopiston International Institute for Strategic Studies (IISS)–laitoksen vuosittain julkaisemaan Military Balance –hakuteokseen. Vaikka sotilaiden määristä on keskusteluun nostettu erilaisia lukuja, antavat IISS:n vuosittain esittämät lukumäärät selvän kehitystrendin Kaliningradiin sijoitettujen sotilaiden määrän kehityksestä.⁸¹

Vuosi	1993	1995	1997	2001
Maavoimien sotilaiden määrä	103000	24000	19000	12770

Näiden numeroiden valossa on selvää, että Kaliningradin muodostama suora sotilaallinen uhka oli vähentynyt suorastaan dramaattisesti jo 1990-luvun puoliväliin mennessä ja vähentynyt siitäkin vielä huomattavasti 2000-luvulle tultaessa.

3. Kaliningradin kysymyksen ensimmäinen kansainvälistäminen

Huolestuminen Kaliningradiin sijoitetusta sotilaallisesta voimasta johti pyrkimykseen Kaliningradin kysymyksen kansainvälistämisestä. Kutsun tätä Kaliningradin kysymyksen ”ensimmäiseksi” kansainvälistämiseksi. Kuten myöhemmin huomaamme, 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun puolella Kaliningrad nousi uudelleen kansainväliselle agendalle ja tämä ”toinen” kansainvälistämisen aalto johti huomattavasti tuloksellisempaan vuoropuheluun kuin ensimmäinen yritys. Kaliningradin kysymyksen

⁸⁰ Juntunen, Alpo: Itään vai länteen? Venäjän vaihtoehdot. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 2003, 120-121. Juntusen lähteiden mukaan alueella olisi ollut vuonna 1990 noin 200 000 sotilasta, vuonna 2001 noin 25 000 sotilasta ja suunnitelmissa olisi laskea joukkojen vahvuus vuoden 2003 loppuun mennessä 8300 sotilaaseen. Juntusen mukaan koko alueen väestöstä noin 40 % on välittömästi riippuvaisia armeijasta ja laivastosta.

⁸¹ Ks esim. Vesa, Unto – Möller, Frank: Security Community in the Baltic Sea Region? Recent debate and recent trends. Tampere Peace Research Institute, Occasional Paper No 88, 2003. Juvenes Print, Tampere 2003, 66-69.

ensimmäiseen kansainvälistämiseen kuuluivat niin alueen demilitarisointia vaatineet esitykset kuin naapurimaissa ja Saksassa kummunneet vaatimukset alueen tai sen osien hallintaa kohtaan.

3.1. Vaatimukset alueen demilitarisoinnista

Euroopan parlamentissa, Baltian parlamentaarinen yleiskokous⁸² sekä USA:n senaatissa esitettiin julkilausumat, joissa kiinnitettiin huomiota Kaliningradin sotilaallisen voimaan.

Kaliningradin tilannetta käsiteltiin Euroopan parlamentissa alkuvuodesta 1994. Parlamentin ulko- ja turvallisuuspoliittinen komitea käsitteli parlamentin jäsenen Magdalene Hoffin raportin ”Kaliningrad (Königsberg), a Russian exclave in the Baltic Region: situation and outlook from a European viewpoint”. Raportti kuvasi Kaliningradin historiaa ja painotti, että alueen tulevaisuus riippuu erityisesti Venäjän politiikasta aluettaan kohtaan. Raportissa tuotiin kuitenkin esille myös eurooppalainen aspekti. Viittauksena Saksassa virinneeseen kiinnostukseen Kaliningradia kohtaan raportissa todettiin, että Saksan tulisi nähdä Euroopan Unioni välineenä Kaliningradin kanssa tehtävässä yhteistyössä: ”Kaliningrad ei ole saksalainen vaan eurooppalainen ongelma”. Euroopan parlamentti hyväksyi raportin pohjalta julkilausuman, jossa muun muassa todettiin parlamentin näkemyksen mukaan Kaliningradin alueen tulevaisuuden olevan huolen aihe niin Venäjälle, naapurimaille kuin EU:llekin. Lisäksi parlamentti ehdotti, että EU:n ja Venäjän välisissä tuolloin käynnissä olleissa neuvotteluissa kumppanuus- ja yhteistyösopimuksesta (PCA-sopimus)⁸³ EU:n tulisi ottaa esille erityislauseke kaupasta ja yhteistyöstä Kaliningradin kanssa ja sopimuksen täydentämisestä lisäpöytäkirjalla Kaliningradin kanssa käytävän yhteistyön yksityiskohtaisista järjestelyistä. Kaliningradin kansainvälisen aseman muutokseen julkilausuma viittaa epäsuorasti kehottomalla Venäjää antamaan alueelle laajempia valtaoikeuksia neuvotella itsenäisesti Maailman pankin, Euroopan jälleenrakennus- ja kehityspankin, EY:n ja muiden vastaavien organisaatioiden kanssa. Julkilausumassa ei

⁸² Viron, Latvian ja Liettuan parlamenttien yhteistyöelin. Eng. Baltic Assembly.

⁸³ Myös suomenkielisessä tutkimuskirjallisuudessa ja poliittisessa kielenkäytössä on vakiintunut tapa käyttää nimitystä PCA-sopimus (Partnership and Cooperation Agreement). Tämän johdosta myös tässä tutkimuksessa käytetään tätä englanninkielistä lyhennettä.

vaadittu alueen täydellistä demilitarisointia, vaan EP esittää tarpeelliseksi sotilaiden ja sotilaallisen läsnäolon vähentämistä ”järkevälle” tasolle.⁸⁴

Toisin kuin monessa yhteydessä on tuotu esille, Euroopan parlamentin julistus oli varsin maltillinen ja siinä painotettiin nimenomaan, että Kaliningrad on ja pysyy osana Venäjää. Aiemmassa tutkimuksessa on usein liikaa korostettu parlamentin julkilausuman luonnetta vaatimuksena Kaliningradin alueen demilitarisoinnista. Pelkästään vanhan saksalaisen nimen Königsberg mainitseminen saattoi toimia punaisena vaatteena venäläisille. Euroopan parlamentin on kyllä pitänyt ymmärtää Venäjän herkkyyden alueen saksalaisen historian esiintuomiseen ja tässä valossa voi vain ihmetellä, miksi ylipäänsä Königsberg-nimi mainittiin julkilausuman otsikossa. Tämä toimi ikään kuin syöttinä niille torjuville reaktioille, joita Venäjältä kumpusi.

Parlamentin lausunto tulkittiin Venäjällä yrityksenä puuttua maan sisäisiin asioihin ja jopa pyrkimyksenä irrottaa alue Venäjästä. Venäjän tuolloinen varapääministeri Sergei Sahrai suhtautui EP:n julkilausumaan kriittisesti. Päivälehti Nezavisimaja Gazetassa julkaistussa artikkelissaan Sahrai näki EP:n julkilausuman ”ehdotuksena kehittää erityinen kansainvälinen status tälle alueelle ja tulevaisuudessa luoda todellisuudessa neljäs itsenäinen Baltian maa”.⁸⁵ Lisäksi venäläisen näkemyksen mukaan saksalaiset käyttivät Euroopan parlamenttia välineenä ajaessaan omaa Kaliningrad-politiikkaansa. Arvostetun Carnegie-tutkimuslaitoksen julkaisussa Euroopan parlamentin julkilausuma nähtiin hyvin yksioikoisessa valossa: ”Siitä, että tietyt voimat Saksassa ja muissa eurooppalaisissa valtioissa ovat aikeissa tehdä entisen Itä-Preussin osan yleiseurooppalaiseksi kysymykseksi, todistaa sekä Euroopan parlamentin julkilausuman

⁸⁴ European Parliament. Session Documents A3-0036/94. 27 January 1994. Report of the Committee on Foreign Affairs and Security on Kaliningrad (Königsberg), a Russian exclave in the Baltic region: situation and outlook from a European viewpoint. Official Journal of European Communities 28.2.94, Resolution on Kaliningrad (Königsberg), a Russian exclave in the Baltic Region: situation and outlook from a European viewpoint, NoC61/74-76.

⁸⁵ Sahrai, Sergei: Kaliningrad – Königsberg – Krulevets. Kak ukrepit zapadnii forpost Rossii. Nezavisimaja gazeta 26.7.1994.

sisältö että sen kohde: Euroopan komissio, Euroopan neuvosto sekä jäsenmaiden parlamentit.⁸⁶

Osapuolten tulkinnat Kaliningradin kysymyksessä jäivät tässä vaiheessa hyvin kauas toisistaan; ensimmäinen yritys ”eurooppalaistaa” Kaliningradin kysymys ei tuottanut siis tulosta. Venäjän ja EU:n välisessä PCA-sopimuksessa ei otettu erikseen huomioon Kaliningradia, vaikka parlamentti oli tätä esittänyt. PCA-sopimusta ja sen syntyä kuvataan hieman tarkemmin toisaalla tässä tutkimuksessa.

Marraskuussa 1994 Baltian parlamentaarinen yleiskokous hyväksyi julkilausuman, jossa todettiin Kaliningradin demilitarisoinnin olevan keskeinen elementti koko Euroopan turvallisuuskehityksessä. Lisäksi siinä esitettiin kansainvälisen pyöreänpöydän keskustelun järjestämistä Kaliningradin demilitarisoinnista sekä alueen tulevaisuuden kehittämisestä. Lisäksi vaadittiin myös vanhojen saksalaisten paikannimien palauttamista Kaliningradissa.⁸⁷ Tässä Baltian maat selkeästi pyrkivät pelaamaan ”Saksa-kortilla”. Korostamalla alueen saksalaista historiaa nämä mitä ilmeisimmin pyrkivät saamaan Saksalta tukea pyrkimyksilleen.

Moskovassa nämä kansainväliset avaukset Kaliningradin kysymyksestä tulkittiin sekaantumisenä maan sisäisiin asioihin. Tuolloisen ulkoministeri Kozyrevin viesti oli selvä: Venäjä ei lähde keskustelemaan Kaliningradin aseman tulevaisuudesta.⁸⁸ Izvestija siteerasi Venäjän federaation hallituksen Baltian parlamentaarisen yleiskokouksen julkilausumaa koskenutta lausuntoa: sitä pidettiin ”avoimena sekaantumisenä Venäjän sisäisiin asioihin”. Esitys kansainvälisestä konferenssista oli ”luonteeltaan selkeästi provokatiivinen” ja vaatimus paikannimien palauttamisesta ”absurdi”.⁸⁹

Vilnassa pidetyssä Itämeren alueen yhteistyötä käsitelleessä seminaarissa 1994 Venäjän Liettuan-suurlähettiläs torjui Kaliningradin kysymyksen nostamisen kansainväliseen

⁸⁶ Kaliningradskaja Oblast – sevodnja, zavtra. Moskovskii Tsentr Karnegi/Carnegie Endowment for International Peace, Moskva 1995, 32-33.

⁸⁷ Baltic Assembly. Resolution Concerning the Demilitarisation of the Kaliningrad Region and its Future Development. Vilnius, November 13, 1994. < <http://www.baltasam.org/?DocID=455> >

⁸⁸ Sergounin, Alexander: The Russian Dimension. Teoksessa Mourizen, Hans (ed.): Bordering Russia. Theory and Prospects for Europe’s Baltic Rim. Ashgate, Aldershot 1998, 47.

⁸⁹ Izvestija 18.11.1994.

keskusteluun ja antoi lisäksi ymmärtää, että vaatimukset Kaliningradin demilitarisoinnista pikemminkin hidastavat kuin edistävät alueen sotilaallisen merkityksen vähentämistä: ”Mikään [Kaliningradin] kysymystä koskeva julkilausuma, jonka me katsomme sekaantumisena sisäisiin asioihimme, ei muuta Venäjän johtajuutta Kaliningradissa. Lisäksi vaatimukset tämän Venäjän erillisalueen demilitarisoinnista saattavat hidastaa käynnissä olevaa Kaliningradin alueen sotilashenkilöstön ja aseistuksen asteittaista vähentämistä. Viivytykset laillisissa muodollisuuksissa Liettuan halki tapahtuvaa sotilaallista kauttakulkua koskevissa kahdenvälisissä sopimuksissa eivät myöskään vaikuta alueen vaadittuun ’demilitarisointiin’, jonka laajuudesta päättää ainoastaan Venäjän johto.”⁹⁰

Kolmas Kaliningradia koskeva vetoamus tuli Yhdysvalloista. Kongressi hyväksyi vuonna 1996 julkilausuman, jossa vaadittiin Kaliningradin alueen asteittaista demilitarisointia ja huomion kiinnittämistä alueen ympäristöongelmiin. Kongressin päätöksen puuhamiehinä olivat olleet liettualaiset poliitikot yhdessä Amerikan-liettualaisten kanssa.⁹¹

3.2. Kauttakukysymys Liettuan kanssa

Venäjä on vuosisatojen ajan katsonut nykyisten Baltian maiden kuuluvan omaan intressipiiriinsä. Baltian maat liitettiin Venäjän keisarikuntaan ensimmäistä kertaa vuosien 1721 ja 1795 välillä. Tältä osin Neuvostoliittoa voidaan pitää Venäjän imperiumin perillisenä: vuoden 1917 Venäjän vallankumouksen jälkiselvittelyissä maat tosin itsenäistyivät, mutta jo vuonna 1940 ne ”palautettiin” Neuvostoliittoon. Menneisyyden painolasti on vaikuttanut Venäjän politiikkaan Baltian maita kohtaan.

Myös Kaliningradin asemasta käytyä keskustelua tarkasteltaessa on tämä tausta erittäin tärkeää tiedostaa. Neuvostoliiton hajottua Venäjä on kokenut tulleen työnnettyksi vuosisatoja taaksepäin Itämeren alueella. Esimerkiksi Baranovsky on tulkinnut tilanteen olevan Venäjälle psykologisesti traumaattisen: Venäjän hallitsemat alueet Itämeren

⁹⁰ Obertyshev, 50-51.

⁹¹ Miniotaite, Grazina: Lithuania. Teoksessa Mourizen, 170.

alueella ovat nykyään vain hieman suuremmat kuin Iivana Julman aikana. Neuvostoliitto hallitsi Varsovan-sopimuksen liittolaisineen kolmasosaa Itämerestä, nyky-Venäjä hallitsee vain alle 15 prosenttia.⁹² Venäjän vuosisataisesta Itämeren alueesta on Suomenlahden pohjukassa sijaitsevan Pietarin ja sen lähialueiden lisäksi jäljellä enää piskuinen suikale Kaliningrad, satojen kilometrien päässä muusta Venäjästä. Venäjän on ollut vaikea hahmottaa Baltian maita tasaveroisina, itsenäisinä keskustelukumppaneina.

Kaliningradin kohdalla suurvaltana itseään pitävän Venäjän itsetunto on joutunut erityiseen nöyryytykseen: yhteyksissään alueelle Venäjä on riippuvainen kauttakulusta vieraiden valtioiden halki. ”[Kaliningradin] aluetta voidaan monessa suhteessa pitää täydellisenä tapaustutkimuksena siitä, kuinka Venäjän poliittisen eliitin edustajat ovat käsitelleet suoraan neuvostomenneisyydestä johtuvia ongelmia, kuinka he sopeutuvat uusiin kylmänsodan jälkeisiin tosiasioihin ja kuinka he hallitsevat erityyppisiä suhteita, jotka vaikuttavat Venäjän valtion olemukseen ja sen tulevaisuuden prioriteetteihin niin sisä- kuin ulkopoliitikassa.”⁹³, Jakub Godzimirski on muotoillut. Tätä luonnehdintaa voidaan täydentää edellä mainitulla vuosisataisella historialla: Kaliningrad ei ole vain kylmänsodan, vaan Venäjän vuosisataisen ulkopoliitiikan jäänne Itämeren rannalla.

Tämän tutkimuksen piiriin ei kuulu laajempi tarkastelu Venäjän ja Baltian maiden suhteiden kehityksestä. Venäjän suhteita Viroon ja Latviaan ovat koetelleet venäläisvähemmistöjen kohtelu näissä kahdessa Baltian maassa. Molemmat maat säätivät vuosina 1992-1995 lakeja, jotka rajoittivat maiden venäläisväestön oikeuksia sekä Latvian kansalaisuuden saavuttamista. Liettua kansalaisuuslain myötä sen sijaan 90 prosenttia etnisten vähemmistöjen edustajista sai Liettuan kansalaisuuden. Syy Liettuan liberaalimpaan politiikkaan oli yksinkertainen: venäläisen vähemmistön osuus väestöstä

⁹² Baranovsky, Vladimir: Russia. Teoksessa Krohn, Axel (ed): The Baltic Sea Region. National and International Security Perspectives. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1996, 164.

⁹³ Godzimirski, 29. ”The area (Kaliningrad) can be treated in many respects as a perfect case study revealing how Russian political elites have dealt with the problems resulting directly from the Soviet past, how they are adapting to the new realities of the post-Cold War order in Europe and how they are managing relations of different types that will determine the shape of Russian State and it’s future priorities in domestic and international politics”

on niin pieni että sen ei katsottu muodostavan minkäänlaista uhkaa.⁹⁴ Toisaalta näin Venäjä ei myöskään voinut – eikä sen tarvinnut – puuttua Liettuan lainsäädäntöön eikä se voinut venäläisten oikeuksiin vetoamalla yrittää vaikuttaa maan sisäisiin asioihin.⁹⁵ Lisäksi Liettua ei koskaan virallisesti esittänyt Venäjälle aluevaatimuksia – toisin kuin Viro ja Latvia.⁹⁶ Liettuan ja Venäjän suhteiden koetinkiveksi sen sijaan muodostui Kaliningrad – ainoa Venäjän alue, jonka kanssa Liettualla on yhteistä rajaa.

Luontevin maayhteys Kaliningradista manner-Venäjälle kulkee Liettuan ja Valko-Venäjän halki. Sopiminen kauttakulun järjestelyistä osoittautui varsin hankalaksi Liettuan kanssa. Venäjä koki tulleen nöyryytetyksi kun se menetti Itämeren herruuden Baltian maiden itsenäistyessä ja tämän lisäksi se joutui neuvottelemaan Venäjän eri osien välisestä liikenteestä – Venäjän näkökulmasta katsottuna siis maan sisäisestä liikenteestä - vieraan valtion kanssa.

Venäjän ja Liettuan vuonna 1991 allekirjoittama kahdenvälinen sopimus loi perustan valtioiden välisten suhteiden kehitykselle. Sopimuksessa molemmat valtiot tunnustivat toistensa itsenäisyyden perustuen Liettuan parlamentin 11.3.1990 itsenäisyysjulistukseen sekä Venäjän parlamentin suvereenisuusjulistukseen 12.6.1990. Sopimuksen 1. artiklassa molemmat valtiot vakuuttavat pidättyvänsä voimankäytöstä ja kunnioittavansa toistensa alueellista yhtenäisyyttä ja rajojen loukkaamattomuutta. Näin ollen Liettua ja Venäjä vahvistivat alueelliset rajansa sellaisenaan, jollaiseksi ne olivat vakiintuneet vuoden 1990 yhteiskunnallisessa myllerryksessä.⁹⁷ Kaliningradin erityisasema maiden välisissä suhteissa nousi esille jo tässä vuoden 1991 sopimuksessa: siinä viitataan yhtä aikaa allekirjoitettuun erilliseen Kaliningradia koskevaan sopimukseen, joka käsittelee olemassa olevien rajojen molemminpuolista tunnustamista, vähemmistöjen oikeuksien

⁹⁴ Sergounin, Alexander: In Search of a New Strategy in the Baltic/Nordic Area. Teoksessa Baranovsky, Vladimir (ed.): Russia and Europe. The Emerging Security Agenda. Sipri/Oxford University Press, Oxford 1997, 1997, 338-341.

⁹⁵ Sivonen, Timo: Katse lännestä lähelle. Venäjän ulkopolitiikan muuttuminen vuosina 1992-1994. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma, Turun yliopisto 2002.

⁹⁶ Esim Hansen - Heurlin, 145.

⁹⁷ Mereckis, Darius K. - Morkvenas, Rimantas: The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations. Lithuanian Foreign Policy Review 98/1. Foreign Policy Research Center, Vilnius 1998, 5-12. Viro ja Latvia olivat allekirjoittaneet vastaavat sopimukset Venäjän kanssa aiemmin samana vuonna. Venäjän parlamentti ratifioi Liettuan sopimuksen vuonna 1992.

turvaamista, asettaa perusedellytykset henkilöiden, tavaroiden ja energian kuljetuksesta sekä määrää Liettuan ja Kaliningradin yhteistyöstä kulttuurin, talouden ja kaupan aloilla.⁹⁸

Vuoden 1991 sopimus ei käsittänyt järjestelyjä sotilaallisesta kauttakulusta. Lisäksi Liettua torjui vuonna 1992 Venäjän esityksen Kaliningradin säännöllisen sotilasliikenteen järjestelyistä. Vuonna 1993 maat solmivat sopimuksen, joka koski Saksasta vetäytyviä venäläisjoukkoja. Kaliningradin sotilaallista kauttakulkua tämäkään sopimus ei koskenut, vaan tämä oli tapauskohtaisten lupien varassa.⁹⁹

Vuoden 1994 aikana Venäjä yritti voimakkaasti painostaa Liettuaa sopimukseen. Venäjä esimerkiksi kaksinkertaisesti liettualaisten tuotteiden tuontitullit sekä lykkäsi vuonna 1993 solmitun kauppasopimuksen voimaantuloa. Sopimus sisälsi mm. suosituimman maan aseman (most favoured nation) myöntämisen Liettualle.¹⁰⁰ Liettuan oppositio vastusti voimakkaasti sopimukseen pyrkimistä. Kädenvääntö sopimuksesta ehti poikia ainakin yhden diplomaattisen kriisinkin: yöllä 19-20.2.1994 Venäjä lähetti ilman Liettuan lupaa liikkeelle sotilasjunan, joka pysäytettiin Liettuassa. Tämän johdosta Venäjän Liettuan-suurlähettiläs kutsuttiin Liettuan ulkoministeriöön kuultavaksi. Vastaukseksi Venäjä esitti sopimuksen viimeistelyä.¹⁰¹

Länsimaat kannustivat Liettuaa pääsemään sopimukseen sotilaallisesta kauttakulusta. EU-maiden suurlähetystöt Liettuassa esittivät loppuvuodesta 1994 yhteisen toivomuksensa sopimukseen pääsystä.¹⁰² Venäläinen päivälehti Nezavisimaja Gazeta totesi 6.3.1994 ”venäläisten joukkojen vetäytymisen Liettuasta tultua loppuun saatetuksi

⁹⁸ Sama, 13.

⁹⁹ Stankevicius, Ceslovas: Enhancing Security of Lithuania and Other Baltic States in 1992-94 and Future Guidelines <<http://www.nato.int/acad/fellow/94-96/stankevi/home.htm>>

¹⁰⁰ Sergounin 1998, 31.

¹⁰¹ Stankevicius.

¹⁰² Norkus, Renatas: Preventing Conflict in the Baltic States. A Success Story that will hold? Teoksessa Bonvicini, Gianni – Greco, Ettore - von Plate, Bernhard – Rummel, Reinhardt (ed): Preventing Violent Conflict. Issues from the Baltic and the Caucasus. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1998, 161.

Kaliningradin sotilaallisen kauttakulun muodostuneen ongelmaksi numero yksi Liettuan ja Venäjän suhteissa”.¹⁰³

Maat pääsivät lopulta yhteisymmärrykseen tammikuussa 1995. Mitään sopimusta tai muuta asiakirjaa ei laadittu, vaan asia ratkaistiin noottien vaihdolla. Samalla astui voimaan aiempi sopimus, joka myönsi Liettualle suosituimman maan aseman Venäjän kauppakumppanina.¹⁰⁴ On kuitenkin syytä huomata, että varsinaiseen pysyväisratkaisuun vuonna 1995 ei päästy, vaan vuoden 1995 ratkaisu sotilaallisesta kauttakulusta vahvistettiin vuosittain uudelleen. Tämä periaate oli kirjattuna myös Liettuan kansallisen turvallisuuden strategiaan vuonna 2002, joskin sillä varauksella että se on yhden mukainen EU:n yhteisöainsäädännön kanssa.¹⁰⁵

Vaikka vuodesta 1995 eteenpäin kysymys sotilasrahdistä jäikin vähitellen taka-alalle ”uusien aiheiden” noustessa merkittävämmiksi Kaliningradin kysymyksessä, myös sotilaallinen kauttakulku aiheutti hankausta vielä myöhemminkin; esimerkiksi vuonna 2000 sattui vielä useita selkkauksia.¹⁰⁶

Kauttakulkukysymykseen liittyen vuonna 1996 Venäjän presidentti Boris Jeltsin teki provosoivan esityksen käytävän avaamista Kaliningradiin Puolan halki. Jeltsinin mukaan hän pyrki yhdessä Valko-Venäjän presidentin kanssa saamaan Puolan hyväksynnän ”pienen moottoritiepatkan” avaamisesta Puolan halki. Puola torjui jyrkästi esityksen. Presidentti Kwasniewski totesi, ettei Puola hyväksy tällaista esitystä koska ”kokemuksemme historiasta osoittavat, ettei tällainen koskaan tuo hyviä tuloksia”.

¹⁰³ Nezasivimaja Gazeta 6.3.1994.

¹⁰⁴ The Baltic Independent Jan 27-Feb 2, vol. 5, nro 248, 1995.

¹⁰⁵ National Security Strategy (2002). “The Republic of Lithuania cooperates with Russia in assuring her military transit to and from the Kaliningrad region through the territory of the Republic of Lithuania in accordance with mutually acceptable and legally regulated measures. This transit is executed in accordance with regulations approved by bilateral agreement, reviewed on an annual basis, and conforming to the laws and requirements of other normative acts of the Republic of Lithuania. The Republic of Lithuania is satisfied with the current military transit arrangements. The approach of NATO and EU membership of the Republic of Lithuania does not alter its inclination to cooperate with Russia, and to ensure that Russian civil, commercial, and military transit through the territory of Lithuania on the terms that do not contradict to Shengen acquis.”

¹⁰⁶ Oldberg 2001, 21.

Puolalaisten tuoreessa muistissa oli vielä maailmansotien aikaiset Saksan vaatimukset ekstraterritoriaalisin oikeuksin varustetusta käytävästä Itä-Preussiin.¹⁰⁷

3.3. Kysymys alueen hallinnasta

Yksikään valtio ei ole Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen vaatinut Kaliningradin aluetta virallisesti itselleen. Keskustelua alueen omistusoikeudesta viriteltiin kuitenkin niin Liettuassa, Puolassa kuin Saksassakin. Vaikka näitä aluevaatimuksia eivät esittäneetkään valtioiden viralliset elimet, herättivät ne huolta Venäjällä ja olivat omiaan ajamaan Venäjää varovaisuuteen kaikissa Kaliningradia koskevissa kansainvälisissä keskustelun avauksissa.

3.3.1. Liettuassa esitetyt vaatimukset

Liettuassa virisi tiettyä kiinnostusta Kaliningradin aluetta kohtaan ja itse asiassa siellä keskustelu aluevaatimuksista oli voimakkaampaa kuin muissa naapurimaissa. Liettuun äärioikeistopiireissä ja Yhdysvalloissa asuneiden liettualaisten piirissä vaadittiin ”Pikku-Liettuan”¹⁰⁸, kuten pohjois- ja itäosaa nykyisestä Kaliningradista kutsuttiin, tai koko Kaliningradin alueen liittämistä Liettuaan. Toisaalta Liettuassa esitettiin myös ajatus Kaliningradin itsenäistymisestä ”neljänneksi Baltian tasavallaksi”.¹⁰⁹

Liettuan tuolloinen Yhdysvaltain-suurlähettiläs ja vuoden 1993 vaalien presidenttiehdokas Stasys Lozoraitis arveli Kaliningradin vielä joskus olevan osa Liettuaa.¹¹⁰ Vaalit voittanut Algirdas Brazauskas ei puolestaan nähnyt perusteita aluevaatimuksille: ”Kaliningrad ei ole osa Liettuaa nyt eikä tulevaisuudessa. On poliittista lyhytnäköisyyttä ja ajattelemattomuutta ryhtyä esittämään tällaista. Nykymaailmassa ei ole rajojen tarkistamisen tarvetta, ja liettualaisia ihmisiä askarruttavat tällä haavaa vallan toisenlaiset ongelmat.”¹¹¹ Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että Brazauskas olisi nähnyt Kaliningradin aseman ongelmattomana.

¹⁰⁷ Kostecki, Wojciech: Poland. Teoksessa Mouritzen, 218.

¹⁰⁸ Eng. Lithuania Minor

¹⁰⁹ Oldberg 1998, 21-22

¹¹⁰ Turun Sanomat 11.2.1993.

¹¹¹ Sama.

Kädenväännön sotilaallisesta kauttakulusta ollessa kiivaimmillaan hän esitti YK:n yleiskokouksessa 30.9.1994 Liettuan haluavan Kaliningradin kysymystä käsiteltävän EU:n Stability Pact –neuvotteluissa. Puheessaan Brazauskas viittasi Kaliningradin ”epäsuotuisan kehityksen sattuessa voivan muodostaa sotilaallisen uhan ja levottomuuksien paikan”.¹¹²

Liettuan vaatimuksilla ei kuitenkaan juurikaan ollut laillista eikä edes historiallista pohjaa. Kansainvälisiin sopimuksiin vetoava argumentointi viittasi lähinnä Potsdamin sopimukseen, jonka mukaan Itä-Preussin alue siirrettiin Neuvostoliiton hallintaan vain ”toistaiseksi”. Itä-Preussilla ei ollut kuitenkaan juurikaan historiallista yhteyttä Liettuaan. Vaikka Liettuan suurruhtinaskunta oli aikoinaan ollut alueellisesti laaja, Itä-Preussi oli kuulunut siihen vain joidenkin vuosikymmenien ajan. Kaliningradin alueella ei myöskään ollut merkittävää liettualaisvähemmistöä.¹¹³

Keskustelut Kaliningradin sotilaallisesta merkityksestä ja aluevaatimuksista ruokkivat toinen toistaan. Esimerkiksi vieraillessaan Baltiskin laivastotukikohdassa Kaliningradin alueella maaliskuussa 1993 silloinen Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyrev totesi, että Venäjän täytyy säilyttää voimakas asemansa Itämeren alueella voidakseen turvata Kaliningradia mahdollisilta aluevaatimuksilta, jotka voisivat nousta Saksasta tai muista ”oikeistosiiven” voimista. Samassa yhteydessä Kozyrev totesi kannattavansa Venäjän armeijan voimakasta läsnäoloa Itämeren alueella.¹¹⁴

3.3.2. Saksassa virinneet aluevaatimukset

Historiallista taustaa vasten ajatellen Saksaa voitaneen pitää ainoana valtiona, jolla voisi olla ”oikeutettuja” vaatimuksia Venäjälle Kaliningradin aluetta kohtaan. Kuten edellä on todettu, ennen toista maailmansotaa alueella oli vahva saksalais-preussilainen historia.

¹¹² The Baltic Independent 7-13, 1994; The Pact on stability in Europe oli EU:n aloite, joka pyrki vakauden turvaamiseen, demokratian vahvistamiseen, vähemmistöjen oikeuksien turvaamiseen sekä rajojen loukkaamattomuuden takaamiseen Keski- ja Itä-Euroopassa. Ks. esim. Jopp, Mathias - Arnswald, Sven (eds.): The European Union and the Baltic States. Visions, Interests and Strategies for the Baltic Sea Region. Programme on the Northern Dimension of the CFSP, vol 2. Ulkopoliittinen Instituutti & Institut für Europäische Politik, Kauhava 1998, 31-32.

¹¹³ Oldberg, 1998, 22-23.

¹¹⁴ Sergounin 1998, 20-21.

Saksa ja Neuvostoliitto sekä tämän seuraajavaltio Venäjän federaatio ovat kuitenkin sopineet rajakysymyksistä useissa sopimuksissa. Neuvostoliitto ja Saksan liittotasavalta solmivat vuonna 1970 sopimuksen, jossa ne vahvistivat kunnioittavansa kaikkien Euroopan valtioiden alueellista yhtenäisyyttä vallitsevien rajojen puitteissa¹¹⁵. Samoin Saksan liittotasavalta oli vahvistanut rajakysymyksen allekirjoittaessaan Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokouksen päätösasiakirjan vuonna 1975¹¹⁶. Saksan yhdistymistä koskeneissa ”kaksi plus neljä”¹¹⁷ -neuvotteluissa ja niiden tuloksena 12.12.1990 allekirjoitetussa sopimuksessa todetaan selvästi, että Saksalla ei ole mitään aluevaatimuksia.¹¹⁸

Venäjällä kuitenkin nousi huoli Kaliningradin alueen uudelleen saksalaistamisesta. Esimerkiksi Venäjän ulkoministeriön kausijulkaisussa tämä huoli nähtiin – tai ainakin haluttiin näyttää - ilmeisen todellisena: ”Jo jonkin aikaa tietyissä piireissä Saksassa on ollut merkittävää aktiivisuutta Venäjän Itämeren erillisaluetta kohtaan. Jotkut suoremmin, jotkut asteittain edistävät hankkeita, jotka toteutuessaan johtavat alueen eroon Venäjästä tulevaisuuden näkymänä sen (Kaliningradin) kansainvälistäminen ja lisääntyvä uudelleen saksalaistaminen”.¹¹⁹ Samassa kirjoituksessa tosin myönnettiin Saksan hallituksen useissa yhteyksissä irtisanoutuneen kaikista vaatimuksista entisen Itä-Preussin suhteen, mutta kuitenkin ”ei voida pois sulkea sitä, että tietyissä olosuhteissa Saksassa nousevat etualalle sellaiset voimat, jotka julistavat toisen maailmansodan alueelliset tulokset aikansa eläneiksi ja nostavat ongelmaksi Saksan menettämien alueiden rauhanomaisen palauttamisen.”¹²⁰ Samassa yhteydessä kehoitettiin ”pitämään silmällä niitä Saksan yhteiskunnallisia ryhmiä, joilla on ohjelmia entisten saksalaisalueiden uudelleensaksalaistamiseen”. Samansuuntaista huolta

¹¹⁵ Grenville, J.A.S: The Major International Treaties 1914-1973. A History and Guide with Texts. Methuen & Co Ltd, London 1974, 276 ja 293-294.

¹¹⁶ Stent, Angela E.: Russia and Germany Reborn. Unification, the Soviet Collapse, and the New Europe. Princetown University Press, New Jersey 1999, 118.

¹¹⁷ Kaksi plus neljä viittaa molempien Saksojen, Neuvostoliiton, Ison-Britannian, Ranskan ja USA:n neuvotteluihin.

¹¹⁸ Stent, 114, 140 ja 169.

¹¹⁹ Grinin, Vladimir - Bratchikov, Igor: Russia and Germany: Entering a New Stage of Relations. International Affairs 10/1995, Mid RF, Moscow 1995, 20-21.

¹²⁰ Sama, 21.

kantoivat myös jotkut venäläiset tutkijat: ”Vaikka tällä hetkellä (1995) virallinen Bonn pidättäytyykin kaikesta aktiivisuudesta Kaliningradia kohtaan, venäläisten diplomaattien, politologien, asiantuntijoiden ja venäläisen yleisen mielipiteen joukossa ei ole varmuutta siitä, että Saksan hallituksen linja säilyy ikuisesti”.¹²¹

Venäläisten huolestuneisuutta saksalaisvaikutuksen kasvusta Kaliningradissa nosti saksalaisten määrän nousu alueella. Kaliningradin avauduttua ulkomaailmalle saksalaisia saapui sekä lännestä että idästä. Saksasta saapui paljon ”nostalgiauristeja”. Ihmisiä, jotka itse tai joiden vanhemmat olivat joutuneet siirtymään muualle Saksaan Itä-Preussin jäätyä Neuvostoliiton haltuun. Joidenkin arvioiden mukaan alueelle olisi saapunut jopa 100 000 saksalaisturistia vuonna 1993. Tämä oli kuitenkin nopeasti laantuva ilmiö – vuonna 1995 saksalaisturisteja olisi ollut enää 5000¹²²

Pian Kaliningradin avautumisen jälkeen Saksassa virisi paljon mielenkiintoa vanhaa maakuntaa kohtaan. Kansalaisjärjestöt aktivoituvat vuosina 1991-92. Erityisen aktiivisia ryhmiä olivat Itä-Preussista karkotettujen saksalaisten järjestöt. On kuitenkin syytä erottaa näiden järjestöjen toiminta oikeistolaisista radikaaliryhmistä, joiden merkitys oli marginaalinen. Monet järjestöistä keskittyivät erityisesti humanitaarisen avun antamiseen Kaliningradille ja pyrkivät välttämään hermostuttamasta Venäjän viranomaisia.¹²³ Jotkut Venäjän saksalaiset ryhmittymät esittivät alkuvuodesta 1992, että Saksan pitäisi nimittää Kaliningradin alue heidän uudeksi siirtokunnakseen.¹²⁴ Saksan hallitus otti tähän kuten muihinkin Kaliningradia koskeviin kysymyksiin hyvin varovaisen kannan: se vahvisti, että kaksi plus neljä -sopimuksessa on selvästi todettu, että Saksalla ei ole mitään aluevaatimuksia. Saksalaisten paluumuuton edistämisen sijasta Saksa myönsi paljon humanitaarista apua Kaliningradille. Myös tässä se halusi toimia varovasti: apua myönnettiin kaikille alueen asukkaille kohdentamatta sitä erityisesti alueen saksalaisille.¹²⁵

¹²¹ Kaliningradskaja oblast - sevodnja, zavtra, 26.

¹²² Zverev, 100; Economist, vol. 337, Issue 7936, 1995.

¹²³ Bingen, 45-46.

¹²⁴ Stent, 169.

¹²⁵ Stent, 169.

Venäjällä huolestuminen saksalaisvaikutuksen lisääntymisestä Kaliningradissa otettiin ilmeisen vakavasti. Saksa pyysi jo vuonna 1994 lupaa avata konsulaatti alueelle. Tuolloinen Venäjän ulkoministeri Kozyrev torjui ehdotuksen todeten sen vaikuttavan ”Saksan uusiutuvalta pyrkimykseltä Itään”.¹²⁶ Sen sijaan Liettua ja Puola saivat avata konsulaattinsa Kaliningradissa.¹²⁷ 1990-luvun alkupuolella alueella virisi myös keskustelua vanhojen saksalaisten paikannimien palauttamisesta. Esille nousi koko alueen uudelleen nimeäminen. Königsberg-nimen palauttamisen lisäksi esitettiin mm. Kantgradia alueella asuneen filosofi Immanuel Kantin mukaan. Kaliningradin alueduuma reagoi tähän kieltämällä saksankielisten nimien palauttamisen sekä vieraiden kielten käytön virallisten instituutioiden nimissä ja mainoksissa.¹²⁸

Vaikka Saksa ei rohkaissutkaan Venäjän saksalaisia muuttamaan Kaliningradiin, näitä siirtyi alueelle paljon: Kaliningradin ollessa suljettu alue, asui siellä noin 200 saksalaisperäistä asukasta. Vuoteen 1995 mennessä sinne olisi muuttanut jopa 15 000 Venäjän saksalaista.¹²⁹ Vuosina 1991-1996 Kaliningradin kuvernöörinä toiminut Juri Matotshkin piti saksalaisten massamuuttoa alueelle ”herkkänä kysymyksenä” ja arveli sillä voivan olla kielteisiä seurauksia.¹³⁰

Varsinaisten Saksan aluevaatimusten asemesta – tai lisäksi – Venäjällä pelättiin saksalaisen pääoman jollain tavoin ”ostavan” Kaliningradin: ”Ensimmäinen askel Kaliningradin menettämisessä. Jos aluetta ei voi kaapata, sen voi ostaa”, otsikoi Nezavisimaja Gazeta 28.11.1998 kun Kaliningradin alueduuma hyväksyi lain maan yksityisomistuksesta¹³¹. Lehti ei ollut vakuuttunut lain helpottavan alueen vaikeuksissa ollutta maataloutta, mutta oli ”selvää kenelle laki on hyödyllinen. Hyväksytty laki vie Kaliningradin maan myyntiin entisille Königsbergin isännille – saksalaisille”. Laki ei kuitenkaan sallinut ulkomaalaisten maakauppoja, mutta saksalaisten uskottiin ostavaan

¹²⁶ Sama.

¹²⁷ Oldberg 2000, 279.

¹²⁸ Sama.

¹²⁹ Kaliningradskaja Oblast - sevodnja, zavtra, 27.

¹³⁰ Sama.

¹³¹ Koko federaatiota koskeva maanomistuskilpailulaki ei ollut, mutta alueet säätivät tästä omia lakejaan.

maat bulvaanien avulla.¹³² Lehti oli jo vuotta aiemmin raportoinut Saksassa parlamentaarikkojen, älymystön ja yksityisyrittäjien piireissä esitettävän Kaliningradin kehittämiseen liittyviä hankkeita, joiden toteuttaminen johtaisi Venäjän suvereniteetin heikkenemiseen ja lopulta sen menettämiseen Kaliningradissa.¹³³

Kaliningradin myyminen Saksalle vaikuttaa kuitenkin vähän vastaavanlaiselta journalistiselta heittelyltä kuin Suomessa esitetty Karjalan ostaminen Suomelle Venäjältä. Esimerkiksi vuonna 1992 Aamulehti arveli, että ”ei ole mahdotonta, että Saksa jonakin kauniina päivänä ostaa Königsbergin takaisin”¹³⁴. Yhtenä uhkaavana merkinä saksalaisten aikeista on nähty myös saksan lehdistön tapa käyttää alueesta ja sen kaupungeista vanhoja saksalaisia nimiä.¹³⁵

Saksasta muodostui Kaliningradin merkittävin ulkomainen kauppakumppani, mutta Venäjän epäluulot saksalaisten aikeista ja Saksan pyrkimys välttää Venäjän provosoimista johtivat molemminpuoliseen varovaisuuteen poliittisella tasolla Kaliningradin kysymyksessä. Vuonna 1998 Saksa avasi kuitenkin Kaliningradissa kaupallisen edustuston, jonka yhteydessä avattiin vielä samana vuonna viisumipiste. Saksan liittotasavallan keskushallinnon suorien suhteiden asemesta Saksan eri alueet loivat 1990-luvulla yhteistyösuhteita Kaliningradiin.¹³⁶ Ilmeisesti aluetason toimijat katsottiin poliittisesti neutraalimmiksi ja Saksassa virinnyt kiinnostus entistä Itä-Preussia kohtaan saattoi kanavoitua tätä kautta.

Aivan kuten Kaliningradin sotilaallisella uhalla spekulointi, myös kysymys Saksan mahdollisista aikeista Kaliningradia kohtaan vaikuttaa jääneen vähitellen taka-alalle. Tiettyä herkkyyttä kysymyksessä alueen suhteesta Saksaan ja saksalaisuuteen on. Tämä ilmeni esimerkiksi keskustelussa Königsbergin kaupungin perustamisen 750-vuotisjuhlien järjestämisestä vuonna 2005. Vieraillessaan Kaliningradissa maaliskuussa 2002 Venäjän pääministeri Mihail Kasjanov antoi tukensa 750-vuotisjuhlien

¹³² Nezavisimaja gazeta 28.11.1998.

¹³³ Nezavisimaja gazeta 14.3.1997.

¹³⁴ Hellen, Tomas: Kaliningrad etsii rooliaan. Aamulehti 4.10.1992.

¹³⁵ Nezavisimaja gazeta 14.3.1997; Kaliningradskaja oblast – sevodnja, zavtra , 25.

¹³⁶ Hlopetskii - Fedorov, 280-286.

viettämiselle. Kasjanov totesi kaupungin saksalaisen historian olevan tiivisti sidottu sen venäläiseen historiaan.¹³⁷ Alueen kuvernööri Vladimir Jegorov katsoi kuitenkin tarpeelliseksi korostaa juhlista puhuessaan, että ”Kaliningrad säilyttää nykyisen nimensä myös näkyvissä olevassa tulevaisuudessa”. Vuosipäivien juhliminen Jegorovin mukaan vain ”vahvistaa historian kypsän etenemisen ja kaupungin merkityksen Venäjän ja Euroopan historiassa”.¹³⁸ Jegorov totesi myös, että ”Venäjä ei koskaan luovu Kaliningradista”.¹³⁹

Osoituksena alueen saksalaisen historian tunnustamisesta Venäjällä voidaan tulkita myös vuonna 2002 julkaistu yli 500-sivuinen Itä-Preussin historiateos. Teos esittelee Itä-Preussin historiaa ja alueen liittäminen Neuvostoliittoon ja sen neuvostoliittolaistaminen käydään teoksessa läpi osana alueen historiaa.¹⁴⁰

3.3.3. Myös Puolassa haikailtiin Kaliningradin alueen perään

Liettuan ja Saksan lisäksi myös Puolassa esiintyi jossain määrin kiinnostusta Kaliningradin aluetta kohtaan. Toisen maailman sodan jälkeen oli kaavailtu Itä-Preussin antamista Puolalle kompensatioksi alueista, joita se joutui luovuttamaan Neuvostoliitolle. Kuten edellä on selvitetty, Neuvostoliitto lopulta kuitenkin vaati Itä-Preussin itselleen. Neuvostoliiton romahdettua kiinnostus Kaliningradin aluetta kohtaan nosti jälleen päätään. Samoin kuin Liettuassa, Puolassa on pyritty luomaan kuvaa Kaliningradin historiallisesta yhteydestä Puolaan. Puolan kielessä Kaliningradille on jopa oma nimensä, Królewiec. Virallisella tasolla tai Puolan hallitus ei ole esittänyt mitään aluevaatimuksia tai kyseenalaistanut Kaliningradin kuulumista Venäjälle.¹⁴¹

¹³⁷ Rosbalt 6.3.2002 <<http://www.rosbalt.ru/2002/03/06/38667.html>>

¹³⁸ Rosbalt 5.4.2002 <<http://www.rosbalt.ru/2002/4/5/43895.html>>

¹³⁹ Rosbalt 4.5.2002 <<http://rosbalt.ru/news/43883.html>>

¹⁴⁰ Otserki istorii Vostotsnoi Prussii. Jantarii Skaz, Kaliningrad 2002.

¹⁴¹ Oldberg 1998, 20-21; Hreczuk, Agnieska: Polish-Russian relations and Kalininrad. Teoksessa Holtom, Paul – Tassinari, Fabrizio (eds.): Russian participation in Baltic Sea region-building: A case study of Kaliningrad. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego – Nordeuropa-Institut der Humbolt-Universität zu Berlin. Gdansk – Berlin 2002, 72-74.

4. Kaliningrad federaation ja alueiden välisissä suhteissa

Kaliningradin asemaa pohdittaessa alue näyttäytyy helposti nimenomaan erikoisesta historiastaan ja maantieteellisestä sijainnistaan johtuvana kummajaisena, jolloin keskustelussa heijastuvat nimenomaan kansainväliset aspektit – miten Kaliningrad asemoituu suhteessa sitä ympäröiviin ulkovaltoihin. Tällöin Kaliningradin asemasta käytävissä pohdinnoissa saattaa hämärtyä se tosiseikka, että Kaliningrad on yksi Venäjän perustuslaissa määritellyistä alueista¹⁴² ja se on Neuvostoliiton hajoamisesta alkaen ollut osa Venäjän federaation keskuksen ja alueiden välisiä suhteita. Kaliningradin kehitys ja asema on oleellisesti riippuvainen federaation keskuksen suhteesta alueeseensa. Kun puhutaan Kaliningradin asemasta, on kyse nimenomaan keskustelusta federaation kanssa: Kaliningrad itse ei ole kansainvälinen ulkopoliittinen toimija, vaan keskeistä on se, millaisena federaation keskushallinto alueen aseman näkee. Esimerkiksi vaatimukset alueen demilitarisoinnista ja alueenomistuksesta *de facto* siis eivät ole kohdistuneet Kaliningradin alueelle itselleen vaan Venäjän federaatiolle, jonka suvereeni osa Kaliningrad on. Seuraavassa tarkastellaan Kaliningradin asemaa nimenomaan osana Venäjän federaation sisäistä kehitystä. Millaisena Kaliningrad ja sen kehittäminen on nähty Moskovassa? Kuinka Kaliningrad heijastelee yleistä Moskovan ja alueiden välisten suhteiden kehitystä?

4.1. Venäjän epäsymmetrinen federalismi

Venäjän federaation keskuksen ja alueiden väliset valtasuhteet ovat olleet lähes tulkoon jatkuvassa käymistilassa Neuvostoliiton hajoamisesta alkaen. Tätä kehitystä voisi luonnehtia siten, että 1990-luvun alkupuolella alueet saivat huomattavan paljon valtaa itselleen ja saman vuosikymmenen puolivälin jälkeen Moskova alkoi ”kerätä” alueille luovuttamaansa valtaa takaisin. Vuonna 1990 merkittäväksi tekijäksi keskusvallan ja alueiden välillä nousi Jeltsinin ja Gorbatschovin valtataistelu. Tässä valtataistelussa Jeltsin käytti yhtenä valttikorttinaan alueiden voimaa. Ollessaan vielä Neuvostoliittoon

¹⁴² Venäjän federaation perustuslain mukaan federaatio koostuu 89 subjektista. Subjekteja on kolmea eri tyyppiä: oblastit eli alueet, tasavallat sekä federaation alaiset kaupungit. Kaliningrad kuuluu näistä ensin mainittuun tyyppiin. Tässä yhteydessä voidaan asian ymmärtämiseksi kuitenkin jokaista 89 subjektia kutsua alueeksi.

kuuluneen Venäjän federaation presidentti vuonna 1990 Jeltsin kehotti alueita ”ottamaan valtaa niin paljon kuin pystyvät”.¹⁴³ Kun Neuvostoliitto lakkasi olemasta vuoden 1991 lopussa, Venäjän alueilta kumpusi vaatimuksia alueiden valtaoikeuksien lisäämiseksi. Tilanteen rauhoittamiseksi Venäjän federaation korkein neuvosto ja 28 federaatioon kuulunutta tasavaltaa solmivat liittosopimuksen. Liittosopimus jäi kuitenkin eräänlaiseksi välivaiheeksi matkalla kohti uutta perustuslakia, joka hyväksyttiin kansanäänestyksessä joulukuussa 1993.

Jeltsinin aikana Venäjälle muodostunutta federalismia on kutsuttu epäsymmetriseksi federalismiksi (asymmetric federalism) tai *ad hoc* federalismiksi. Näillä termeillä tarkoitetaan sitä, että federaation ja sen eri osien väliset valtasuhteet eivät olleet yhdenmukaiset, vaan alueesta riippuen tämän suhde federaatioon oli erilainen. Lisäksi keskuksen ja alueiden suhteita muutettiin *ad hoc* –tyyppisillä järjestelyillä. Jeltsinin ajan federaatiosta on käytetty myös nimitystä neuvottelu-federalismi (bargaining federalism). Tällä viitataan siihen, että kukin alue ikään kuin neuvotteli omat eritysjärjestelynsä Moskovan kanssa. Yhdeksi varsin erikoiseksi mutta yleiseksi mekanismiksi jännityksen vähentämiseksi federaation ja alueiden välillä muodostuivat kahdenväliset vallanjakosopimukset. Näiden sopimusten kautta perustuslain mukaan keskenään tasavertaiset federaation jäsenet saivat erilaisia etuoikeuksia. Ensimmäisen kahdenvälisen sopimuksen federaatio solmi Tatarstanin kanssa helmikuussa 1994.¹⁴⁴ Kaliningradin alueen ja Venäjän federaation välinen sopimus allekirjoitettiin tammikuussa 1996. Sopimuksen mukaan Kaliningradin alue muun muassa sai luvan asettaa tullirajoituksia paikallisen tuotannon turvaamiseksi.¹⁴⁵ Ainakin Hlopetskii ja Fedorov pitivät sopimuksen merkitystä vähäisenä. ”Tekstiä analysoidessa voidaan

¹⁴³ Shlapentokh, Vladimir - Levita, Roman - Loiberg Mikhail: From Submission to Rebellion. The Provinces Versus the Center in Russia. WestviewPress, Colorado and Oxford 1997, 89-91; Luukkanen, Arto: Hajoaako Venäjä? Edita, Helsinki 2001, 232.

¹⁴⁴ DeBardleben, Joan: The Development of Federalism in Russia. Teoksessa Stavrakis, Peter J. - DeBardleben, Joan – Black, Larry (eds.): Beyond the Monolith. The Emergence of Regionalism on Post-Soviet Russia. The Woodrow Wilson Center Press & The Johns Hopkins University Press, printed in USA 1997, 48.

¹⁴⁵ Oldberg 2001, 26.

todeta, että se on luonteeltaan julistus abstraktien teesien toteuttamisesta ilman merkittävää osaa konkreettisista toimenpiteistä.”¹⁴⁶

4.2. Kaliningradin erityistalousalue

Suunnitelmat Kaliningradin itsemääräämisoikeuden laajentumisesta olivat oikeastaan käynnistyneet jo Neuvostoliiton aikana. Vuonna 1989 alueen hallinto kehitti suunnitelmaa alueen siirtymisestä ”itsehallintoon ja omarahoitukseen”. Kesäkuussa 1991 Venäjän sosialistisen neuvostotasavallan korkein neuvosto hyväksyi asetuksen Kaliningradin vapaatalousalueesta¹⁴⁷. Näin perustettiin vapaatalousalue Jantar¹⁴⁸. Tämän myötä Kaliningradin alue sai erilaisia vapautuksia verotuksessa ja tullimaksuissa. Kuitenkin myös tässä asetuksessa todettiin erikseen Kaliningradin alueen ”olevan kytköksissä maanpuolustuksen turvaamiseen”.¹⁴⁹ Vapaatalousalue ei ollut mikään ainutlaatuinen järjestely, vaan tällaisia pyrkimyksiä oli useilla alueilla. Kaliningradin alue oli kuitenkin eniten esillä vapaatalousalueista käydyssä keskustelussa Venäjän lehdistössä.¹⁵⁰ Vapaatalousalueen myötä Kaliningradissa virisi yltiöoptimistisia visioita. Esimerkiksi kuvernööri Juri Matotchkin maalaili Kaliningradista muodostuvan kymmenen vuoden sisällä ”Itämeren Hongkongin”.¹⁵¹

Tällaiset Kaliningradin ruusuista tulevaisuutta kuvastelevat näkemykset olivat tyypillisiä 1990-luvun alussa. Kaliningradin sijainti Venäjän läntisimpänä alueena nähtiin erityisen suotuisana alueen talouden kehitykselle. Esimerkiksi saksalaisen Die Zeit –lehden päätoimittaja kuvaili vuonna 1993 International Affairs -lehdessä julkaistussa artikkelissaan Kaliningradin tulevaisuuden ”näyttävän lupaavalta”. Hänen mukaansa Kaliningradin jäätyöttömän sataman sijainti mannerten välisten kaupan

¹⁴⁶ Hlopetskii - Fedorov, 335-340.

¹⁴⁷ Svobodnaja ekonomitseskaja zona

¹⁴⁸ Jantar tarkoittaa suomeksi meripihkaa. Meripihka on Kaliningradin alueen merkittävin luonnonvara. Jopa 80 prosenttia maailman meripihkavarjoista on laskettu sijaitsevan Kaliningradin alueen rannikolla.

¹⁴⁹ Biltsak V.C. - Zaharov V.F.: Regionalnaja Ekonomika. Jantarnii Skaz, Kaliningrad 1998, 220.

¹⁵⁰ Kirkow, Peter: Russia's Provinces. Authoritarian Transformation versus Local Autonomy? McMillan Press Ltd, London 1998, 76.

¹⁵¹ Oldberg, Ingmar, The Kaliningrad Oblast. Teoksessa Kempton, Daniel – Clark, Terry D.: Unity or Separation? Center-Periphery Relations in the former Soviet Union. Praeger Publisher, Printed in the USA 2002, 146.

leikkauspisteessä ennakoi, että alue on ”tuomittu muodostumaan merkittäväksi kaupalliseksi, taloudelliseksi ja poliittiseksi linkiksi toisaalta Itä- ja Keski-Euroopan, toisaalta Pohjois- ja Länsi-Euroopan välillä”.¹⁵²

Jeltsinin ja korkeimman neuvoston välisen valtataistelun aikana myös Kaliningrad pyrki lisäämään omaa valtaansa suhteessa federaation keskukseen. Vuonna 1993 kuvernööri Matotchkin kannatti kansanäänestyksen järjestämistä Kaliningradin alueen muuttamiseksi tasavallaksi Venäjän federaation sisällä. Tämä olisi merkinnyt muun muassa sitä, että Kaliningrad olisi saanut oman perustuslain sekä edustuksen liittovaltion toimielimissä. Kaliningradin alueen hallinnolla oli jo oma ulkomaansuhteiden osasto ja sellaista suunniteltiin myös alue-duumaan. Kuitenkin on syytä huomata, että nämä hankkeet eivät merkinneet pyrkimystä itsenäistyä Venäjästä, vaan lisätä alueen valtaa osana Venäjän federaatiota. Vain pienet oppositioryhmittymät menivät pidemmälle ja esittivät itsenäisen valtion muodostamista.¹⁵³ Kaliningradin pyrkimykset suurempaan itsemääräämisvaltaan ja suorien suhteiden luomiseen eivät olleet mitenkään poikkeuksellisia ajatellen koko Venäjän federaatiota. 1990-luvun alkupuoliskolla lukuisat muut alueet yrittivät muodostaa suoria suhteita ulkomaille pyrkien kaikin puolin sivuuttamaan Moskovan.¹⁵⁴

Vapaatalousalue kohtasi kuitenkin monenlaisia vaikeuksia. Esimerkiksi federaation tasolta Kaliningradille myönnettiin käytännössä, toisin kuin asetus vapaatalousalueesta lupasi, taloudellisia vapauksia hyvin hitaasti. Lisäksi suuri osa väestöstä kuului ryhmiin (lapset, eläkeläiset, opiskelijat, sosiaaliala, puolustusvoimat), joille tuotantoteollisuudelle ja ulkomaankaupalle suunnatuilla helpotuksilla ei ollut merkitystä.¹⁵⁵

¹⁵² Dönhoff, Marion: Kaliningrad Region and its future. *International Affairs*, 10/1995, Mid RF, Moscow 1995, 46. On toki syytä havaita, että tämä artikkeli julkaistiin Venäjän ulkoministeriön julkaisussa, mikä on osaltaan voinut vaikuttaa kirjoittajan äärimmäisen positiiviseen näkemykseen.

¹⁵³ Oldberg 2002, 146.

¹⁵⁴ Demchuk, Arthur: *External Relations of the Russian Regions*. Teoksessa Kivinen, Markku – Pynnönniemi, Katri (eds.): *Beeyond the Garden Ring. Dimensions of Russian Regionalism*. Kikimora Publications, Multiprint Oy, Helsinki 2002, 113.

¹⁵⁵ Ivtsenko V.V. - Samoilova L.B.: *Svobodnie ekonomitseskie zoni v zarubeshnih stranah i Rossii*. Jantarnii Skaz, Kaliningrad 1999, 65-68.

Moskovan poukkoilevasta politiikasta alueita kohtaan on osoituksena myös se, että vapaatalousalue lakkautettiin vuonna 1995. Tämä tosin johtui osin IMF:n eli kansainvälisen valuuttarahaston painostuksesta.¹⁵⁶ Kuitenkin jo tammikuussa 1996 Kaliningradille palautettiin taloudellisia erivapauksia samalla kun siitä muodostettiin erityistalousalue.¹⁵⁷ Uusi laki antoi alueelle hyvin samantapaisia erityisoikeuksia kuin edeltäjänsäkin. Kaliningradille myönnettiin esimerkiksi tullivapaus ulkomailta tuoduille tuotteille ja alueella valmistettujen tuotteiden viennille ulkomaille.¹⁵⁸

Venäjän hallitus hyväksyi syyskuussa 1997 federation tavoiteohjelman Kaliningradin alueen erityistalousalueen kehittämiseksi vuosina 1998-2005. Ohjelmassa määriteltiin federaation strategiset intressit Kaliningradin alueella: Venäjän suvereniteetin varmistaminen alueella, Kaliningradin alueen hyödyntäminen Venäjän puolustuskyvyn turvaamisessa sekä Venäjän ja Euroopan maiden välisten taloussuhteiden kehittämisen. Lisäksi alueesta piti muodostua federaation budjetin nettomaksaja eli se maksaisi federaatiolle enemmän kuin saisi siltä tukea.¹⁵⁹

Erytistalousalueen saavutukset ovat jääneet hyvin kyseenalaisiksi. Esimerkiksi vuonna 1998 edellä mainitun tavoiteohjelman toteuttamiseksi ei käytännöllisesti katsoen tehty mitään. Ohjelma jäikin ”yhdeksi toteuttamatta jääneistä aluekehittämisen ohjelmista”.¹⁶⁰ Kaliningradissa useissa Tacis-hankkeissa¹⁶¹ työskennellyt Stephen Dewar on arvioinut Kaliningradin erityistalousalueen saavutukset varsin vaatimattomiksi. Dewarin mukaan erityistalousalueen kaltaisella mallilla on tehty monilla puolilla maailmaa ”ihmeitä”, mutta Kaliningradissa se on ”kammottavalla tavalla” väärin hallinnoitu johtuen Moskovan kielteisestä suhtautumisesta ja alueen kyvyttömyydestä kehittää muita toimenpiteitä sen menestykselliseksi kehittämiseksi.¹⁶² Huonosti hallinnoitu talousalue

¹⁵⁶ Fairlie 1999a, 294.

¹⁵⁷ Osobaja Ekonomitseskaja Zona

¹⁵⁸ Hlopetskii - Fedorov, 38.

¹⁵⁹ Sama, 41.

¹⁶⁰ Sama, 42.

¹⁶¹ Tacis – Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States. Tietyille Itä-Euroopan (ml. Venäjä) ja Keski-Aasian maille suunnattu EU:n apuohjelma.

¹⁶² Dewar, Stephen: Myths in the Baltic. Teoksessa Baxendale - Dewar - Downan, 195.

sen sijaan johti talousrikollisuuden kuten salakuljetuksen kasvuun alueella.¹⁶³ Koko alueen surkea taloudenpito tulee esille myöhemmissä luvuissa.

4.3. Gorbenkon kuvernöörikausi – etäisyyttä Moskovaan

Vuoden 1996 lokakuussa pidetyissä kuvernöörin vaaleissa Kaliningradin sataman johtaja Leonid Gorbenko voitti kommunistien tuella hieman yllättäenkin istuvan kuvernöörin Matotchkinin. Nimenenomaan Matotchkinin kansanäänestysuunnitelmat laskivat hänen arvostustaan Kremlissä.¹⁶⁴ Vaalikampanjansa aikana Gorbenko väitti, että alueen tulisi luottaa omiin resursseihinsa ja alueen taloutta voitaisiin kehittää pyrkimällä omavaraisuuteen. Vaalikampanjassaan Gorbenko myös lupasi puolustaa alueen työväkeä suojelemalla heitä ulkomaiselta kilpailulta.¹⁶⁵

Gorbenko ryhtyikin ajamaan hyvin omintakeista politiikkaa, joka johti eräänlaiseen alueen eristäytymiseen: toisaalta Gorbenko pyrki ottamaan etäisyyttä Moskovaan, toisaalta hän kieltäytyi osallistumasta EU:n Tacis-ohjelmaan. Myöskään odotettuja ulkomaisia investointeja ei tullut: kun alue vielä vuosina 1996-1997 sai Venäjän alueista 15. eniten ulkomaisia sijoituksia, niin vuoteen 1998 mennessä se oli tipahtanut 32. sijalle.¹⁶⁶

Gorbenkon hallinnon väärinkäytöksistä ja leväperäisyydestä liikkui huhuja pitkin hänen kauttaan. Izvestija, yksi Venäjän suurimmista päivälehdistä, julkaisi vuonna 1998 laajan reportaasin Gorbenkon toimista. ”Epäilyn ja pelon ilmapiiri on levinnyt [Kaliningradin] alueelle kuvernööri Gorbenkon astuttua valtaan”, Izvestija kuvaili. Lehti esitteli laajalti Gorbenkon kauden epämääräisiä liiketoimia ja virkanimityksiä. ”[Kuvernöörin] hallinnon ratkaisut ja rakenne heijastelevat johtajansa älyllistä ja moraalista tasoa”, Izvestija ironisoi. Gorbenko oli esimerkiksi nimittänyt varakuvernööriksen entisen armeijan kapteenin, joka oli aiemmin pidätetty tämän yrittäessä viedä maasta 12 000

¹⁶³ Kommersant Vlast 28.7.1998; Dewar 193.

¹⁶⁴ Vitunic, Brian: Enclave to Exclave: Kaliningrad between Russia and European Union. Julkaisematon, Columbia University, 11-12.

¹⁶⁵ Krickus, 97.

¹⁶⁶ Sama.

dollaria, jotka tämä oli ansainnut salakuljettamalla asetarvikkeita. Gorbenko muun muassa runnoi alue-duumassa läpi epämääräisen lain paikallisista talousalueista, joka asetti alueen yrittäjät epätasa-arvoiseen asemaan keskenään. Monet yrittäjät kutsuivat näitä ”mafia-laeiksi”. Izvestija raportoi myös kuvernööriä arvostelleen oppositiopuolueen Novie Kolesa –lehden toimittajan tulleen vakavasti pahoinpidellyksi. Izvestija antoi ymmärtää, että taustalla olisi ollut Gorbenkon pyrkimys vaientaa häntä arvostellut lehti.¹⁶⁷

Vuonna 1997 Gorbenko otti saksalaiselta Dresdner-pankilta 30 miljoonan dollarin lainan pienten ja keskisuurten yritysten sekä alueen infrastruktuurin kehittämiseen. Vuonna 2000 hänen raportoitiin yrittäneen ”myydä” alueensa ulkomaalaisille. Tuolloin lehdistöön vuosi salainen muistio neuvotteluista israelilaisen yrityksen kanssa. Jos neuvottelujen tulos olisi toteutunut, yritys olisi saanut lähes yksinoikeudet alueen tärkeimpiin raaka-aineisiin kuten meripihkaan.¹⁶⁸

4.4. Elokuun 1998 kriisi iskee

Elokuussa 1998 Venäjällä puhjennut taloudellinen ja poliittinen kriisi iski Kaliningradiin jopa kovemmin kuin moniin muihin alueisiin. Tämä johtui pitkälti siitä, että Kaliningrad on erittäin riippuvainen ulkomaankaupasta. Ruplan arvon romahdettua hinnat nousivat kaikkialla Venäjällä, mutta Kaliningradissa jopa kaksi kertaa enemmän kuin muualla Venäjällä.¹⁶⁹ Elokuun kriisi kiihdytti useiden alueiden erkaantumispyrkimyksiä Moskovasta. Rahan arvon laskiessa pankkitilejä jäädytettiin, kuluttajahinnat nousivat pilviin ja tuotteiden saatavuus väheni ja paniikki levisi. Tässä tilanteessa alueiden johtajat alkoivat tehdä omia ratkaisujaan. Kaliningradin kuvernööri julisti alueensa hätätilaan. Kuvernööri otti esille muun muassa mahdollisuuden keskeyttää alueellensa kuuluvat maksut federaation budjettiin. Myös muilla alueilla erilaiset ”kriisinvastaiset komiteat” ottivat itselleen lähestulkoon diktatuurisen vallan. Federaatiolle kuuluvien maksujen jäädyttäminen on myös kuulunut muiden alueiden johtajien repertuaariin

¹⁶⁷ Izvestija 29.6.1998.

¹⁶⁸ Niinivaara, Susanna: Kuvernööri yritti kaupata Kaliningradin. Helsingin Sanomat 11.8.2000.

¹⁶⁹ Samson, Ivan (ed.): Kaliningrad Region. The Diagnosis of a Crisis. Tacis PROMETEE II, Kaliningrad 1998, 7-9.

omissa valtapyrkimyksissään.¹⁷⁰ Jeltsinin hallinto reagoi tiukasti Gorbenkon julistukseen, koska perustuslain mukaan vain federaation presidentti voi antaa hätätilajulistuksen. Tämän jälkeen Gorbenko yritti selvittää, että hän oli tarkoittanut vain *hätätilannetta*.¹⁷¹ Samoihin aikoihin Gorbenko antoi varsin kummallisen lausunnon – hän arvioi, että ei olisi yllätys, jos Venäjä myisi Kaliningradin Saksalle pienentääkseen federaation velkaa.¹⁷² Kaliningrad-keskustelun Saksa-kortilla pelattiin siis myös alueen sisäpolitiikassa.

Vaikka Gorbenko ei suinkaan ollut ainut kuvernööri, joka pyrki taloudellista kriisiä hyväksikäyttäen lisäämään omaa valtaansa federaation keskuksen kustannuksella, ei ollut yllätys että Moskova ryhtyi vähitellen ottamaan pesäeroa Gorbenkoon. Gorbenkon hallinnon korruptio, alueella rehottava rikollisuus sekä valtavat sosiaaliset ongelmat kuten HIV-epidemia alkoivat olla yleisesti tiedossa niin Venäjällä kuin muuallakin maailmalla. Samoihin aikoihin Kaliningradin rajanaapurien liittyminen EU:hun alkoi olla vääjäämättömästi edessä. Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, että Moskova halusi päästä Gorbenkosta eroon ja saada alueelle keskusvallalle lojaalimman hallinnon.

4.5. Putinin reformit: Kaliningrad-keskustelu kiihtyy, ote tiukkenee

Jeltsinin eroaminen vuoden 1999 lopussa ja Vladimir Putinin valinta Venäjän presidentiksi maaliskuussa 2000 merkitsivät selvää käännettä federaation ja alueiden välisissä suhteissa. Putin ryhtyi hyvin määrätietoisesti keskittämään valtaa takaisin Moskovaan. Toukokuussa 2000 perustettiin presidentin asetuksella seitsemän niin sanottua superaluetta, joiden rajat noudattivat jakoa sotilaspiireihin. Kaliningrad tuli osaksi Luoteis-Venäjän aluetta. Samoihin aikoihin Putin ryhtyi myös karsimaan kuvernöörin valtaa. Aiemmin kuvernöörit olivat istuneet duuman ylähuoneessa. Nyt tämä oikeus poistettiin samoin kuin kuvernöörin koskemattomuussuoja poistettiin.

¹⁷⁰ Lapidus, Gail W.: *Asymmetrical Federalism and State Breakdown in Russia*. *Post Soviet Affairs*, vol 15/January-March 1999, 79; Kirkow, 76.

¹⁷¹ Oldberg 2002, 160.

¹⁷² Krickus, 103.

Presidentti sai myös oikeuden erottaa kuvernöörin.¹⁷³ Kuten seuraavassa näemme, keskusvallan tiukentuva ote tuntui pian myös Kaliningradissa.

4.5.1. Kuvernööri vaihtuu Putinin suosikkiin

Erityisesti alueen lähestyvät kuvernöörinvaalit antoivat Putinille mahdollisuuden kasvattaa vaikutustaan Kaliningradissa. Gorbenkon vastaisuus oli alueella kasvanut ja Putin alkoi ottaa läheisyyttä toiseen kuvernööriehtokkaaseen, Venäjän Itämeren laivaston komentajaan Vladimir Jegoroviin. Vaikka Putin ei virallisesti asettunut kummankaan ehdokkaan taakse, hän tuki Jegorovia varsin avoimesti. Putin osallistui muun muassa näyttävästi Venäjän laivaston päivän viettoon Kaliningradissa kesäkuussa 2000. Laajalevikkisen Kommersant-päivälehdessä käsittelevä arvostettu viikkoliite Vlast kuvaili Putinin vierailua värikkäästi: ”[Kaliningradin] alueen kuvernööri Leonid Gorbenko yritti pysytellä presidentin saattueen läheisyydessä, mutta hänet eristettiin. Sen sijaan amiraali Jegorov pysytteli koko ajan presidentin oikealla puolella.”¹⁷⁴

Jegorovin kampanja otti kaiken irti Putinin tuesta – presidentin kuva oli keskeisenä hahmona Jegorovin julisteissa. Päivälehti Izvestija ironisoi, että kampanjasta voisi saada kuvan, että kuvernööriksi onkin ehdolla Vladimir Putin: ”Yleisesti ottaen vaalimainossota on saanut valtavat mittasuhteet. Siitä suuri osa selvästi hyödyntää tavalla tai toisella Venäjän presidenttiä. [Kaliningradin alueen] pääkaupungin kaduilla kävellessä voi saada vaikutelman, että ehdolla kuvernöörin tehtävään on Vladimir Putin – niin paljon hän esiintyy eri mainostelineissä, lappusissa ja julisteissa”.¹⁷⁵ Edellä mainitulla Putinin vierailulla Kaliningradiin oli ilmeisen ratkaiseva vaikutus kuvernöörinvaaliin, sillä tämän jälkeen kaikki alueen merkittävät puolueet kommunisteja lukuun ottamatta sekä alueen liike-elämän edustajat ryhmittäivät Jegorovin puolelle.¹⁷⁶

¹⁷³ Esim. Reddaway Peter, Will Putin be able to consolidate power? Post-Soviet Affairs. Vol 17 January-March 2001, 32.

¹⁷⁴ Kommersant Vlast 31.10.2000.

¹⁷⁵ Izvestija 9.11.2000.

¹⁷⁶ Kommersant Vlast 31.10.2000.

Kuvernöörin vaalin toisella kierroksella 19.11.2000 Jegorov voitti Gorbenkon selkein luvuin. ”Kreml voitti Venäjän lännessä”, otsikoi Kommersant.¹⁷⁷

Vuonna 2001 Kaliningradin kysymys oli esillä huomattavan näkyvästi Venäjän lehdistössä ja poliittisessa keskustelussa. Yhtäältä keskustelussa käsiteltiin Kaliningradin tulevaa asemaa suhteessa laajentuvaan EU:hun, toisaalta hahmoteltiin federaation keskushallinnon toimia alueen kehittämiseksi. Putin alkoi merkittävästi keskittää mielenkiintoa Kaliningradia kohtaan. Kuriositeettina on mielenkiintoista todeta, että Putinin vaimo Ljudmila Putina on alun perin kotoisin Kaliningradista. Tosin olisi varmastikin liioittelua korostaa presidentin henkilökohtaisia intressejä aluetta kohtaan.

Pian presidentiksi noustuaan Putin alkoi miehittää hallintonsa avainpaikkoja entisillä valtion turvallisuuselinten viranomaisilla. Tässä suhteessa armeijan piiristä tulleen Jegorovin tukeminen kuvernöörin vaalissa noudatteli Putinin toimintalinjaa. Vankan sotilastaustan omaavana henkilönä hänestä voitiin olettaa muodostuvan uskollinen väline federaation kontrollille Kaliningradissa. Toisaalta vastoin kuin hänen taustaansa nähden saattoi olettaa, myös liberaalit poliitikot pitivät häntä rehellisenä, avoimena ja yhteistyökykyisenä miehenä. Hänen sanottiin olevan myös länsiorientoitunut ja omaavan paljon yhteyksiä länteen – toisin kuin edeltäjänsä Gorbenko. Jegoroviin kohdistui toiveita toisaalta lieventää pelkoa Kaliningradin separatismista ja toisaalta edistää talouden avautumista. Jegorov oli maltillinen myös turvallisuuskysymyksissä. Hän ei halunnut vastata Naton laajentumiseen joukkoja lisäämällä tai kieltäytymällä ratifioimasta Venäjän ja Liettuan välistä rajasopimusta.¹⁷⁸

Tosin Jegorovin suhteet Moskovaan joutuivat koetukselle heti vuoden 2001 alussa. Aivan vuoden 2000 lopulla Venäjän federaation tullikomitea päätti uusista tullisäädöksistä, joissa ei tunneta lainkaan mitään erivapauksia tulli- ja veromaksuissa. Käytännössä uudet säädökset lopettivat Kaliningradin erityistalouden tulli- ja verovapaudet. Seurauksena oli, että tuontitavaroiden hinnat nousivat huomattavasti ja

¹⁷⁷ Kommersant 21.11.2000.

¹⁷⁸ Oldberg 2001, 65.

tuotantoteollisuus pysähtyi viennin tyrehtyessä. Tämä puolestaan johti protesteihin ja vetoomuksiin erityistalousalueen puolesta.¹⁷⁹

Jegorov ryhtyi nopeasti puolustamaan aluettaan. Hän lensi Moskovaan tapaamaan Putinia ja keskeisiä ministereitä. Neuvottelujen tuloksena uudet tullisäädökset peruttiin Kaliningradin osalta ja alueelle luvattiin korvaus muutoksen jo aiheuttamista menetyksistä. Matkansa jälkeen Jegorov vielä vihjasi, että mikäli Kaliningradin halutaan säilyvän osana Venäjää, tämän kaltaiset päätökset on jatkossa estettävä ja syytti päätöksestä ”pääkaupungin byrokraatteja”.¹⁸⁰

Yllättävä muutos tullimaksuissa ja päätöksen pikainen peruminen herättää useita kysymyksiä. Toisaalta sitä ei voi pitää kovin ainutlaatuisena ilmiönä: kuten edelläkin on todettu, Venäjän federaation ja alueiden välisille suhteille on ollut leimaa-antavana piirteenä poukkoilevuus ja alueiden mahdollisuus neuvotella erivapauksia federation keskuksen kanssa. Tosin asian ”helppo” ratkaisu antaa aihetta epäillä, että koko manööveri oli suunniteltu. Tämähän oli eduksi niin Jegoroville kuin Putinille näiden pyrkiessä pönkittämään kannatustaan kaliningradilaisten silmissä. Jegorov saattoi osoittaa, että hän oli oikea valinta kuvernööriksi, koska hän pystyi neuvottelemaan alueelleen edullisen ratkaisun, vaikka vastassa oli federaation virkakoneisto. Toisaalta Putin saattoi näyttäytyä myös edukseen ja saada kannatusta presidentin vallan lisäämiselle. Olihan presidentti arvovallallaan tehnyt kaliningradilaisille edullisen ratkaisun, kun muu hallinto puolestaan oli ensin toimenpiteillään pyrkinyt kurjistamaan Kaliningradin asemaa. Näkemystä ennalta suunnitellusta manööveristä tukee myös se seikka, että vielä samana vuonna laadittiin ja hyväksyttiin kaksikin Kaliningradin kehittämistä koskevaa asiakirjaa, jotka molemmat pitivät tärkeänä erityistalousalueen kehittämistä. On vaikea kuvitella, että Moskovassa olisi tehty näin suuri linjanmuutos saman vuoden aikana.

¹⁷⁹ Oldberg 2001, 65; Itogi 13.3.2001; Kommersant Vlast 29.5.2001.

¹⁸⁰ Oldberg 2001, 66.

Entisen kuvernöörin Gorbenkon hallinnon koko leväperäisyys alkoi selvitä vasta Jegorovin kaudella. Jegorovin aloitteesta keväällä 2001 Venäjän federaation tarkastusvirasto¹⁸¹ käynnisti tarkastuksen alueen talouden tilasta edeltäjänsä Gorbenkon kaudella. Tarkastusviraston johtaja – lyhyen kauden myös Venäjän pääministerinä 1990-luvun lopulla toiminut – Sergei Stepashin totesi erityistalousalueen tehottomaksi. Se oli myös johtanut korruption kasvuun alueella.¹⁸²

Lokakuussa 2001 venäläiset lehdet kirkuivat otsikoita Kaliningradin ajautumisesta konkurssiin. Tarkastusvirasto julkaisi 8.10.2001 tarkastuksensa tuloksen, jonka mukaan Kaliningradin alue oli laiminlyönyt valtavan määrän maksuja federaation budjettiin. Stepashin totesi lakonisesti: “Laki erityistalousalueesta romahti ja alue on konkurssissa”. Myös edellä mainittu saksalaiselta pankilta otettu laina joutui syyniin. Pankin kanssa tehdyn sopimuksen mukaisesti Kaliningradin alueen olisi tullut saada pantiksi asetettuja Kaliningradin sataman osakkeita sekä kahta telakkaa vastaan 30 miljoonaa dollaria 33,8 prosentin vuosikorolla. Sovitun 30 miljoonan asemesta alue saikin ”vain” 10 miljoonaa. Rahat alue käytti siipikarjan lihaa jalostaneeseen tehtaaseen – joka ajautui konkurssiin. Gorbenkon varakuvernööriä vastaan nostettiin rikossyyte.¹⁸³ Myöhemmin vuonna 2003 syyttäjä kutsui myös Gorbenkon kuultavaksi. Tämä ei kuitenkaan sairauteen vedoten ilmaantunut paikalle.¹⁸⁴ Itse asiassa koko sekava Dresdner Bankin lainasotku jäänee kokonaan selvittämättä.¹⁸⁵

Tarkastus osoitti Kaliningradin alueen taloudellisen tilanteen tiedettyä heikommaksi. Se myös vahvisti kuvaa erityistalousalueen toteuttamisen epäonnistumisesta. Tarkastuksen ja sen tulosten julkistamisen ajoittuminen samoihin aikoihin kun Moskova oli

¹⁸¹ Setnaja Palata Rossiskoi Federatsii

¹⁸² Rosbalt 13.7.2001 <<http://www.rosbalt.ru/text.php?cn=14221>>

¹⁸³ Kommersant 3.10.2001

¹⁸⁴ Rosbalt 4.8.2003 <<http://www.rosbalt.ru/print/112303.html>>

¹⁸⁵ Lainan takaisinmaksua setvittiin vielä huhtikuussa 2006. Jegorov kieltäytyi maksamasta omalla kaudellaan lainaa, ja erilaisten järjestelyiden kautta velka siirtyi kyproslaiselle yritykselle. Tämä puolestaan haastoi Kaliningradin alueen lontoolaiseen välimiesoikeuteen, joka katsoi Kaliningradin alueen olevan velvollinen maksamaan velkansa. Kaliningradin alueen hallinto puolestaan vielä huhtikuussa 2006 kieltäytyi maksamasta velkaa, koska sen mukaan alue ei koskaan saanut edes rahoja. Kaliningradin näkemyksen mukaan lontoolaisen välimiesoikeuden päätös ei ole lainvoimainen Venäjällä. Ks. Rosbalt 11.4.2006 <<http://www.rosbalt.ru/print/250243.html>>

kiristämässä otettaan Kaliningradista ei liene sattumaa. Näin saatiin lisää perusteita sille, että Moskovan kättä tarvitaan Kaliningradissa, kun alueen oma hallinto oli ajanut taloutensa kuralle. Jegorov saattoi myös näin pönkittää kannatustaan alueen kuvernöörinä ja sanoutua irti edeltäjänsä toimista. Lehtihaastattelussa hän otti pesäeroa Gorbenkon ajatukseen alueen toimeentulosta omillaan: ”Myös myytti alueen omavaraisuudesta, joka tuli populaariksi jokunen aika siten, mureni jälleen kerran”¹⁸⁶. Hän myös totesi tarkastusviraston selvityksen avanneen hänen silmänsä alueen todelliselle tilanteelle.¹⁸⁷

Vuonna 1997 hyväksytyyn federaation ohjelman tavoite siitä, että Kaliningradista tulisi federaation budjetin nettosaajasta nettomaksaja, oli siis kaikkea muuta kuin toteutunut. Samoihin aikoihin kuitenkin valmisteltiin jo uusia laajoja suunnitelmia Kaliningradin kehittämiseksi.

4.5.2. Federaatio kiristää otettaan

Jegorovin nostaminen kuvernööriksi presidentin tuella ei sinänsä ollut poikkeuksellista politiikkaa Putinilta. Monilla muillakin alueilla kuvernöörit vaihtuivat Kremlin suosikkeihin. Moskovan otetta Kaliningradista tiukennettiin myös muilla tavoin. Venäjän turvallisuusneuvosto käsitteli Kaliningradin tilannetta heinäkuussa 2001. Ainakin symbolisesti tätä pidettiin selvänä osoituksensa siitä, että federaatio alkoi nyt kiinnittää erityishuomiota Kaliningradiin. Uutisoinnissa painotettiin sitä, että turvallisuusneuvosto käsitteli nyt ensimmäistä kertaa rauhantilassa olevan alueen asioita. Tätä aiemmin yksittäistä aluetta koskien neuvosto oli aiemmin käsitellyt vain Tšetšeniaan liittyviä kysymyksiä. Turvallisuusneuvoston valitseminen Kaliningradin kysymyksen käsittelyn foorumiksi toisaalta toi korostetusti esille sen, että alue nähtiin edelleen myös turvallisuuspoliittisena kysymyksenä.

Ennen kokousta oli esillä kolme vaihtoehtoa Kaliningradin tilanteen ratkaisuksi: 1) siirtää alue suoraan presidentin alaisuuteen, 2) tehdä alueesta kahdeksas federaation alue

¹⁸⁶ StranaRu 3.10.2001 <<http://strana.ru./print/66732.html>>

¹⁸⁷ Kommersant 3.10.2001.

ja nimittää alueen johtoon kenraalikuvernööri presidentin edustajaksi tai 3) vahvistaa kuvernöörin asemaa. Näistä ensimmäinen vaihtoehto olisi perustuslain mukaan ensin edellyttänyt Kaliningradin julistamista virallisesti hätätilaan. Toinen vaihtoehto puolestaan olisi merkinnyt aivan uuden hallinnollisen tason perustamista ja tämän uskottiin neuvostossa vain hidastavan päätöksentekoa. Kolmanteen vaihtoehtoon puolestaan ei luotettu, vaikka Jegorov olikin Putinin luottomies. Vastavalittuna kuvernöörinä hänen ei uskottu vielä olevan tarpeeksi vahva keskittämään riittävästi valtaa itselleen. Lopulta neuvosto päätyi eräänlaiseen sekoitukseen kaikista näistä vaihtoehdoista.¹⁸⁸ Venäjän turvallisuusneuvosto nimitti kesäkuussa 2001 Andrei Stepanovin presidentin varaedustajaksi luoteiseen federaation piiriin. Stepanovin tehtäväksi tuli vastata federaation elinten toiminnasta suoraan Kaliningradin alueella ja mahdollistaa federaation suurempi vaikutus Kaliningradin alueen tilanteeseen.¹⁸⁹

Tämä merkitsi selvästi Moskovan lisääntynyttä kiinnostusta Kaliningradia kohtaan ja halua tiukentaa alueen kontrollointia – varaedustaja oli ensimmäinen laatuaan. Vaikka Putin olikin ottanut yleislinjakseen keskushallinnon vahvistamisen alueiden kustannuksella, tämän Kaliningradia koskeneen ratkaisun voidaan nähdä yhtäältä olevan linjassa Putinin määrätietoisen pyrkimyksen kanssa vahvistaa keskusvaltaa alueiden kustannuksella, toisaalta se jatkoi epäsymmetrisen federalismin perinnettä: tämä keskusvallan ja alueen suhteiden muutos koski vain yhtä federaation aluetta. Turvallisuusneuvoston kokouksessa pitämässään puheessa Putin totesi: ”Avainkysymys on kaikkien hallinnon tasojen yhteistoiminta. Meidän täytyy selkeästi jakaa toimivalta ja vastuu federaation keskuksen ja Kaliningradin alueen välillä”¹⁹⁰.

Kuvernööri Jegorov antoi täyden tukensa uudelle presidentin varaedustajalle ja arveli, että tällaisesta ”rinnakkaishallinnosta” ei tulisi mitään ongelmia.¹⁹¹ Tämä varsin kivuttomalta vaikuttanut federaation hallinnon vahvistaminen Kaliningradissa omalta

¹⁸⁸ Nezavisimaja Gazeta 27.7.2001

¹⁸⁹ Holtom, Paul: Kaliningrad 2001: from Periphery to Pilot Region. Teoksessa Holtom - Tassinari (eds.), 46.

¹⁹⁰ Vistyplenie Prezidenta Rossiskoi Federatsii V.V. Putina na zasedanii Coveta Bezopasnosti Rossiskoi Federatsii 26.7.2001, Moskva, Kreml. <<http://www.president.kremlin.ru/events/271.html>>

¹⁹¹ Izvestija 30.7.2001

osaltaan tukee edellä esitettyä ajatusta siitä, että sotku Kaliningradin tullivapauksien helpottamisessa oli ennalta suunniteltu manööveri: Jegorov oli saanut silloin selvää tukea presidentiltä, ja nyt oli kuvernöörin vuoro tukea presidentin pyrkimyksiä.

Maaliskuussa 2001 Venäjän hallitus hyväksyi ”konseptin federaation sosio-taloudellisesta ohjelmasta Kaliningradin aluetta kohtaan”. Konseptin olivat luonnostelleet kaliningradilaiset asiantuntijat federaation tuolloisen talouden kehittämis- ja kauppaministerin German Grefin johdolla ja kuvernööri Jegorov esitteli sen hallitukselle. Vaikka konsepti oli enemmän julistuksen omainen kuin varsinainen politiikkaohjelma, se sisälsi merkittäviä kokonaisuuksia. Konseptissa todettiin, että ”Kaliningradin alueesta on tultava venäläinen yhteistyön alue EU:n kanssa 2000-luvulla”. Käsitys Kaliningradista turvallisuuspoliittisesti merkittävänä alueena heijastui myös tästä asiakirjasta: ”Kaliningradilla on tärkeä geopoliittinen sijainti ja merkittävä rooli Venäjän kansallisten intressien turvaamisessa Itämeren alueella ja Euroopassa.”¹⁹²

Myöhemmin samana vuonna federaation Kaliningrad-politiikasta hyväksyttiin myös toinen laaja asiakirja. Federaation hallituksen asetuksella 7.12.2001 hyväksyttiin federaation tavoiteohjelma Kaliningradin alueen kehittämisestä vuoteen 2010 saakka¹⁹³. Ohjelma kaikkine liitteineen on valtava asiakirja, joka sisältää yleisiä julistuksia, tilanneanalyysiä ja hyvinkin yksityiskohtaisia toimenpiteitä. Ohjelman yleistavoite oli ”luoda olosuhteet vakiintuneelle Kaliningradin alueen sosiaalitaloudelliselle kehitykselle, joka on rinnastettavissa naapurimaiden kehityksen tasoon sekä luoda investoinneille myönteinen ilmapiiri Venäjän lähentämiseksi Eurooppaan”¹⁹⁴. Myös tässä ohjelmassa viitattiin heti kärkeen turvallisuuspoliittiseen aspektiin. Ohjelman tehtävistä ensimmäisenä mainittiin ”Venäjän maantieteellisstrategisten intressien turvaaminen Itämeren alueella”. Näin tässäkin ohjelmassa, vaikka sen pääsisältö liittyi

¹⁹² Kontseptsija federalnoi sotsialno-ekonomiteskoi politiki v otnoshenii Kaliningradskoi oblasti. Kommersant julkaisi konseptin 2.4.2001; Sergounin Alexander, The EU Enlargement and Kaliningrad: The Russian Perspective. Teoksessa Fairlie, Lydelle D. – Sergounin, Alexander: Are Borders Barriers? EU Enlargement and the Russian region of Kaliningrad. Ulkopoliittinen instituutti & Institut für Europäische Politik. Kauhavan Sanomalehti, Kauhava 2002, 175-176.

¹⁹³ Federalnaja tselevaja programma razvitija Kaliningradskoi oblasti do 2010 goda.

¹⁹⁴ Pravitelstvo Rossiskoi Federatsii. Postanovlenie No 866 7.12.2001 O Federalnoi tselevoi programme razvitija Kaliningradskoi oblasti na period do 2010 goda .

talouden kehittämiseen, tulee varsin selvästi esille näkemys Kaliningradista Venäjän läntisenä etuvartiona. Merkillepantavaa on, että ohjelmassa tuotiin esille alueen vakavat sosiaaliset ja taloudelliset ongelmat, kuten väestön reaalityulojen lasku, syntyvyyden lasku ja kuolleisuuden kasvu sekä alueen erittäin vakava HIV-epidemia.¹⁹⁵

Pitkään valmistellusta ohjelmasta piti tulla ”ei vain hyvin suunniteltu, vaan myös realistinen toimeenpanon suhteen” kuten Luoteis-Venäjän alueen johtaja Viktor Tserkesov totesi.¹⁹⁶ Ohjelman tarkastelu osoittaa kuitenkin jotain aivan muuta. Yksityiskohtaisesta toimenpideluettelosta huolimatta ohjelmassa on silmiinpistävää sen budjetointi. Ohjelman rahoituksesta oli federaation budjetista määrä tulla noin 8 %, alueen omasta budjetista 3 %, yritysten ja yhteisöjen omasta rahoituksesta 22 %, ulkomaisten pankkien luotoista 7 % ja muista ulkomaisista luotoista 14 %. Lopulta noin 45 % rahoituksesta oli määritelty tulevan ”muista lähteistä”.¹⁹⁷ Ohjelmassa ei millään muotoa mainittu, mitä nämä ”muut lähteet” ovat. Yhtenä rahoituslähteenä on oletettavastikin ajateltu kansainvälisiä rahoittajia ja apuohjelmia kuten EU:n Tacis-ohjelma, Maailmanpankki ja Euroopan jälleenrakennus- ja kehitys pankki¹⁹⁸. Ehkä näiden mainitseminen hallituksen ohjelmassa on jätetty pois poliittisista syistä, ettei hallituksen ohjelma näyttäydy siinä valossa, että se nojaa muiden maiden apuun. Joka tapauksessa ohjelma osittain vesitti itse itsensä jo hyväksyttäessä, kun ilmeni ettei sen rahoituksesta ole varmuutta.

Vaikka molemmissa edellä mainituissa suunnitelmissa tuotiin esille Kaliningradin asema turvallisuuspolitiikassa, on tärkeää huomata, että niissä huomioitiin laajalti myös EU:n tuleva laajentuminen. Erityisesti kiinnitettiin huomiota kauttakulkuun uusien EU-maiden läpi. Vaikka kyseessä sinänsä olivat Venäjän federaation sisäisiä suhteita käsittelevät asiakirjat, EU:n laajentumisen vaikutus tuotiin mielenkiintoisella tavalla esille.

¹⁹⁵ Sama.

¹⁹⁶ Rosbalt 27.7.2001 <<http://www.rosbalt.ru/text.php?cn=15374>>

¹⁹⁷ Sama.

¹⁹⁸ European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)

Konseptissa todettiin, että ”EU:n laajenemisen negatiivisten seurauksien vähentämiseksi on välttämätöntä sopia EU:n kanssa PCA-sopimuksen puitteissa Kaliningradia koskevasta erikoissopimuksesta”. Konkreettisenä toimenpiteenä mainittiin muun muassa viisumivapauden säilyttäminen Liettuan ja Puolan kanssa. On syytä panna merkille, että näin Venäjä oli kirjannut tavoitteen viisumivapaudesta omassa sisäpoliittisessa keskustelussaan. Kuten jäljempänä huomaamme, tämä aihe otettaisiin pian esille myös keskusteluissa EU:n kanssa. Lisäksi on tärkeää huomata, että nyt Venäjä oli korkealla tasolla hyväksytyissä asiakirjoissa vahvistanut sen tosiasian, että EU:n laajenemisella on suoria vaikutuksia sen omiin sisäisiin alueen ja keskusvallan välisiin suhteisiin. Kuten Kaliningradia käsittelevässä tutkimuksessa on usein tuotu esille, EU ei 1990-luvulla halunnut tuoda Kaliningradia esille erikoistapauksena, koska pelkäsi Venäjän reagoivan siihen EU:n yrityksenä puuttua omiin sisäisiin asioihinsa. Nyt Venäjä oli antanut myös sisäpolitiikassaan selkeän signaalin, että Kaliningradin kysymyksestä voitiin ja pitikin keskustella myös kansainvälisesti.

4.6. Onko Moskovalla ollut Kaliningrad-politiikkaa?

Mutta onko Moskovalla ollut erityinen ”Kaliningradin-politiikka”, joka olisi poikennut laajalti federaation politiikasta muita alueita kohtaan? Ja jos on ollut, niin onko tämä politiikka ollut johdonmukaista? Näistä kysymyksistä vaikuttaa vallitsevan tutkijoiden välillä hyvinkin poikkeavia näkemyksiä. Esimerkiksi venäläisen tutkijan Alexander Sergouninin mukaan Venäjän Kaliningrad-politiikka on ollut hyvin presidenttivetoinen. ”Ottaen huomioon Kaliningradin ainutlaatuisen sijainnin ja strategisen merkityksen Venäjälle, Moskova on preferoinut alueen suoraa kontrollia. Pelkästään vuosina 1991-1998 federaation keskushallinto hyväksyi yli 15 säädöstä (normative acts) Kaliningradin alueesta. Mikään muu Venäjän alue ei ole saanut sellaista huomiota Moskovalta”.¹⁹⁹ Toisaalta Kaliningradin saamasta suuresta huomiosta huolimatta Sergouninkaan ei esityksessään vaikuta näkevän Moskovan Kaliningrad-politiikkaa pitkäjänteisenä kokonaisuutena, vaan pikemminkin poukkoilevana erilaisten säädösten ja strategioiden

¹⁹⁹ Sergounin 2002, 162-163.

sekamelskana.²⁰⁰ Toisessa yhteydessä Sergounin muotoilee asian ytimekkäämmiin: ”Valtavasta paperityönmäärästä huolimatta [Venäjän] keskushallinnolta on puuttunut soveltuva ja johdonmukainen strategia [Kaliningradin] aluetta kohtaa.²⁰¹ Tässä mielessä Moskovan Kaliningrad-politiikka näyttää noudattavan samoja trendejä kuin muidenkin alueiden kanssa: alueen ja keskuksen suhteita on muutettu jatkuvasti ja Kaliningradin kysymystä on käsitelty osana *ad hoc* federalismia. Toinen venäläinen tutkija Igor Leshukov puolestaan näkee Kaliningradin alueen vain yhtenä alueena muiden joukossa. ”Vaikka Kaliningradin maantieteellinen ja poliittinen sijainti on ainutlaatuinen, tämä tilanne ei heijastu hallinnollisissa suhteissa”.²⁰² Myös Vladimir Baranovsky on todennut vuonna 2002 julkaistussa tutkimuksessaan, että Venäjä on ollut epävarma alueen asemasta tulevaisuudessa, vaikkakaan ei olekaan tuonut sitä julkisesti esille.²⁰³ Samoilla linjoilla ovat myös kaliningradilaistutkijat Hlopetskii ja Feorov, jotka arvioivat vuonna 2000, että ”nykypäivään mennessä Moskovalta on puuttunut selvästi muotoiltu strateginen linja suhteissaan Kaliningradin alueeseen lukuun ottamatta sitä, että se tunnustetaan erottamattomaksi osaksi Venäjää.” Heidän mukaansa Kaliningradia käsiteltiin talouspolitiikassa kuin mitä muuta tahansa Venäjän aluetta huolimatta alueen erikoisesta maantieteellisestä sijainnista.²⁰⁴

On jopa spekuloitu sillä, että Moskovassa ei aina edes haluttaisi Kaliningradin kehittymistä ja vaurastumista. Joenniemi, Dewarin ja Fairlien mukaan venäjän federaation johdossa olisi vakavasti pohdittu, olisiko Kaliningradin vaurastuminen federaation kannalta kannatettavaa. Tämän logiikan mukaan ”köyhät venäläiset olisivat

²⁰⁰ Sergounin 2002, 162-177.

²⁰¹ Sergounin, Alexander: Kaliningrad. Teoksessa Lieven, Anatol - Trenin, Dimitri: Ambivalent Neighbors. The EU, NATO and the Price of Membership. Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C. 2003, 149.

²⁰² Leshukov, Igor: The Regional-Centre Divide: The Compatibility Conundrum. Teoksessa Baxendale - Dewar - Dowan, 129.

²⁰³ Baranovsky, Vladimir: Russia's Attitudes Towards the EU: Political Aspects. Ulkopoliittinen instituutti & Institut für Europäische Politik. Kauhavan Kirjapaino, Kauhava 2002, 144.

²⁰⁴ Hlopetskii - Fedorov, 329.

parempi vaihtoehto kuin rikkaat kaliningradilaiset”. Tämän taustalla olisi näkemys, että taloudellisesti kukoistavassa Kaliningradissa saattai nousta separatistisia suuntauksia.²⁰⁵

Vuoden 2001 aikana Moskova kuitenkin selvästi terävöitti Kaliningrad-politiikkaansa. Kaliningradin kehittämiseen tähtäävät ohjelmat olivat sinänsä osoitus siitä, että alueeseen ja sen erityisongelmiin alettiin kiinnittää huomiota. Toisaalta olihan jo vuonna 1997 hyväksytty esimerkiksi ohjelma erityistalousalueen kehittämisestä, mutta joka oli käytännöllisesti katsoen jäänyt toteuttamatta. Näitä uusia ohjelmia merkittävämpää kuitenkin oli alueen hallinnon ottaminen tiukempaan federaation ohjaukseen. Putinin pyrkimykset vahvistaa federaation kontrollia Kaliningradista on nähtävä suhteessa jo tuolloin hämöttäneeseen EU:n laajentumiseen. Vaikuttaa siltä, että Moskova halusi varmistaa alueen olevan federaation keskuksen hallinnassa, kun varsinaisia keskusteluja EU:n laajenemisen vaikutuksista Kaliningradiin ryhdyttiin käymään, ettei alue ryhtyisi irtaantumaa Venäjästä tässä yhteydessä. Moskovassa saattoi olla edelleen pelkoja 1990-luvulla eri suunnista kummunneista vaatimuksista Kaliningradin irrottamiseksi Venäjän yhteydessä. Olihan Kaliningradin alueen sisälläkin esiintynyt tiettyjä haluja ainakin osittaiseen itsenäistymiseen: federaation lisääntyvällä kontrollilla saatettiin pyrkiä suitsimaan tällaisten pyrkimysten nouseminen keskusteluissa EU:n laajentumisesta.

5. EU-keskustelun nousu

Kaliningradista käytyä keskustelua leimasi siis 1990-luvun alkupuolelta alkaen erilaiset pelot ja epäluulot molemmiin puolin: Naapurimaissa ja laajemminkin Euroopassa pelättiin Kaliningradin muodostamaa sotilaallista uhkaa ja Venäjällä puolestaan pelättiin muualla nousevia vaatimuksia Kaliningradin aluetta kohtaan. Vaikutti siltä, että kylmän sodan henki leijui Kaliningradin yllä ja todelliseen dialogiin pääsy oli vaikeaa, vaikka muualla Euroopassa oli jo siirrytty uuteen aikakauteen.

²⁰⁵ Joenniemi, Pertti – Dewar, Stephen - Fairlie, Lyndelle D.: The Kaliningrad Puzzle – a Russian Region within the European Union. The Baltic Institute of Sweden & The Åland Island Peace Institute. Psilander Grafiska, Karlskrona 2000, 19.

Sotilaalliset uhkakuvat ja aluevaatimukset alkoivat vähitellen jäädä taka-alalle – ne eivät kuitenkaan kadonneet vaan marginalisoituivat. Erityisesti Liettuan kanssa päästiin rakentamaan yhteistyöhön, kun kauttakulkukysymys oli saatu ratkaistua ja liettualaisten pelot Kaliningradin sotilaallisista uhkatekijöistä laantuivat ja aluevaatimukset laimenivat. Vuonna 1997 aloitti toimintansa Venäjän ja Liettuan parlamenttien välinen yhteistyökomissio, jonka puitteissa muodostettiin työryhmä Kaliningradin alueen ja Liettuan alueiden (maakuntien) välille. Liettuan pääministerin Rolandas Paksasin vieraillessa Moskovassa kesäkuussa 1999 allekirjoitettiin sopimus yhteistyöstä Kaliningradin ja Liettuan alueiden välillä. Kysymys Kaliningradin alueen kuulumisesta Venäjälle sai – Liettuan puolelta – viimeisen sinettinsä lokakuussa 1999, kun Liettuan parlamentti ratifioi Liettuan ja Venäjän federaation välisen rajasopimuksen, joka oli allekirjoitettu jo lokakuussa 1997.²⁰⁶ Venäjä sen sijaan pitkitti rajasopimuksen ratifiointia ja kuten jäljempänä näemme, se pyrki käyttämään sopimusta pelikorttinaan myöhemmissä Kaliningradia koskevissa keskusteluissa.

Vähitellen Kaliningradin aluetta nähtiin uhkaavan aivan uudenlaisen ongelman. EU:n laajentuminen Kaliningradin naapurimaihin alkoi näyttää vääjäämättömältä ja näin ollen Kaliningrad jäisi palaksi Venäjää EU:n sisälle. Tällöin kauttakulku manner-Venäjälle ei enää olisi kahdenkeskinen kysymys yksittäisten maiden – merkittävässä määrin erityisesti määrin Liettuan - kanssa, vaan EU:n ja Venäjän välinen kysymys.

Kaliningradin kysymys suhteessa EU:n laajentumiseen syntyi ainakin teoriassa vuonna 1993 Eurooppa-neuvoston Kööpenhaminan kokouksessa, jolloin päätettyjen niin sanottujen Kööpenhaminan kriteerien mukaisesti jokaisella nämä kriteerit täyttävällä maalla olisi mahdollisuus hakea EU:n jäsenyyttä.

Lienee täysin mahdotonta tarkasti selvittää, kuka tai mikä taho ensimmäisenä nosti esiin kysymyksen EU:n laajentumisen merkityksestä Kaliningradin asemalle. Voidaan kuitenkin selvästi havaita, että viralliseen dialogiin EU:n ja Venäjän välillä tässä kysymyksessä päästiin varsin myöhään – oikeastaan vasta aivan 1990-luvun lopulla ja

²⁰⁶ Hlopetskii - Fedorov, 262-263; Vesa - Möller, 51.

2000-luvun puolella. Jälkikäteen katsottuna voidaan havaita, että Kaliningradin jääminen EU:n sisäpuolelle oli vain ajan kysymys vuodesta 1995 alkaen. Tuona vuonna kolme Baltian maata allekirjoittivat niin sanotut Eurooppa-sopimukset EU:n kanssa. Nämä olivat vain yksi askel matkalla kohti täyttä EU-jäsenyyttä ja kaikki kolme maata jättivätkin EU-jäsenhakemuksen vielä samana vuonna.²⁰⁷

Hieman jälkiviisaasti voitaneen todeta, että Baltian maiden – erityisesti siis Liettuan – sekä Puolan EU-jäsenyysneuvottelujen käynnistyessä oli Kaliningradin kysymykseen syntynyt *de facto* uusi aspekti. Neuvottelut etenisivät, vaikka ennakolta niiden loppuun viemisen ja lopullisen jäsenyyden päivämäärää ei tiedettykään, ja vääjäämättä niiden lopputulos vaikuttaisi myös Kaliningradiin sen jäädessä Venäjän erillisalueeksi EU: sisälle.

Kaliningradia koskevassa tutkimuksessa on usein väitetty, että Kaliningradin kysymystä ei ole huomioitu Euroopassa. On jopa väitetty, että EU pitkään ”kielsi” Kaliningradin kysymyksen olemassaolon²⁰⁸. Tämä ei tosiasiallisesti pidä paikkaansa, sillä kuten edellä on todettu, Euroopan parlamentissa nostettiin Kaliningradin kysymys esille jo vuonna 1994 ja tämä keskustelu sisälsi myös EU:n laajentumiseen liittyvän aspektin. Tämän Euroopan parlamentin avauksen sijoittuminen Kaliningradista käydyssä keskustelussa on itse asiassa hieman kyseenalainen. Kaliningradia käsittelevässä tutkimuksessa se on yleensä sijoitettu osaksi 1990-luvun alun keskustelua, joka pitkälti kumpusi sotilaallisista uhkakuvista. Heinz Timmerman on kuitenkin huomauttanut, että parlamentin julkilausuma vuodelta 1994 oli rakentava ja edelleen ajankohtainen. Hänen mukaansa aloitteen tuolloinen torjuminen on osoitus ”hukatuista mahdollisuuksista, mutta samalla myönteisistä lähestymistavoista, joihin nyt voidaan viitata”.²⁰⁹

²⁰⁷ Ks. Tarkemmin esim. Jopp – Arnswald, 47-63.

²⁰⁸ Esim. Huisman, Sander: A new European Union Policy for Kaliningrad. Occasional papers No 33, March 2002. The European Institute for Security Studies, Paris 2002, 3.

²⁰⁹ Timmerman, Heinz: Kaliningrad in the context of regional cooperation. Teoksessa Kaliningrad. Isolation or Co-Operation? The Finnish Committee for European Security (STETE). Hakapaino 2001, 63-64.

Vaikka Euroopan parlamentin julkilausumaa voidaan pitää kohtuullisen maltillisena, on Venäjän kielteinen kanta ymmärrettävä suhteessa noihin samoihin aikoihin käytyyn muuhun Kaliningradia koskeneeseen keskusteluun, jota käydään läpi muualla tässä tutkimuksessa: eri maista kumpusi tiettyjen piirien aluevaatimuksia Kaliningradia kohtaan, samoin vaatimuksia alueen demilitarisoinnista. Myös Kaliningradin alueella ilmeni jonkin asteisia irtaantumispyrkimyksiä Moskovan otteesta. Vallinneessa tilanteessa Venäjä saattoi kokea kaikki mahdolliset keskustelun avaukset uhkana maan yhtenäisyydelle ja voivan johtaa Kaliningradin irtaantumiseen Venäjästä.

Keskustelu Kaliningradin asemasta suhteessa EU:n tulevaan laajentumiseen virisi aluksi lähinnä tutkijoiden keskuudessa 1990-luvun loppua kohden tultaessa. Esimerkiksi suomalainen Pertti Joenniemi ja amerikkalainen Lyndelle D. Fairlie alkoivat kiinnittää erityisen paljon huomiota Kaliningradin erityistilanteeseen.

Vuonna 1997 Joenniemi havaitsi Kaliningradista muodostuneen erikoisen tapauksen Euroopan integroitumisen ja ei-integroitumisen välillä. Kaliningradin asema oli muodostunut kaksijakoiseksi: yhtäältä sen piti alkaa sopeutua ympärillä tapahtuvaan integraatioon, mutta toisaalta sen oli oltava osa Venäjän federaation yleistä kehitystä. Joenniemi vertasi näitä ulottuvuuksia kahdeksi eri kieleksi, joita oli vaikea tulkata keskenään. Kaliningradin olisi siis pärjättävä sekä Euroopan integraation ”kielellä” ja toisaalta Venäjän kansallisten intressien ”kielellä” ja saatava nämä kielet vieläpä kääntymään ymmärrettäviksi keskenään. Pahimmassa tapauksessa Joenniemi näki Kaliningradista muodostuvan kaksois-periferian: se jäisi sivuun ympärillä tapahtuvasta Euroopan integraatiosta ja samalla se jäisi syrjäseuduksi myös Moskovan näkökulmasta. Joenniemi myös varoitti, ettei Kaliningradin kohdalla tule etsiä yksinkertaisia ”joko-tai” ratkaisuja, vaan nämä kaksi ”eri kieltä” voitaisiin sovittaa yhteen ja löytää tätä kautta joustavia ratkaisua Kaliningradin kysymykseen. Kaliningradista voisi hänen mukaansa tulla koalue (test-case) EU:n ja Venäjän suhteille.²¹⁰ Kuten jäljempänä huomamme,

²¹⁰ Joenniemi, Pertti: Kaliningrad – A Double Periphery? Working Papers 17/1997. Copenhagen Peace Research Institute (COPRI), Copengagen 1997, 2-21.

Joenniemi oli ajatuksineen pari vuotta etuajassa; vasta myöhemmin Venäjällä virallisesti alettiin nähdä Kaliningrad jonkinlaisena koealueena suhteissa EU:iin.

5.1. Venäjän ja EU:n yhteistyön välineiden muodostumisesta

Tässä yhteydessä ei ole mahdollisuutta seikkaperäisesti tarkastella EU:n ja Venäjän suhteita kokonaisuutena. On kuitenkin tarpeen katsahtaa niihin institutionaalisiin välineisiin, joiden puitteissa Kaliningradin kysymystä voitiin - tai olisi voitu - käsitellä.

5.1.1. PCA-sopimus

Neuvottelut EU:n ja Venäjän välisestä kumppanuus- ja yhteistyösopimuksesta (Partnership and Co-Operation Agreement, PCA-sopimus) aloitettiin vuonna 1992. EU:n huippukokous Korfulla hyväksyi osaltaan PCA-sopimuksen kesäkuussa 1994. Joulukuussa puhjennut Tšetšenian sota kuitenkin katkaisi sopimuksen ratifiointiprosessin ja ratkaisu tästä aiheutuneeseen riitaan löytyi vasta joulukuussa 1997, jolloin sopimus astui voimaan. PCA-sopimuksen tarkoituksena oli luoda pohja jatkuvalla dialogille Venäjän ja EU:n välillä. Keskeiset foorumit sopimuksen mukaan tälle dialogille olivat kaksi kertaa vuodessa tapahtuvat EU:n ns. troikan ja Venäjän presidentin tapaamiset sekä kerran vuodessa kokoontuva yhteistyöneuvosto ja sen eri työryhmät. Vaikka sopimuksen piti olla poliittinen, niin keskeisimmät kohdat liittyivät kauppapolitiikkaan ja talouteen. Tärkeimmät strategiset tavoitteet olivat Venäjän tuleva jäsenyys maailman kauppajärjestössä WTO:ssa sekä vapaakauppa-alueen luominen EU:n ja Venäjän välillä.²¹¹

Vaikka PCA-sopimuksen hyväksyminen viivästyi, niin sen keskeisimmät kauppapoliittiset lausekkeet saatettiin voimaan väliaikaisella sopimuksella (interim Treaty) vuonna 1996.²¹² Kaliningradin alueen erityisongelmille PCA-sopimus ei tarjonnut erillistä foorumia eikä sopimuksessa erikseen mainittu Kaliningradin

²¹¹ Haukkala, Hiski: The Making of the EU's Common Strategy on Russia. Teoksessa Haukkala, Hiski – Medvedev, Sergei: The EU Common Strategy on Russia. Ulkopoliittinen instituutti & Institute für Europäische Politik. Kauhavan Sanomalehti, Kauhava 2001, 26-28.

²¹² Sama.

kysymystä, vaan Kaliningrad oli vain yksi Venäjän alue jota tämä EU:n ja Venäjän välinen sopimus kohteli tasaveroisesti muiden alueiden kanssa. Tässä on hyvä muistaa, että Euroopan parlamentin puolelta ehdotus Kaliningradin erityishuomiosta oli tehty PCA-sopimuksen neuvottelujen aikana.

5.1.2. EU:n Venäjä-strategia

Vaikka PCA-sopimus muodostikin Venäjän ja EU:n välisen yhteistyön oikeudellisen perustan, EU:lta puuttui varsinainen Venäjä-strategia. Erilaisia julistuksia, tiedonantoja ja muita asiakirjoja oli kyllä julkaistu, mutta niitä ei voitu pitää varsinaisesti kokonaisvaltaisina strategioina. Venäjällä 1998 puhjennut taloudellinen ja poliittinen kriisi yllätti EU:n ja tuolloin oltiin epävarmoja kuinka Venäjän nopeasti huonontuvaan tilanteeseen tulisi reagoida. Tämä herätti EU:n kehittämään itselleen Venäjä-strategiaa, ja syksyllä 1998 ministerineuvosto päätti tällaisen kokonaisvaltaisen Venäjä-strategian suunnittelun aloittamisesta.²¹³

EU:n yhteinen Venäjä-strategia hyväksyttiin Saksan puheenjohtajuuskauden lopulla kesäkuussa 1999 ja siinä EU:n strategisiksi tavoitteiksi todettiin:

- *A stable, open and pluralistic democracy in Russia, governed by the rule of law and underpinning a prosperous market economy benefiting alike all the people of Russia and of the EU;*
- *Maintaining European stability, promoting global security and responding to the common challenges of the continent through intensified cooperation with Russia.*

Alueellista ja raja-alueyhteistyötä käsittelevässä kohdassa mainittiin Kaliningrad erikseen – tosin varsin sivumennen. Siinä todettiin EU:n pyrkivän tehostamaan yhteistyötä Venäjän lähialueiden kanssa mukaan lukien Kaliningrad erityisesti EU:n laajentumisen näkökulmasta. Lisäksi todettiin, että EU tukee raja-alueyhteistyötä ja alueellista yhteistyötä erityisesti niiden Venäjän alueiden kanssa, jotka ovat EU:n

²¹³ Sama, 41-43.

erityisintressissä.²¹⁴ Kaliningrad epäilemättä nähtiin yhtenä näistä alueista, joihin EU:lla oli mainitunlainen erityisintressi.

Kaliningrad-tutkijoiden keskuudessa on usein kritisoitu sitä, että EU:n Venäjä-strategia ei tarjoa välineitä erityiselle Kaliningrad-politiikalle sen enempää kuin PCA-sopimukseen. Tällainen strategian tarkastelu ”Kaliningrad-silmälasiin” läpi voi tuottaa hieman liian yksipuolisen johtopäätöksen. Vaikka Kaliningrad mainittiin nimeltä vain sivulauseessa, monet strategian tavoitteista ja välineistä soveltuivat Kaliningradiin yhtä lailla kuin muihinkin Venäjän alueisiin.

5.1.3. Pohjoinen ulottuvuus – kiinnostus Kaliningradia kohtaan lisääntyy

EU:n pohjoisen ulottuvuuden politiikka tarjosi uuden foorumin Kaliningrad-keskustelulle. Pohjoisen ulottuvuuden politiikka nousi Suomen aloitteesta EU:n agendalle 1990-luvun puolen välin jälkeen. Virallisesti Suomi esitteli pohjoisen ulottuvuuden aloitteensa pääministeri Paavo Lipposen puheessa Rovaniemellä syyskuussa 1997. Pohjoisen ulottuvuuden päätavoitteita Lipponen kuvaili seuraavasti:

”Pohjoisen ulottuvuuden politiikan tulee perustua Unionin intresseille alueella. Lopullinen EU:n politiikan tavoite on rauha ja vakaus sekä kaikkien valtioiden vauraus ja turvallisuus. Tämän saavuttamiseksi tarvitsemme kokonaisvaltaisen strategian, institutionaalisen viitekehyksen ja riittävät rahoituskelliset järjestelyt suunnitelmien toteuttamiseksi.”²¹⁵

Luxemburgissa joulukuussa 1997 kokoontunut Eurooppa-neuvosto hyväksyi pohjoisen ulottuvuuden aloitteen ja päätti ryhtyä kehittämään EU:n pohjoisen ulottuvuuden politiikkaa. Tässä kokouksessa pohjoinen ulottuvuus ensimmäisen kerran nostettiin

²¹⁴ Common Strategy of the European Union of 4 June 1999 on Russia (1999/414/CFSP). Official Journal of the European Communities 24.6.1999. L 157/1-L 157/9.

²¹⁵ Foreign Ministers’ Conference on the Northern Dimension, Helsinki 11-12 November 1999. A Compilation of the speeches. Ministry for Foreign Affairs, Gummerus, Jyväskylä 2000, 3. Laina tähän otettu Lipposen puheesta ulkoministerien pohjoisen ulottuvuuden konferenssista 11.-12.11.1999, jossa Lipponen toisti sanasta sanaan alkuperäisen määritelmänsä. ”A Policy for the Northern Dimension must be based on a definition of the Union’s interest in the region. The ultimate goal of an EU policy is peace and stability, with prosperity and security by all nations. To achieve this, we need a comprehensive strategy, an institutional framework and adequate financing arrangements to carry out our plan”.

EU:n viralliselle agendalle.²¹⁶ Tässä yhteydessä on syytä huomata, että EU:n ja Venäjän välinen PCA-sopimus astui voimaan samoihin aikoihin, kuten muualla tässä tutkimuksessa on todettu. Tämä antoi uuden institutionaalisen viitekehyksen EU:n ja Venäjän suhteille, mukaan lukien rajaseutuyhteistyön, joka oli keskeinen osa pohjoista ulottuvuutta.

Tästä eteenpäin pohjoinen ulottuvuus oli esillä Eurooppa-neuvoston kokouksissa ja sille pyrittiin kehittämään sisältöä. Euroopan komissio julkaisi 25.11.1998 tiedonannon pohjoisesta ulottuvuudesta; Kaliningrad mainittiin tässä vain yhtenä esimerkkinä alueista, joiden kanssa raja-alueyhteistyötä on tehostettava.²¹⁷ Wienin kokouksessa neuvosto jälleen tuki pohjoisen ulottuvuuden politiikkaa ja toivotti tervetulleeksi Suomen EU:n puheenjohtajakaudelle kaavaillun erityisen pohjoisen ulottuvuuden ulkoministerikokouksen.²¹⁸

Suomen EU-puheenjohtajuuskaudella 1999 Helsingissä järjestetty pohjoisen ulottuvuuden ulkoministerikokous oli Suomelle suuri pettymys: isäntämaata lukuun ottamatta yhdenkään EU:n jäsenmaan ministerit eivät osallistuneet; sen sijaan useiden pohjoisen ulottuvuuden kumppanimaiden ulkoministerit, mukaan lukien Venäjän tuolloinen ulkoministeri Igor Ivanov, osallistuivat kokoukseen. EU:n ulkoministerien jääminen kokouksesta pois saattoi yhtäältä indikoida vähäistä kiinnostusta pohjoiseen ulottuvuuteen, mutta toisaalta vaikuttimina saattoivat olla Tšetšenian sodan johdosta kylmenneet suhteet Venäjään.²¹⁹ Kaiken kaikkiaan kokouksen anti jäi lähinnä julistuksien tasolle eikä pohjoiselle ulottuvuudelle saatu varsinaista konkreettista sisältöä.

²¹⁶ Heininen, Lassi: Ideas and Outcomes: Finding a Concrete Form for the Northern Dimension Initiative. Teoksessa Ojanen, Hanna (ed.): The Northern Dimension: Fuel for the EU? Ulkopoliittinen instituutti & Institute für Europäische Politik, Kauhavan Kirjapaino, Kauhava 2001, 29.

²¹⁷ European Commission. Communication from the Commission to the Council. A Northern Dimension for the Policies of the Union. COM/98/0589 Final. Brussels, 25/11/98.

< http://ec.europa.eu/comm/external_relations/north_dim/doc/comm1998_0589en.pdf>

²¹⁸ Heininen, 30.

²¹⁹ Heininen, 32.

Kokouksen loppupäätelmissä Kaliningrad ja sen erikoinen maantieteellinen sijainti tuotiin esille ja alueen todettiin ansaitsevan ”erityishuomiota” pohjoisen ulottuvuuden viitekehyksessä. Samalla kuitenkin ikään kuin vesitettiin tutkijapiireissä noussut näkemys, että Kaliningradin kysymystä voitaisiin ryhtyä käsittelemään ja ratkaisuja tekemään pohjoisessa ulottuvuudessa: ”Konferenssi toivotti tervetulleeksi yhteistyön lisäämisen EU:n laajenemiseen ja Kaliningradiin liittyvissä asioissa Venäjän ja EU:n välisen PCA-sopimuksen puitteissa”.²²⁰ Kun tutkijoiden keskuudessa oli virinnyt ajatuksia siitä, että pohjoinen ulottuvuuden puitteissa voitaisiin kehittää Kaliningradin ongelmiin erityisesti keskittyviä toimia, niin konferenssi nimenomaan viestitti Kaliningrad-yhteistyötä käyttävän PCA-sopimuksen puitteissa. Venäjän ja Liettuan lisäksi Kaliningradin asiaa piti esillä Tanska, joka esitti kutsun Kööpenhaminassa pidettävään erityisesti Kaliningradia käsittelevään kokoukseen²²¹.

Koska pohjoinen ulottuvuus oli alun perin Suomen aloite, asia oli luonnollisesti keskeisesti esillä Suomen EU-puheenjohtajuuskaudella vuoden 1999 viimeisellä puoliskolla. Helsingissä joulukuussa 1999 pidetty Eurooppa-neuvoston kokous pyysi komissiota valmistelemaan pohjoisen ulottuvuuden toimintasuunnitelman. Feiran Eurooppa-neuvosto kesäkuussa 2000 hyväksyi pohjoisen ulottuvuuden toimintasuunnitelman²²². Toimintasuunnitelma sisälsi laajan listan yleisiä toimenpiteitä, joihin pohjoisen ulottuvuuden puitteissa olisi ryhdyttävä. Kaliningradin ansaitsema erityishuomio toistettiin jälleen, mutta konkreettista vastausta Liettuan ja Venäjän ”Nidan julistukseen” ei saatu. Tätä Nidan julistusta ja muita Venäjän aloitteita Kaliningradiin ja pohjoiseen ulottuvuuteen selvitetään tarkemmin toisaalla tässä tutkimuksessa.

Toimintasuunnitelman on arvosteltu – ja aivan aiheesta – jääneen sisällyksettömäksi. Toimintasuunnitelma ei ollut sitova eikä sillä ollut oikeudellista pohjaa. Pohjoisella

²²⁰ Conclusions of the Chair. Teoksessa Foreign Ministers’ Conference on the Northern Dimension. Helsinki, 11-12 November 1999. A Compilation of Speeches. Ministry for Foreign Affairs of Finland, Gummerus, Jyväskylä 2000, 121.

²²¹ Sama, 90.

²²² Council of the European Union. Action Plan for the Northern Dimension with external and cross-border policies of the European Union 2000-2003. 9401/00 LIMITE Nis 76. 14 June, Brussels.
< http://ec.europa.eu/comm/external_relations/north_dim/ndap/06_00_en.pdf>

ulottuvuudelle ei luotu omaa rahoitusinstrumenttia, vaan toimintasuunnitelman toteuttaminen jäi jäsenmaiden ja muiden jo olemassa olevien EU:n rahoitusinstrumenttien puitteissa toteuttavaksi.²²³

5.2. Venäjän avaukset EU:n suuntaan

Edellä selvitetyn Euroopan parlamentin vuoden 1994 avauksen jälkeen ei Kaliningradin kysymykseen EU:n ja Venäjän välillä kajottu vuosiin. Kun Euroopan parlamentin avaus tuli niin jyrkästi torjutuksi Venäjän taholta, EU ei ilmeisesti halunnut ottaa aihetta esille ennen kuin Venäjä näyttäisi vihreää valoa Kaliningradin kysymyksen avaamiselle kansainväliseen keskusteluun.

Venäjän torjuvaan asenteeseen vaikuttivat Kaliningradin aluetta kohtaan esitetyt vaatimukset sen alueesta ja demilitarisoinnista. On syytä kuitenkin myös huomata, että 1990-luvun alkupuolella Venäjä ei nähnyt EU:ta sinänsä merkittävänä kumppanina, vaan se keskittyi EU:n jäsenmaiden kanssa kahdenvälisiin suhteisiin. Esimerkiksi Venäjän ensimmäinen vuonna 1993 hyväksytty ulkopoliittinen konsepti käsitti EU:n vain yhtenä ulkopoliittikan alueellisena ulottuvuutena.²²⁴

Samoihin aikoihin kun EU:ssa yritettiin kovasti puuhastella uskottavuuden ja sisällön saamiseksi pohjoisen ulottuvuuden politiikalle, myös Venäjällä oltiin epäätietoisia mistä pohjoisen ulottuvuuden politiikassa oikein oli kyse. Aluksi siihen suhtauduttiin pidättyvästi ja skeptisesti, koska sen ajateltiin hyödyttävän vain EU:ta. Venäjän ensimmäinen reaktio sisälsi vain yleisiä fraaseja ja pohjoisen ulottuvuuden aloitteen yleistä hyväksymistä.²²⁵

Pian Venäjä vaikutti kuitenkin tempaisevan aloitteen itselleen pohjoisen ulottuvuuden kehittämisessä sekä laajemminkin Kaliningradia koskevassa keskustelussa. Venäjä teki

²²³ Esim Antola, Esko: Pohjoisen ulottuvuuden nousu ja tuho. Ulkopoliittikka 2/02, 60.

²²⁴ Baranovsky 2002, 17.

²²⁵ Derjabin, Juri: "Severnoe Izmerenie". Politiki Evropeiskovo Sojoza i interesi Rossii. Dokladi instituta Evropi N 68. Izdatelskii dom "Ekstlibris-Press", Moskva 2000, 52.

useita avauksia sekä pohjoiseen ulottuvuuteen että laajemmin EU:n laajentumiseen liittyvissä kysymyksissä vuosina 1999-2001.

Kuten edellä on todettu, Liettua oli 1990-luvun loppua kohti tullessa ottanut aktiivisen roolin Kaliningradin kysymyksessä ja tällä oli suuri merkitys Kaliningradin kysymyksen nostamisessa EU:n ja Venäjän yhteiselle agendalle. Esimerkiksi vuonna 2000 Suomen Moskovan-suurlähettiläänä toiminut ja tarkoin Kaliningradin kehitystä seurannut René Nyberg arvioi, että Liettuan ”viisas ja hyvin suunniteltu lähestymistapa vakuutti Venäjän tarkistamaan Kaliningradin-politiikkaansa”.²²⁶

5.2.1. Kaliningradista pilottialue EU:n ja Venäjän suhteissa?

Niin sanotun EU:n Troikan eli puheenjohtajamaan, seuraavan puheenjohtajamaan ja komission edustajan vieraillessa Venäjällä kesäkuussa 1999 Venäjä ehdotti aloitettavaksi PCA-sopimuksen puitteissa keskusteluja EU:n laajentumisen seurauksista Kaliningradille. EU:lle tämä avaus oli yllätys ja jonkin asteinen sensaatio.²²⁷ Elokuussa 1999 pidetyssä Venäjän ja EU:n yhteistyökomitean kokouksessa puolestaan Venäjä esitti 15 kohdan listan aiheista, joita olisi käsiteltävä EU:n laajenemisen yhteydessä. Näistä osa koski hyvin suoraan Kaliningradia. Venäjä muun muassa esitti, että Kaliningradin ja muun Venäjän väliselle tavararahdille on välttämätöntä varmistaa esteetön kulku. Samoin vaadittiin viisumivaputta liikemiehille ja turisteille Venäjän ja tulevien EU-jäsenmaiden välille. Venäjän luettelossa painotettiin viisumivapausasian liittyvän erityisesti Kaliningradin kysymykseen.²²⁸ Lisäksi Venäjä esitteli pohjoisen ulottuvuuden positiopaperinsa edellä mainitussa ulottuvuuden ulkoministerikokouksessa.²²⁹

Jatkoa Venäjän avauksille seurasi pian. Venäjän ja Liettuan varaulkoministerit Igor Ivanov ja Vygaydas Usackas tapasivat Liettuassa. Tapaamisen tarkoituksena oli keskustella alueellisesta yhteistyöstä ja pohjoisesta ulottuvuudesta. Tapaamisen

²²⁶ Nyberg, René: The Baltic as an Interface between the EU and Russia. Teoksessa Baxendale - Dewar - Gowan, 54.

²²⁷ Sama.

²²⁸ Derjabin, 45-46.

²²⁹ Derjabin, 52.

tuloksena ministerit hyväksyivät yhteisen julkilausuman, joka käsitteli lähinnä Kaliningradia. Julkilausumassa osapuolet toivottivat pohjoisen ulottuvuuden politiikan tervetulleeksi ja painottivat yhteistyön merkitystä Kaliningradin kanssa. Julkilausuma sisälsi myös listan konkreettisista projektiehdotuksista toteutettaviksi pohjoisen ulottuvuuden puitteissa.²³⁰ Tätä ministerien julkilausumaa ryhdyttiin pian kutsumaan ”Nidan julistukseksi”, koska kokous pidettiin Nidan kaupungissa.

Venäjä jatkoi uusilla ehdotuksilla EU:n ja Venäjän välisessä huippukokouksessa Helsingissä lokakuussa 1999, kun tuolloin vielä Venäjän pääministerinä ollut Vladimir Putin ehdotti Kaliningradin ottamista ”pilotti-alueeksi” EU:n ja Venäjän yhteistyössä. Putin esitteli Venäjän oman strategian Venäjän ja EU:n suhteiden kehittämiseksi keskipitkällä aikavälillä (v. 2000–2010). Strategiassa asetetaan tavoitteeksi EU:n ja Venäjän välinen erityissopimus Kaliningradin intressien turvaamiseksi EU:n laajentuessa. Kaliningradin muodostaminen pilottihankkeeksi on kirjattu myös strategia-paperiin; siitä ei kuitenkaan ilmene tarkemmin, mitä tällä tarkoitetaan käytännössä.²³¹ Sen sijaan asiakirjassa painotetaan Kaliningradin kuulumista kiinteästi Venäjään. Joka tapauksessa tämä oli ensimmäinen kerta, kun Venäjän johto myönsi sen, että jotkut Venäjän alueet ovat Venäjän ja EU:n yhteistyössä tärkeämpiä kuin toiset. Kaliningrad nostettiin näiden alueiden kärkeen.²³²

Venäjä hyväksyi vuonna 2000 uuden ulkopoliittisen konseptin, jossa EU:n merkitystä nostettiin huomattavasti aiempaan nähden. Nyt Venäjä katsoi EU:n yhdeksi tärkeimmistä poliittisista ja taloudellisista kumppaneistaan ja totesi pyrkivänsä kehittämään kestävä ja pitkälle aikavälille suuntautuneen yhteistyön EU:n kanssa.²³³ Tällä oli myös oma merkityksensä Kaliningradin kysymykselle – nyt myös EU nähtiin kumppanina pelkkien jäsenmaiden kahdenvälisen suhteiden asemesta.

²³⁰ Diplomatseskii vestnik. Mart 2000 goda. MID Rossiskoi Federatsii, 12-13.

²³¹ Strategija razvitija otnoshenii Rossiiskoi Federatsii c Jevropeiskim sojusom na srednesrotnuju perspektivu (2000-2010 gg). Diplomatseskii Vestnik no 11, 1999. MID Rossiskoi Federatsii.

²³² Joenniemi, Pertti: Itseään merkittävämpi Kaliningrad. Ulkopoliitikka 3/00, 88.

²³³ Baranovsky 2002, 43.

EU:n puolella Venäjän esityksen pilottialueesta tulkittiin tarkoittavan sitä, että Kaliningradissa kokeiltaisii uudenlaisia Venäjän ja EU:n yhteistyön muotoja ja näin löydettyjä ratkaisuja voitaisiin myöhemmin soveltaa muillakin EU:n ja Venäjän raja-alueilla ja jopa koko Venäjällä. Tämän tulkinnan toivat esille muiden muassa tuolloin EU:n ulkosuhteista vastaavana komissaarina toiminut Chris Patten ja EU:n puheenjohtajamaan Ruotsin ulkoministerinä toiminut Anna Lindh Financial Times –lehdessä julkaistussa yhteisessä artikkelissaan.²³⁴ Samoin tämän on tulkinnut Pertti Joenniemi: ”Se (Kaliningrad) saisi itseään laajemman merkityksen siten, että tuloksia voitaisiin esityksen mukaan myöhemmin hyödyntää kaavailtaessa Luoteis-Venäjän tulevaisuutta EU:n ja Venäjän välisenä yhteistyökysymyksenä.”²³⁵

5.3. EU yrittää vastata Venäjän avauksiin

Tilanne oli yllättäen muuttunut – Kaliningrad oli nostettu EU:n ja Venäjän yhteiselle agendalle. Ainakin joidenkin tutkijoiden tulkinnan mukaan EU oli aiemmin varonut olemasta aloitteellinen avauksissaan Kaliningradin kysymyksessä, koska ei halunnut antaa Venäjälle kuvaa puuttuvansa Venäjän sisäisiin asioihin. Tässä varovaisuudessa mentiin jopa niin pitkälle, että Kaliningradin kaupungin avatessa edustustoaan Brysseliin 1997 komission virkamiehet tunsivat tämän kiusalliseksi ja joutuivat tiedustelevaan mahtoiko Moskova olla tietoinen kaliningradilaisten toimeliaisuudesta Brysselissä²³⁶.

5.3.1. Komissio antaa Kaliningradia koskevan tiedonannon

Euroopan komissio pyrki vastaamaan Venäjän avauksiin julkaisemalla tiedonannon Kaliningradista 17.1.2001. Tiedonanto ei edes väittänyt esittävänsä konkreettisia uusia avauksia Kaliningradia koskeviin kysymyksiin, vaan sen tarkoitus oli ”kontribuoida keskusteluun, joka EU:n tulisi käynnistää Venäjän (mukaan lukien Kaliningrad) sekä kahden tulevan jäsenmaan Puolan ja Liettuan kanssa asioista, jotka vaikuttavat yhteiseen

²³⁴ Lindh, Anna – Patten, Chris: The Northern Dimension of EU foreign policy: from words to action. Financial Times 20.12.2000. “Russia has suggested that Kaliningrad be treated as a "pilot project" for the development of EU-Russia relations. This means that solutions found here could prove useful for co-operation with other Russian border regions and with Russia as a whole”

²³⁵ Joenniemi 2000, 88.

²³⁶ Fairlie, Lyndelle D.: Will the EU use Northern Dimension to solve its Kaliningrad dilemma? Working Papers 21/1999. Copenhagen Peace Research Institute (COPRI), Copenhagen 1999 (Fairlie 1999b), 11.

tulevaisuuteemme”. Tiedonannon piti myös ”hahmotella ideoita ja vaihtoehtoja keskustelun osapuolille. Vastuu Kaliningradista on Venäjällä ja alueella itsellään”. EU:n laajentumisen vaikutuksista Kaliningradin tulevaisuuteen keskeisinä seikkoina on yleensä tuotu esille ihmisten ja tavaroiden liikkuvuus Kaliningradin ja manner-Venäjän välillä. Tavaraliikenteen komission paperi ei juurikaan nähnyt edes ongelmia: koska EU on jo aiemmin myöntänyt suurelle osalle Venäjän vientitavaroista suosituimman maan statuksen (most favoured nation, MFN), niin itse asiassa Puolan ja Liettuan liittyminen EU:iin alentaisi tullimaksuja, koska EU:n tullitariffit Venäjälle ovat selkeästi alhaisemmat kuin Puolan ja Liettuan tariffit.²³⁷

Poliittisesti erittäin herkkä aihe EU:n laajenemisen vaikutuksista Kaliningradiin on ollut sotilasrahdin ja -henkilöstön liikkuvuus Kaliningradista muualle Venäjälle: EU:n laajentuessa myös Kaliningradin sotilasliikenne menisi EU:n alueen läpi. Tähän ongelmaan komission tiedonanto ei edes yrittänyt esittää mitään ratkaisua: ”Nykyään sotilastarvikkeet ja –henkilöstö kulkevat Liettuan halki erityissopimuksen turvin. Näitä järjestelyjä täytyy tarkastella laajentumisen yhteydessä.”²³⁸ Todettiin siis, että ongelma on olemassa, ja se vaatii ratkaisua, mutta mitään konkreettisia suuntaviivoja tai vaihtoehtoja ei edes luonnosteltu.

Kaikkein merkittävin kaliningradilaisten arkipäivään vaikuttava tekijä EU:n laajentumisessa on kuitenkin ihmisten liikkuvuus alueen ja muun Venäjän välillä. Uusien jäsenmaiden soveltaessa yhteisölainsäädäntöä (*acquis communautaire*) myös viisumi- ja rajatarkastusasioissa olisi tällä suuri merkitys kaliningradilaisten liikkuvuuteen. Tähän kiinnitettiin huomiota myös komission tiedonannossa, joskaan ongelmaa ei nähty välttämättä kovin vakavana. Joka tapauksessa pidettiin selvänä, että viisumivapaus ei voi jatkua. Ratkaisuiksi tarjottiin lähinnä joustavuutta viisumin myöntämisessä sekä rajamuodollisuuksien nopeuttamista.²³⁹

²³⁷ Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the Council. The EU and Kaliningrad. COM(2001) 26 final. Brussels 17.1.2001.

<http://ec.europa.eu/comm/external_relations/north_dim/doc/com2001_002en01.pdf>

²³⁸ Sama.

²³⁹ Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the Council. The EU and Kaliningrad. COM(2001) 26 final. Brussels 17.1.2001.

Myös Euroopan parlamentti osallistui Kaliningrad-keskusteluun. Se hyväksyi julkilausuman edellä mainitusta komission tiedonannosta. Mitään konkreettista uutta avausta parlamentti ei keskusteluun tuonut, vaan lähinnä tuki komission tiedonantoa ja patisti EU:ta ja Venäjää etsimään ratkaisua Kaliningradin kauttakulkukysymykseen.²⁴⁰ Julkilausuman taustaraportin oli laatinut – aivan kuin parlamentin vuoden 1994 raportinkin – Magdalene Hoff.

5.3.2. Pohjoinen ulottuvuus – paljon keskustelua, vähän konkertiaa

Pohjoisen ulottuvuuden myötä virinnyt toiveisuus jostain aivan uudeltaisesta yhteistyöstä Kaliningradissa laimeni vähitellen. On kuitenkin syytä muistaa, että Kaliningrad on koko EU:n mittakaavassa eräänlainen marginaali-ilmiö. Pohjoismaista katsottuna Kaliningradin kysymys saattaa näyttäytyä hyvinkin keskeisenä asiakysymyksenä EU:n laajentuessa. Toisin on eteläeurooppalaisten jäsenmaiden näkökulmasta. Esimerkiksi Ruotsin EU-puheenjohtajuuskaudella vuoden 2001 alkupuoliskolla pohjoinen ulottuvuus ja Kaliningradin kysymys olivat puheenjohtajamaan asialistalla priorisoituina. Ohjelman pohjoista ulottuvuutta käsitelleessä kohdassa nimenomaan vaadittiin, että Kaliningradin on kiinnitettävä erityishuomiota²⁴¹.

Ruotsin puheenjohtajuuskaudella Kaliningradiin perustettiin uusi Tacis-toimisto koordinoimaan EU:n Tacis-hankkeita alueella. Ruotsin puheenjohtajuuskaudella pidettiin toinen ulkoministerien pohjoisen ulottuvuuden kokous. Pohjoista ulottuvuutta käsitelleessä puheenjohtajamaan raportissa neuvostolle todettiin ikään kuin vanhan toistona, että vastuu Kaliningradin alueen kehittämisestä on Venäjällä, mutta maantieteellisen sijaintinsa vuoksi alue vaatii erityishuomiota myös EU:lta. Raportissa

²⁴⁰ European Parliament. European Parliament resolution on the communication from the Commission to the Council on the EU and Kaliningrad (COM(2001) 26 – C5 0099/2001 – 2001/2046(COS))
<<http://www.europarl.europa.eu>>

²⁴¹ Programme for the Swedish Presidency of the European Union 1 January to 30 June 2001.
<http://www.eu2001.se/static/pdf/program/ordfprogram_eng.pdf>

todettiin – tämäkin ikään kuin aiemman kertauksena – että Kaliningradiin liittyviä kysymyksiä käsitellään PCA-sopimuksen puitteissa toimivissa työryhmissä.

Ruotsin kauppaministeri Leif Pagrotsky oli tehnyt maaliskuussa 2000 erikoisen avauksen Kaliningradin suuntaan. Dagens Nyheter –lehdessä julkaistussa kirjoituksessaan Pagrotsky esitti, että Kaliningrad voisi liittyä jollain tavoin EU:iin. ”Meidän ehkä pitäisi tarkastella mahdollisuutta tarjota [Kaliningradille] ’pikaraidetta’ EU:iin.”²⁴² Pagrotskyn ajatus jäi kovin ylimalkaiseksi eikä siitä selvästi ilmennyt, tarkoittiko hän tosiaan Kaliningradin jäsenyyttä EU:ssa vai lähinnä jotain erityissopimusta Kaliningradista, kuten Venäjänkin oli ehdottanut aiemmin. Joka tapauksessa Ruotsin puheenjohtajuuskaudella tähän Pagrotskyn ehdotukseen ei palattu.

Pohjoisen ulottuvuuden politiikka ja Kaliningrad osana sitä siis vakiinnutti paikkansa EU:n keskustelussa. Pohjoista ulottuvuutta ja samalla Kaliningradia on sivuttu kaikissa huippukokouksissa siitä lähtien kun pohjoisen ulottuvuuden politiikka virallisesti tuli EU:n agendalle 1997. Belgian puheenjohtajuuskaudella vuoden 2002 jälkipuoliskolla hyväksyttiin pohjoisen ulottuvuuden toinen toimintasuunnitelma.²⁴³ Sitä voisi luonnehtia samaan tapaan kuin ensimmäistä toimintasuunnitelmaa: Kaliningrad on siinä korostetusti esillä, mutta ehdotuksen jäävät varsin ympärilyöreiksi, vaille konkretiaa.

Kaliningradin kysymyksen ydinsisällöksi alkoi yhä selkeämmin muodostua alueen ja muun Venäjän välinen liikenne laajentuvan EU:n halki. Tämä kädenvääntö käytiin poliittisissa neuvotteluissa – ei pohjoisen ulottuvuuden tarjoamissa puitteissa.

5.4. Viisumikysymys pöydälle - retoriikka kovenee

EU:n tulevan laajentumisen vaikutukset Kaliningradin ja muiden Venäjän osien väliseen liikenteeseen oli nostettu esille Kaliningradia koskevassa kirjoittelussa ja keskustelussa jo 1990-luvulla, kuten aiemmin tässä tutkimuksessa on osoitettu. Lyndelle D. Fairlie

²⁴² Pagrotsky, Leif: Snabbspår till EU för Kaliningrad. Dagens Nyheter 28.3.2000.

²⁴³ The Second Northern Dimension Action Plan, 2004-2006

< http://europa.eu.int/comm/external_relations/north_dim/ndap/ap2.pdf>

huomautti vuonna 1999 julkaistussa raportissaan, että vuonna 1999 voimaan tulleen EU:n Amsterdamin sopimuksen mukaan EU-kandidaattimaiden on hyväksyttävä Schengenin sopimukseen liittyvää EU:n yhteisölainsäädäntöä, ja tämä merkitsisi viisumivapauden poistumista Kaliningradin ja muiden Venäjän alueiden välillä.²⁴⁴ Liettuan vuonna 1995 tekemän päätöksen mukaan kaliningradilaiset saivat matkustaa ilman viisumia Liettuaan. Kaliningradilaiset saivat olla Liettuassa ilman viisumia ja jopa ilman ulkomaanpassia 30 vuorokautta.²⁴⁵ Liettuan liittyessä EU:hun tällainen menettely ei enää tulisi kyseeseen. Venäjän puolelta oli tuotu esille ehdotus ”Baltian Schengenistä” vuonna 2000. Ehdotuksen mukaan kaliningradilaiset olisivat saaneet viisumivapauden koko Baltian alueelle.²⁴⁶ Maaliskuussa 2001 Venäjän ulkoministeriö esitti Euroopan komissiolle ”non-paperin”, jossa se vaati venäläisille viisumivapaata matkustamista Puolan, Liettuan ja Latvian halki Kaliningradin ja muun Venäjän välillä. Nämä vaatimukset olivat paljon pidemmälle meneviä, mitä komissio oli omassa tiedonannossaan (ks. edellä) valmis myöntämään.²⁴⁷ Kaliningradin alueen varakuvernööri maalaili vuonna 2001 uhkakuvaa siitä, että viisumipakon asettaminen voisi tehdä Kaliningradin alueesta ”suuren gheton” Euroopan sisälle.²⁴⁸ On myös syytä huomata, että edellä mainitussa Venäjän hallituksen maaliskuussa 2001 hyväksymässä ”konseptissa federaation sosio-taloudellisesta ohjelmasta Kaliningradin aluetta kohtaan” oli kirjattu tavoite viisumivapauden säilyttämisestä Liettuan ja Kaliningradin välillä.

Tämä lähestyvä ongelma oli siis havaittu laajalla rintamalla, mutta kesti aikansa ennen kuin sen konkreettista ratkaisusta ryhdyttiin keskustelemaan. Tämä keskustelu alkoi kiihtyä vuonna 2002, jolloin Venäjä ryhtyi hyvinkin ärhäkästi esittämään vaatimuksiaan viisumivapaudesta Liettuaan myös tämän liityttyä EU:hun.

²⁴⁴ Fairlie 1999b, 3.

²⁴⁵ Hlopetskii - Fedorov, 205.

²⁴⁶ Hlopetskii - Fedorov, 206

²⁴⁷ Oldberg 2001, 45.

²⁴⁸ Conference on the Northern Dimension and Kaliningrad: European and Regional Integration. 17-18 May, Eigtveds pakhus, Copenhagen. Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, 23.

Kaliningradin alueella maaliskuussa 2002 pidetyssä Itämerenmaiden neuvoston²⁴⁹ kokouksessa Kaliningradin kysymys oli keskeisenä asiakohtana. Kokouksessa puhunut Venäjän pääministeri Mihail Kasjanov totesi, että kauttakulku- ja rajanylityskysymykset on ratkaistava ”aivan lähiaikoina”. Pääministerin mukaan ”kukaan ei puhu viisumivapaudesta kaikille Venäjän kansalaisille vaan Kaliningradissa asuville Venäjän kansalaisille rajanylityksen tulee olla maksimaalisen helppo, etteivät olosuhteet Kaliningradissa mene huonompaan suuntaan”.²⁵⁰ Pian tämän pääministerin lausunnon jälkeen keskustelujen syventyessä myös kysymys Venäjän ja EU:n välisestä viisumivapaudesta otettaisiin esiin Venäjän aloitteesta.

Kauttakulkukysymyksestä yritettiin neuvotella Kaliningradissa pidetyssä EU:n ja Venäjän yhteistyökomitean kokouksessa 15.5.2002. Neuvottelut päättyivät kuitenkin umpikujaan – EU ei ollut valmis tulemaan vastaan Venäjän vaatimuksessa viisumivapaudesta. Samoin torjuttiin Venäjän ehdotukset erityisistä viisumivapaista kauttakulkukäytävistä.²⁵¹

Pian tämän jälkeen Moskovassa toukokuussa 2002 pidetyssä Venäjän ja EU:n välisessä huippukokouksessa neuvotteluosapuolten kannat olivat vielä kaukana toisistaan. Putin toi esille, että Venäjä ei voisi hyväksyä mitään sellaisia ratkaisuja, joissa venäläisten matkustaminen Venäjän alueiden välillä olisi riippuvainen jonkin toisen valtion päätöksistä. Hän siis antoi ymmärtää, että mahdollinen viisumipakko kaliningradilaisille merkitsisi Venäjän suvereniteetin luovuttamista.²⁵² Kokouksen päätöslausumassa tyydyttiinkin vain toteamaan, että osapuolet jatkavat työtä yhteisesti hyväksyttävän ratkaisun löytämiseksi Kaliningradin kysymyksessä. Kaliningradin kysymyksen ratkaisemiselle annettiin nyt yhteisesti selvästi itse kysymystä laajempi merkitys. Päätöslauselmassa todettiin, että tämä [Kaliningradin kysymyksen ratkaisu] on avainasemassa EU:n ja Venäjän federaation strategisen kumppanuuden rakentamisessa

²⁴⁹ Itämerenmaiden neuvosto on Itämeren valtioiden yhteinen polittien foorumi. Siinä on edustettuina 11 Itämeren alueen valtiota sekä Euroopan komissio.

²⁵⁰ StranaRu 6.3.3002 <<http://www.strana.ru./print/118491.html>>

²⁵¹ Radio Free Europe/Radio Liberty, Prague, Czech Republic. RFE/RL Newsline vol. 6. No. 132, Part I, 16 May 2002; Rosbalt 15.6.2002 <<http://www.rosbalt.ru/news/50109.html>>

²⁵² Nezavisimaja Gazeta 30.5.2002.

sekä hyvien naapurisuhteiden ilmapiirin ja molemminpuolisen yhteisymmärryksen rakentamisessa.”²⁵³ Putin uhkasi kiistan Kaliningradista jopa vaarantavan kaikki EU-suhteet.²⁵⁴

Neuvotteluavauksen jäätyä tuloksettomaksi Venäjä lisäsi puhtia EU:n painostuksessa. Putin nimitti heinäkuussa 2002 duuman ulkoasiainkomitean puheenjohtajan Dimitri Rogozinin erityisedustajakseen ”EU:n laajentumiseen liittyvissä Kaliningradin ongelmissa”. Ukaasin, jolla Rogozin nimitettiin, mukaan erityisedustajan tuli toimia ”yhteistyössä EU:n, sen jäsenmaiden sekä muiden asiassa intressin omaavien valtioiden kanssa”.²⁵⁵

Rogozinin nimitys merkitsi sitä, että nyt Kaliningradin kysymys oli yhä tiukemmassa presidentin ohjauksessa. Kuten aiemmin tässä tutkimuksessa on osoitettu, presidentti oli asettanut oman erityisedustajansa Kaliningradiin ja näin vahvistanut presidentin ohjausta alueesta Venäjän sisäpoliittisissa kysymyksissä. Rogozinin nimityksellä puolestaan presidentti otti myös Kaliningradin kysymyksen ulkopoliittisen aspektin suoraan presidentin hallintaan ohi ulkoministeriön. Erityisedustajan valinta duuman piiristä saattoi olla myös neuvottelutaktinen valinta enemmän kuin tarkoituksellinen ulkoministeriön sivuuttaminen. Duuma oli aiemminkin ollut tiukkana Kaliningradin asiassa, ja duuman edustajalle oli tärkeämpää esiintyä venäläisten silmissä heidän etujensa ajajana eikä tällä olisi vastaavaa huolta diplomaattisista kasvojen menetyksestä, kuin ulkoministeriön korkeilla virkamiehillä tai ministerillä olisi ollut.

Duuma oli äänestänyt selvällä enemmistöllä 19.6.2002 julkilausuman puolesta, jonka mukaan neuvotteluissa Kaliningradin kysymyksestä EU:n kanssa duuma ei hyväksy ”mitään muita ratkaisuja tulevien EU:n jäsenmaiden Liettuan ja Puolan kanssa kuin sopimuksen viisumivapaasta kauttakulkuliikenteestä”. Äänestyksen yhteydessä

²⁵³ Ninth EU-Russia Summit Moscow, 29 May 2002. Joint Statement by V.V. Putin, President of the Russian Federation, J.M. Aznar, President of the European Council, assisted by J. Solana, Secretary-General of the EU Council/High Representative for Common Foreign and Security Policy of the EU, and R. Prodi, President of the Commission of the European Communities.

< http://ec.europa.eu/comm/external_relations/russia/summit_05_02/state.htm >

²⁵⁴ Helsingin Sanomat 1.6.2002

²⁵⁵ StranaRu 15.7.2002 <<http://www.strana.ru/print/152600.html>>

erityisesti Rogozin oli ollut tiukkana: ”Ei minkäänlaisia viisumeja matkoille omaan maahan!”²⁵⁶

Jo vuosia aiemmin esillä ollut ajatus käytävästä Liettuan halki Valko-Venäjälle nousi uudelleen esiin. Kaliningradista valittu kansanedustaja Aleksander Lednik ja duuman varapuhemies Vladimir Zhirinovski ehdottivat kesäkuussa 2002, että Kaliningradin ja Valko-Venäjän välille avattaisiin 90 km pitkä käytävä, joka toimisi viisumivapaana reittinä. Mainitut edustajat linkittivät kysymyksen käytävästä duumassa vielä kesken olleeseen Liettuan rajasopimuksen ratifiointiin.²⁵⁷ Ulkoministeri Igor Ivanov puolestaan vetosi duumaan, että se ratifioisi sopimuksen mahdollisimman nopeasti. Ivanov painotti, että Venäjä oli rakentamassa strategista kumppanuutta EU:n kanssa ja olisi hyvin sopimatonta palata ”kylmän sodan retoriikkaan”.²⁵⁸

Venäläiset parlamentaarikot toivat Kaliningradin kysymyksen esille myös Euroopan neuvoston parlamentaarisessa yleiskokouksessa²⁵⁹ kesäkuussa 2002. Venäläiset nostivat esille kaliningradilaisten oikeuden viisumivapaaseen matkustamiseen ihmisoikeuskysymyksenä.²⁶⁰ Tämän seurauksena yleiskokous hyväksyi julkilausuman, jossa Liettuaa ja Puolaa kehoitettiin toimiin kaliningradilaisten kauttakulun helpottamiseksi. Kokous ei kuitenkaan nähnyt viisumipakon käyttöönottoa ihmisoikeuskysymyksenä.²⁶¹

Venäjä oli valinnut hyvin tiukan neuvottelulinjan ja retoriikka oli kovaa. Lähtökohtana neuvotteluilleen Rogozinilla oli presidentti Putinin selvä tuki. Presidentti piti tiukasti kiinni viisumivapaudesta. Putinin mukaan EU:n kieltäytyminen viisumivapaudesta Kaliningradin ja muun Venäjän välillä ”repii Kaliningradin irti Venäjästä ja sitä me

²⁵⁶ Izvestija 19.06.2002 <<http://izvestija.ru/politics/article1791>>

²⁵⁷ Nezavisimaja Gazeta 24.6.2002

²⁵⁸ Radio Free Europe/Radio Liberty, Prague, Czech Republic. RFE/RL Newslines vol. 6. No. 132, Part I, 17 July 2002.

²⁵⁹ The Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE).

²⁶⁰ Izvestija 27.6.2002

²⁶¹ Council of Europe. Parliamentary Assembly. Recommendation 1579 (2002) The enlargement of the European Union and the Kaliningrad Region.

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta02/EREC1579.htm#_ftnref1>

emme ikinä salli”. Putin myös vertasi tilannetta kylmänsodan aikaiseen Berliiniin ja totesi, että jopa silloin Neuvostoliitto salli rajoittamattoman pääsyn Länsi-Berliinin ja Länsi-Euroopan välillä.²⁶² Kaliningrad nousi esille Putinin pitämässä suuressa yli 700 tiedotusvälineiden edustajaa keränneessä lehdistötilaisuudessa, jossa Putin otti jälleen esille kysymyksen Venäjän suvereniteetista Kaliningradin kysymyksessä: ”Me emme ikinä hyväksy EU:n kanssa tehtävissä Kaliningradia koskevilla ratkaisulla sellaista, joka hajottaa maan suvereenia aluetta”, presidentti totesi tiedotusvälineille.²⁶³

Pian nimityksensä jälkeen Rogozin aloitti sukkuloinnin EU-jäsenmaissa, tulevissa jäsenmaissa sekä komissiossa pyrkien neuvottelemaan viisumivapaudesta Kaliningradin ja muun Venäjän välisessä kauttakululiikenteessä. Neuvottelut osoittautuivat vaikeiksi, sillä aluksi molemmat osapuolet pitivät tiukasti kiinni lähtökohdistaan: EU ei ollut valmis joustamaan viisumipakosta ja Venäjä puolestaan edellytti esteetöntä kauttakulkua EU:n halki Kaliningradista manner-Venäjälle.

Rogozinin sukkuloinnin aikana jäsenmaiden kanssa nousi esille mitä erikoisimpia ratkaisuehdotuksia. Venäjä toi esille nopean junayhteyden, jolloin vartioitu juna kulkisi Liettuan halki niin nopealla vauhdilla, ettei siitä olisi mahdollisuutta hypätä pois matkan varrella. EU:lle tämä ei sopinut tällainen ehdotus, joka oli kuin suoraan kylmän sodan ajoilta – ainakin suomalaisille se tuo vääjäämättä mieleen 1950-luvun matkat pimennetyissä junavaunuissa Neuvostoliitolle luovutetun Porkkalan läpi. Toisaalta tämä olisi muistuttanut pitkälti myös maailmansotien välistä aikaa, jolloin Itä-Preussista matkattiin Saksaan lukituissa ja pimennetyissä junavaunuissa. Rogozin tosin väitti, että ”ketkään muut kuin toimittajat eivät ole puhuneet mistään käytävistä” ja tällaisia puheita voidaan ”pitää provokaationa”²⁶⁴.

²⁶² Radio Free Europe/Radio Liberty, Prague, Czech Republic. RFE/RL Newline vol. 6. No. 118, Part I, 25 June July 2002.

²⁶³ Rosbalt 24.6.2002 <<http://www.rosbalt.ru/news/55464.html>>

²⁶⁴ Rosbalt 29.8.2002 <<http://www.rosbalt.ru/news/62147.html>>

Liettua puolestaan esitti erityisten henkilökorttien myöntämistä kaliningradilaisille, jonka turvin nämä voisivat matkata Liettuan halki Venäjälle. Rogozin vastusti tätä ehdotusta – hän piti sitä vain ”yksinkertaistettuna viisumiasiakirjana”.²⁶⁵

Elokuussa Venäjä jopa ehdotti molemminpuolista viisumivapautta koko EU:n ja Venäjän välillä.²⁶⁶ EU torjui tämän ehdotuksen. EU:n ulkoministerikokous teki selväksi, että Kaliningrad ja viisumivapaus ovat täysin erillisiä asioita ja että Venäjän esittämää viisumivapautta voidaan tarkastella pitkällä aikavälillä.²⁶⁷

Venäjän käydessä aktiivisia neuvotteluja niin EU:n kuin eri jäsenmaiden sekä tulevien jäsenmaiden kanssa saadakseensa ymmärrystä näkemyksilleen, Euroopan komissio julkaisi tiedonannon Kaliningradin kauttakulkuliikenteestä lähestyvän seuraavan EU-Venäjä-huippukokouksen alla. Tiedonanto summasi sen hetkiset Venäjän, Puolan ja Liettuan positiot: Venäjä oli ehdottanut Rogozinin antamassa muistiossa, että EU ja Venäjä hyväksyisivät yhteisen poliittisen sitoutumisen toimimisesta kohti viisumivapautta. Väliaratkaisuna ennen täyttä viisumivapautta Venäjä ehdotti ”yksinkertaistettua menettelyä” Kaliningradin ja muun Venäjän välillä. Tämä väliaikainen ratkaisu olisivat Liettuan halki pysähtymättä kulkevat junat ja bussit. Liettua ei hyväksynyt Venäjän ehdottamaa ”käytäväratkaisua” eikä joustoa kauttakulkua koskevaan *acquisiin*. Liettua oli kuitenkin joustava etsimään ratkaisuja *acquisin* puitteissa. Liettua painotti, että Venäjän ehdottamat Liettuan halki kulkevat non-stop-junat ja –bussit eivät saa millään tavoin riskeerata Liettuan EU-jäsenyys sopimuksen ratifioimista EU-jäsenmaissa. Puola ei kokenut lainkaan olevansa kauttakulkumaa, koska se ei nähnyt Puolan alueeseen kohdistuvan mitään intressejä Kaliningradiin ja muiden Venäjän alueiden välisessä liikenteessä.²⁶⁸

²⁶⁵ Radio Free Europe/Radio Liberty, Prague, Czech Republic. RFE/RL Newslines vol. 6. No. 151, Part II, 13 August 2002.

²⁶⁶ StranaRu 27.8.2002 <<http://www.strana.ru/print/15629.html>>

²⁶⁷ Helsingin Sanomat 1.10.2002

²⁶⁸ Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the Council. Kaliningrad: Transit. COM (2002) 510 Final. Brussels 18.9.2002.

< http://ec.europa.eu/comm/external_relations/north_dim/doc/com02_510.pdf >

Tiedonannossaan komissio piti kiinni siitä, että myös kaliningradilaisilla pysyy viisumipakko niin kauan kuin viisumipakko on voimassa Venäjän ja EU:n välillä. Venäjän ehdotuksen viisumivapaudesta komissio katsoi sisältävän ”hyödyllisiä elementtejä”, joista jo keskustellaan PCA-sopimuksen puitteissa. Komissio ei katsonut tarpeelliseksi pohdiskella mitään konkreettista päivämäärää viisumivapauden saavuttamisesta tässä yhteydessä. Komissio ehdotti, että säännöllisesti Kaliningradin ja muun Venäjän väliä matkustaville venäläisille harkittaisiin otettavan käyttöön erityinen kauttakulmatkustusasiakirja (a special transit document / facilitated transit document), joka rinnastettaisiin monikertaviisumiin. Komissio esitti, että EU olisi avoin tekemään jatkoselvityksiä Venäjän ehdottamista viisumivapaista non-stop-junista.²⁶⁹

Venäjän tavoitteena oli pyrkiä saamaan ymmärrystä vaatimuksilleen EU:n jäsenmaiden piirissä. Myös EU-jäsenmaat tukivat komission ehdotusta erillisestä matkustusasiakirjasta, jota kutsuttiin myös ”Kaliningradin passiksi”, vaikka osa jäsenmaista olisi valmis suurempiin myönnytyksiin Venäjälle.²⁷⁰ Ranskan presidentti Jacques Chirac onnistui aiheuttamaan jonkinlaista hämminkiä näissä keskusteluissa tavatessaan Putinin epävirallisessa kokouksessa Sotshissa kesäkuun lopulla. Tuolloin Chirac tarjosi tukeaan Venäjälle todeten olevan ”hyväksymätöntä” vaatia Venäjän kansalaisilta viisumia näiden matkatessa Venäjän alueelta toiselle.²⁷¹ Vielä paria viikkoa aiemmin Ranskan ulkoministeri Dominique De Villepin oli tavannut venäläisen virkaveljensä Igor Ivanovin. Villepin ei antanut mitään merkkiä myönnytyksistä Venäjän vaatimukseen viisumivapaudesta.²⁷²

Brysselissä 11.11.2002 pidetyssä EU:n ja Venäjän huippukokouksessa osapuolet pääsivät ratkaisuun kauttakulkuasiassa. Osapuolten yhteinen julkilausuma oli muotoiltu pitkälti edellä mainitun komission tiedonannon mukaisesti. Julkilausuman mukaan 1.7.2003 alkaen Kaliningradin ja Venäjän välisessä liikenteessä otettaisiin käyttöön

²⁶⁹ Sama

²⁷⁰ Helsingin Sanomat 1.19.2002

²⁷¹ Radio Free Europe/Radio Liberty, Prague, Czech Republic. RFE/RL Newline vol. 6. No. 136, Part II, 22 July 2002

²⁷² Radio Free Europe/Radio Liberty, Prague, Czech Republic. RFE/RL Newline vol. 6. No. 126, Part I, 9 July 2002.

erityinen kauttakulkumatkustusasiakirja, jonka EU myöntää joko erittäin edullisesti tai ilmaiseksi. Lisäksi EU ryhtyisi tekemään esiselvitystä Venäjän ehdottamien viisumivapaiden non-stop-junayhteyksien perustamisesta. Venäjä puolestaan sitoutui hyväksymään Liettuan konsulaatin laajentamisen sekä suhtautumaan myönteisesti EU-jäsenmaiden ja hakijamaiden pyyntöihin avata konsulateja Kaliningradiin.²⁷³

Kun Kaliningradin kauttakulkukysymys oli saatu päätökseen, Venäjän duuma hyväksyi pian myös Liettuan rajasopimuksen. Nyt myös presidentti Putin varsin avoimesti myönsi, että rajasopimuksen ratifiointi oli linkitetty Kaliningradin kysymykseen. Hän kiirehti 13.5.2003 duumaa hyväksymään rajasopimuksen, koska ”nämä sopimukset eivät ainoastaan paranna Venäjän ja Liettuan suhteita, vaan ovat myös osa EU:n kanssa saavutettua sopimusta kauttakulkuliikenteestä Kaliningradin alueen ja muun Venäjän välillä”. Saavutettu neuvottelutulos oli Putinin mielestä ”hyväksyttävissä oleva päätös”, joka oli vielä vahvistettava rajasopimuksen ratifioinnilla.²⁷⁴ Duuma ratifioi Liettuan rajasopimuksen 21.5.2003.²⁷⁵ Kaliningradin alueelta valittu duuman jäsen Vladimir Nikitinin mukaan Venäjä kuitenkin ”kiirehti liikaa” sopimuksen ratifioinnissa, koska hänen mukaansa saavutettu sopimus ei vielä ”ratkaissut kaikkia teknisiä kysymyksiä”²⁷⁶.

Näin Kaliningradin kysymys EU:n laajentumisen ja Venäjän välillä oli saanut ratkaisunsa poliittisella tasolla. Tämän tutkimuksen piiriin ei enää kuulu tarkastella yksityiskohtaisesti poliittisen sopimuksen toimeenpanon yksityiskohtia, joista keskustelua jatkettiin – ja jatketaan osin edelleen - tätä tutkimusta kirjoitettaessa kesällä 2006. Kaliningradin kysymyksen yhden aspektin keskustelu sai pisteen heinäkuun 2003 alussa, kun käyttöön otettiin kaliningradilaisille tarkoitetut erityismatkustusasiakirjat. Kaliningradin kysymyksessä presidentin erityisedustajana toiminut Dimitri Rogozin

²⁷³ Tenth EU-Russia Summit. Joint Statement on Transit between the Kaliningrad Region and the Rest of Russian Federation. Brussels 11 November 2002.

<http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/summit_11_02/js_kalin.htm>

²⁷⁴ Radio Free Europe/Radio Liberty, Prague, Czech Republic. RFE/RL Newline vol. 7, no. 90, part I, 14 May 2003.

²⁷⁵ Radio Free Europe/Radio Liberty, Prague, Czech Republic. RFE/RL Newline vol. 7, no. 99, part I, 22 May 2003.

²⁷⁶ Rosbalt 22.5.2003 <<http://rosbalt-ru/2003/05/22/99497.html>>

saattoi todeta: ”Minun toimeksiantoni on suoritettu – erityismatkustusasiakirjat toimivat.”²⁷⁷

6. Naton laajeneminen jää EU-keskustelun varjoon

On ehkä hämmästyttävää – jopa paradoksaalista – että Kaliningradin kysymys muodostui suuremmaksi riidan aiheeksi EU:n kuin Naton laajentumiseen liittyen. Olivathan yhtäältä Kaliningradin välittömät naapurimaat Puola ja Liettua varsin avoimesti ilmaisseet pyrkimyksensä hakea Natosta turvaa Venäjän mahdollista uhkaa vastaan ja toisaalta Venäjän suhtautuminen Naton laajenemiseen on ollut huomattavasti kielteisempi kuin EU:n laajentumiseen. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista seikkaperäisesti käydä läpi Naton ja Venäjän suhteita. Lyhyt katsaus näihin suhteisiin ja Kaliningradin kysymyksen jäämiseen suhteellisen vähäiseen rooliin osana näitä suhteita on kuitenkin syytä tehdä.

Naton laajeneminen alkoi käytännöllisesti katsoen Brysselissä pidetyssä Naton huippukokouksessa 1994. Laajenemisen ensimmäinen aalto vietiin loppuun vuonna 1999, jolloin Puolasta yhdessä Unkarin ja Tsekin kanssa tuli Naton jäsenmaita. Näin Nato oli laajentunut Kaliningradin länsirajalle. Kaliningradin toinen rajanaapuri, Liettua, sai odottaa vuoroaan maaliskuuhun 2004 saakka, jolloin siitä yhdessä kuuden muun maan (ml. Viro ja Latvia) kanssa tuli Naton jäsen.

Venäjän suhtautuminen Naton laajenemiseen voidaan nähdä eräänlaisena sopeutumiskehityksenä prosessiin, jonka hidastamisen saati pysäyttämisen Venäjä havaitsi vähitellen mahdottomaksi. 1990-luvun alkupuolella Venäjä suhtautui jyrkän kielteisesti Naton laajenemiseen. Tämä tosin ei johtanut Venäjän toivomaan tulokseen vaan pikemminkin vahvisti Itä-Euroopan maiden halukkuutta hakeutua Natoon. Eräänlainen käännekohta tapahtui vuonna 1996, kun Nato virallisesti käynnisti laajentumisprosessinsa. Tällöin Venäjän oli tunnustettava, että sen pyrkimykset estää Naton laajentuminen olivat epäonnistuneet. Vuonna 1997 Venäjä valitsi

²⁷⁷ StranaRu 1.7.2003 <<http://www.strana.ru/print/185535.html>>

yhteistyöhakuisemman ja käytännöllisemmän lähestymistavan Natoon: tuolloin se allekirjoitti Naton ja Venäjän perussopimuksen²⁷⁸. Vuonna 1999 Naton ja Venäjän välit kuitenkin viilenivät uudelleen Kosovon kriisin yhteydessä. Yhteistyössä päästiin kuitenkin suhteellisen pian uudelle myönteiselle uralle ja vuoden 2001 puoliväliin mennessä molemmat osapuolet olivat ryhtyneet lähentymään toisiaan. Putinin pragmaattisena lähestymistapana oli sopeutuminen yhteistyöhön Naton kanssa, kun ponnistelut laajentumista vastaan olisivat kuitenkin olleet turhia.²⁷⁹

Kaikkein vaikeinta Venäjälle oli hyväksyä Naton laajeneminen entisiin neuvostotasavaltoihin eli Baltian maihin. Tässäkään Venäjä ei voinut harata loputtomiin vastaan vaan myönsi, ettei sillä ole mahdollisuutta estää näitä liittymästä Natoon.

Molemmat Kaliningradin rajanaapurit Puola ja Liettua olivat käyttäneet yhtenä argumenttina Naton jäsenyyttä hakiessaan Kaliningradin muodostamaa uhkaa.²⁸⁰ Toisaalta näiden Nato-pyrkimykset omalta osaltaan myös vaikuttivat rauhoittavasti Kaliningradista käytyyn keskusteluun. Liettuan ja Puolan oli tukahdutettava pyrkimykset Kaliningradia koskevista aluevaatimuksista, koska Nato piti tärkeänä, että jäsenkandidaateilla ei olisi avoimia rajakysymyksiä naapureidensa kanssa. Tästä samasta syystä Venäjä kieltäytyi ratifioimasta Liettuan kanssa allekirjoittamaansa rajasopimusta – se pyrki näin hankaloittamaan Liettuan Nato-pyrkimyksiä.²⁸¹ Kuten toisaalla tässä tutkimuksessa on todettu, lopulta Venäjä linkitti rajasopimuksen ratifioinnin myöhemmin nimen omaan EU:n laajentumiseen liittyviin kysymyksiin.

Naton johtovaltio Yhdysvallat ei ole ollut merkittävän aktiivinen Kaliningradin suhteen, vaikka Kaliningradin kysymys on toki siellä tiedostettu. Yhdysvallat pyrki vastaamaan EU:n pohjoiseen ulottuvuuteen omalla Pohjois-Euroopan aloitteellaan²⁸² joka käynnistettiin 1997. Toisin kuin EU:n pohjoinen ulottuvuus, Yhdysvaltain aloite sisälsi

²⁷⁸ Nato-Russia Founding Act

²⁷⁹ Baranovsky, Vladimir: Russian views on NATO and the EU. Teoksessa Lieven, Anatol & Trenin, Dimitri: Ambivalent Neighbors. The EU, NATO and the Price of Membership. Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C. 2003, 278-280.

²⁸⁰ Oldberg 2001, 14.

²⁸¹ Oldberg 2001, 20.

²⁸² Northern European Initiative, NEI.

myös sotilaallisen turvallisuuden kysymyksiä kuten Baltian maiden jäsenyyden Natossa. Lisäksi Yhdysvaltain rooli Itämeren alueelle oli yleensä kanavoitunut Naton kautta. Näistä syistä Moskovassa oltiin haluttomia kytkemään Yhdysvaltoja Kaliningradin kysymykseen.²⁸³

Miksi lopulta Kaliningradin kysymys muodostui merkittävämmäksi keskustelun aiheeksi EU:n eikä Naton laajentumisessa, vaikka Venäjä suhtautui EU:n laajentumiseen huomattavasti myönteisemmin? Tähän kysymykseen ei voi antaa yksiselitteistä vastausta. Tästä ei kuitenkaan pidä vetää suoraviivaista johtopäätöstä, että Kaliningrad olisi ollut Naton ja Venäjän suhteissa vähemmän merkittävä. Kaliningradia koskevassa tutkimuksessa on ehkä jopa laiminlyöty Nato-aspekti. Tämä johtunee ainakin osittain siitä Kaliningrad-pohdintojen innostuksesta, joka kumpusi EU:n laajentumisesta ja pohjoisen ulottuvuuden politiikasta. Nämä näkökulmat ehkä tarjosivat tutkijoille mielenkiintoisemman mahdollisuuden esittää omia näkökulmiaan ja ratkaisuvaihtoehtojaan. Venäjä myös tieten tahtoen toi Kaliningradin kysymyksen julkiseen keskusteluun EU:n, ei Naton, laajentumiseen liittyen.

On myös syytä nähdä, että EU:n laajentumiskeskusteluun kanavoitui paljon sellaista, mikä liittyi suoraan myös Nato-jäsenyyteen, mutta mitä ei voitu välttämättä käsitellä Venäjän ja Naton välisissä keskusteluissa. Esimerkiksi kysymys kauttakulkuliikenteestä mukaan lukien sotilasrahti oli asia, joka oli ratkaistava EU:n eikä Naton kanssa: EU:lla on yhteinen rajavalvonta ja viisumipolitiikka – Nato-mailla ei.

Jos Venäjä olisi erityisesti painottanut Kaliningradin asemaa vastustaessaan Naton laajentumista, se olisi samalla voinut viedä uskottavuutta Venäjän jatkuvista vakuutteluista Kaliningradin sotilaallisen varustuksen ja sotilaiden määrän vähentämisestä. Lisäksi jonkinlainen Kaliningradilla uhittelu olisi tavallaan osoittanut oikeiksi naapurimaiden esittämät huolet alueen sotilaallisesta merkityksestä.

²⁸³ Sergounin 2003, 171-172.

Kaliningradin kysymyksen kärjistymisen EU:n eikä Naton laajentumisen yhteydessä voidaan nähdä myös konkreettisenä osoituksena merkittävästä kylmän sodan jälkeisen Euroopan muutoksesta ja sen havaitsemisesta myös Venäjällä. Tähän voidaan soveltaa Baranovskyn tulkintaa EU:n ja Naton muuttuvista merkityksistä: ”Itseasiassa EU:n vahvistuminen entisestään tulee tekemään selväksi, että jakolinja EU:n jäsenten ja ei-jäsenten välillä on paljon merkittävämpi kuin Naton kohdalla”²⁸⁴ Juuri tästä vaikuttaisi ainakin osittain olleen kyse Kaliningradin kohdalla. Vaikka lähtökohtaisesti Venäjä suhtautui kielteisemmin Naton kuin EU:n laajenemiseen, niin EU:n laajenemisella havaittiin olevan konkreettisempia vaikutuksia Kaliningradille ja sen asukkaille. Kaliningradilaiset olivat tottuneet vertaamaan omaa elämäänsä naapurimaihin ja heillä oli suhteellisen vapaa pääsy niihin. Naapureiden Nato-jäsenyys ei vaikuttanut kaliningradilaisten arkielämään, mutta EU:n tiettyjen vaatimusten – kuten viisumipakon - soveltaminen vaikuttaisi hyvinkin konkreettisesti.

7. Johtopäätökset

Kaliningradin alue on ollut Venäjän erillisalue vailla suoraa maayhteyttä muuhun Venäjään jo reilun 15 vuoden ajan ja keskustelu on ollut vilkasta. Tullessa 2000-luvulle Kaliningrad ei ollut enää tuntematon suikale Venäjää Liettuan ja Puolan välissä, vaan Kaliningrad vaikutti ”olevan puheenaihe kaikkien huulilla” kuten Suomen ulkoministeri Erkki Tuomioja kuvaili lennokkaasti vuonna 2001²⁸⁵. Tuomiojan kielikuva oli osuva, sillä Kaliningradista oli tullut hetkeksi lähes populaari tutkimuksen ja keskustelun aihe. Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu Kaliningradin kysymystä oikeastaan siitä alkaen, kun Kaliningradin kysymys syntyi – eli Neuvostoliiton hajoamisesta alkaen. Tänä aikana Kaliningradin kysymys on elänyt ja se on saanut uusia aspekteja. Kun yksi ”kysymys” on ratkaistu, on uusia ”kysymyksiä” noussut esille. Tässä tutkimuksessa Kaliningradin kysymyksen kolmea keskeistä ulottuvuutta – turvallisuuspoliittista, Venäjän federaation sisäistä keskuksen ja alueen suhdetta sekä EU:n laajentumista – on tarkasteltu temaattisesti erillisinä kokonaisuuksina. Lopuksi on syytä tarkastella kuinka nämä

²⁸⁴ Baranovsky 2003, 291.

²⁸⁵ Tuomioja, Erkki: Kaliningrad Deserves Special Attention. Teoksessa Kaliningrad. Isolation or Co-Operation? The Finnish Committee for European Security (STETE). Hakapaino 2001, 15.

Kaliningradin kysymyksen aiheet ovat vaikuttaneet toisiinsa ja kuinka ”vanhat” Kaliningradin kysymykset ovat edelleen vaikuttimina taustalla ”uusien” noustua keskustelussa pinnalle.

7.1. Kymmenen vuotta meni jaaritteluun?

Venäjän entinen ulkoministeri Andrei Kozyrev kuvaili värikkäästi Kaliningradista käytyä keskustelua kesällä 2002 EU:n ja Venäjän välisen kauttakulkukeskustelun ollessa kiivaimmillaan: ”Keskustelu Kaliningradista alkoi 10 vuotta sitten, mutta nämä 10 vuotta ovat menneet jaaritteluun”²⁸⁶. Kozyrevin mukaan ”kymmenessä vuodessa olisi voitu lähentyä eurooppalaisia rakenteita ja selvittää heidän näkemyksensä avainkysymyksissä, jotta tämänpäiväinen dialogi Kaliningradin kysymyksestä ei vaikuttaisi kahden vastaheränneen henkilön keskustelulta”.²⁸⁷ Tämä Kozyrevin lausunto edustaa räikeää jälkiviisautta – olihan Kozyrev itsekin todennut vuonna 1994 yksiselitteisesti, ettei Venäjä neuvottele muiden osapuolten kanssa Kaliningradin tulevaisuudessa.

Vastaavanlainen herkullinen vertailu muuttuneesta asennoitumisesta Kaliningradin kysymykseen vajaan vuosikymmenen aikana saadaan tässä tutkimuksessa aiemmin mainituista Euroopan parlamentissa vuosina 1994 ja 2002 käsitellyistä Magdalene Hoffin Kaliningrad-raporteista. Vuoden 1994 raportissaan Magdalene Hoff kysyi, mitkä ovat Venäjän suunnitelmat [Kaliningradin] erillisalueen kehittämiseksi. Mikä on Venäjän näkemys alueen tulevaisuudesta nopeasti muuttuvassa ympäristössä? Vuoden 2002 raportissaan Hoff puolestaan totesi, että tiukka vanhan status quon ylläpito vain pahentaisi ongelmia. Tämä tekee Kaliningradista Venäjän ja EU:n välisen PCA-sopimuksen koealueen. Tällä kertaa Hoff saattoi kysyä, kykenevätkö kumppanit (EU ja Venäjä) löytämään ratkaisun Kaliningradille yhdessä, ratkaisemaan yhteisen ongelman kumppanuuden hengessä.²⁸⁸

²⁸⁶ ”yshli na erundu”. Tämä voidaan kääntää vieläkin voimakkaammin: kulunut ”roskaan” tai ”hölynpölyyn”.

²⁸⁷ Rosbalt 10.6.2002. <<http://www.rosbalt.ru/news/53940.html>>

²⁸⁸ European Parliament 1994; European Parliament 2001.

Nämä kaksi esimerkkiä ovat toki hyvin konkreettisia esimerkkejä Kaliningradin kysymyksen muutoksesta vuosien saatossa. Nyt niin Venäjällä kuin EU:ssa oltiin hyväksytty ajatus siitä, että Kaliningradin kysymystä tulee ja voidaan käsitellä kansainvälisellä tasolla. On tarpeetonta jälkiviisautta esittää, että EU:n laajeneminen olisi ollut se ”todellinen” Kaliningradin kysymys, joka ikään kuin jäi muiden kysymysten jalkoihin ja johon päästiin käsiksi vasta myöhään.

EU-keskustelun myötä Kaliningradin asema nousi laajaan tietoisuuteen ja kansainväliseksi tutkimuksen aiheeksi. Nykyajan näkökulmasta ajatellen sotilaallisiin uhkisiin ja aluevaatimukseen perustunut vastakkainasettelu saattaa näyttäytyä toki vähemmän relevanttina. Se keskustelu on kuitenkin pystyttävä näkemään oman aikansa kontekstissa – tämä näkökulma on osittain puuttunut EU:n laajenemisen vaikutuksia pohdiskelevassa tutkimuksessa ja raportoinnissa. Lähinaapureiden huolestuminen Kaliningradin sotilaallisesta voimasta oli epäilemättä omassa ajassaan todellista: sotilaiden määrä kasvoi 1990-luvun alussa huomattavasti ja tuolloin oltiin epävarmoja siitä, mihin suuntaan Venäjän turvallisuuspoliittinen ajattelu muotoutuu. Kaliningradin sotilaallisella uhalla spekulointi myöskin soveltui esimerkiksi Liettuan ja Puolan sisäpoliittisiin tarkoituksiin: sitä voitiin käyttää yhtenä argumenttina tarpeesta integroitua tiiviimmin länteen ja hakea Naton ja EU:n jäsenyyksiä.

Vaikka jälkeenpäin voidaankin nähdä, että aluevaatimukset jäivät epäviralliselle tasolle, niin Venäjällä tämä keskustelu otettiin vakavasti. On syytä huomata, että 1990-luvun alussa spekulointiin jopa koko Venäjän hajoamisella, kun alueet ottivat valtaa itselleen ja pyrkivät lisäämään myös suoria suhteitaan ulkovaltoihin ohi Moskovan. Tässä tilanteessa epäilemättä Venäjällä suhtauduttiin hyvin vakavasti ulkomailta kantautuviin haluihin Kaliningradin aluetta kohtaan – erityisesti kun alueen sisällä oli myös halukkuutta ottaa etäisyyttä Moskovaan.

EU:n laajentumisen mukanaan tuoma problematiikka selvästi nosti kiinnostusta Kaliningradia kohtaan niin kansainvälisten toimijoiden kuin tutkijoidenkin piirissä. Kaliningradin ainutlaatuinen sijainti tarjosi tutkijoille mielenkiintoisen kohteen, johon

voitiin esittää omia ratkaisuehdotuksia. Kaliningradin itsensä kannalta tätä tietenkin voidaan pitää hyvänä, koska nyt alueen erikoiseen tilanteeseen ja erityisongelmiin alettiin kiinnittää laajempaa huomiota. Erityisesti EU:n pohjoinen ulottuvuus vaikutti toimivan katalyyttina tutkijoiden kiinnostukselle Kaliningradia kohtaan. Tutkijoiden joukossa selvästi nousi myös jonkinlaista innostusta siitä, että pohjoinen ulottuvuus voisi tuoda joitain uusia ratkaisuja Kaliningradin kysymykseen. Kaliningrad-kirjoittelussa ilmeni jonkin verran asennetta, jonka mukaan EU:n laajentumisen vaikutuksista käytävä keskustelu oli oikea ongelma, jonka käsittely oli ikään kuin lykkääntynyt kun aiemmin oli puuhasteltu epäoleellisempien kysymysten parissa.

Esimerkiksi Lyndelle D. Fairlie esitti vuonna 1999 ilmestyneessä raportissaan ”Will the EU use Northern Dimension to solve its Kaliningrad Dilemma?”, että EU:n tulisi lisätä pohjoiseen ulottuvuuteen lauseke, että Kööpenhaminan kriteerit ja niistä seurannut Puolan ja Liettuan jäsenyysneuvottelut EU:n kanssa johtavat Kaliningradin jäämiseen Venäjän erillisalueeksi EU:n sisälle. Fairlie korosti, että EU:n ei tulisi käsitellä Kaliningradia vain yhtenä Venäjän alueena muiden joukossa, koska EU:n laajentumisprosessi koskettaa Kaliningradia aivan eri tavalla kuin muita Venäjän alueita. Erityisenä kysymyksenä hän toi esiin kaliningradilaisten viisumivapauden Liettuaan ja Puolaan; näiden liityttyä EU:iin kaliningradilaiset tarvitsisivat viisumin matkatessaan manner-Venäjälle.²⁸⁹ Fairlien havainnot olivat sinänsä oikeita, mutta pohjoisen ulottuvuuden kytkeminen tähän jäi epäselväksi. Eihän pohjoisen ulottuvuuden puitteisiin ollut edes suunniteltu neuvottelumekanismia tämän kaltaisiin kysymyksiin. Fairlien otsikointi on myös mielenkiintoinen ja kuvastaa ehkä kirjoittajansa lähtökohtia: pohjoinen ulottuvuus nähdään ikään kuin mahdollisena avaimena Kaliningradin kysymykseen. Jo Fairlien raportin otsikossa Kaliningradiin viitataan EU:n dilemmana – vastuu siis säilytetään EU:lle eikä Venäjälle.

Myös Pertti Joenniemi vuonna 2001 näki pohjoisen ulottuvuuden tuovan uusia mahdollisuuksia Kaliningradin erityisongelmien käsittelyyn EU:n ja Venäjän välisessä dialogissa. Kun PCA-sopimus ja EU:n Venäjä strategia käsittelivät Venäjää

²⁸⁹ Fairlie 1999b, 25.

kokonaisuutena, pohjoisen ulottuvuuden pohjaa erilaiseen ajatteluun. ”Se on ensimmäinen EU:n aloite, joka erittelee Luoteis-Venäjällä, mukaan lukien Kaliningradin, olevan ainutlaatuisen merkityksen rajat ylittävissä suhteissa EU:n kanssa”.²⁹⁰ Joenniemen Kaliningrad-tutkimus on erittäin ansiokasta, mutta myös hänellä ilmeni jossain määrin kiinnostus nimenomaan tuoda EU-keskustelu eräänlaisena ”todellisena” ongelmana kun vähemmän tärkeistä aiheista oli päästy eroon.²⁹¹

Sekä Joenniemen että Fairlien kohdalla on heidän lähdeaineistostaan havaittavissa, että kumpikaan ilmeisesti ei pysty käyttämään Venäjän kielisiä alkuperäislähteitä. Kaliningradin kysymyksen pohdiskelu jää vääjäämättä hieman yksipuoliseksi, jos Venäjällä käydyn keskustelun seuraaminen jää käännösten ja englanniksi julkaistun aineiston varaan. Tämä toki ei vähennä näiden tutkijoiden työn arvoa, mutta osaltaan ehkä selittää juuri heidän EU-keskeistä näkökulmaansa.

Pohjoisen ulottuvuuden konkretian puute oli ehkä tutkijoille eräänlainen helppo viitekehys, jonka puitteissa saattoi kehittää omia ajatuksiaan ja toiveitaan Kaliningradin tulevaisuuden mahdollisuuksista. Tosin tämä ei välttämättä ole pelkästään Kaliningradia koskeva, vaan laajemminkin pohjoiseen ulottuvuuteen linkitetyn tutkimuksen ilmiö. Hiski Haukkala on kuvannut värikkäästi pohjoisen ulottuvuuden luomaa innostusta tutkijoissa: ”Pohjoinen ulottuvuus onkin luonteeltaan epämääräisenä ja jotenkin hahmottomana tarjonnut tutkijoille hyvän ”kankaan”, johon maalata erilaisia tulkintoja, odotuksia ja mahdollisuuksia.” Haukkalan mukaan tämä ilmiö ei koske vain tutkijoita, vaan ”kaikenlaiset toimijat kansalaisyjärjestöistä aina valtioihin asti ovat osallistuneet tähän sisällöntuotantoon”.²⁹²

²⁹⁰ Joenniemi Pertti, Kaliningrad: a Pilot Region in the Russia/EU relations? Teoksessa Ojanen Hanna (ed.): The Northern Dimension: Fuel for the EU? Ulkopoliittinen instituutti & Institute für Europäische Politik, Kauhavan Kirjapaino, Kauhava 2001, 171.

²⁹¹ Joenniemi on esimerkiksi useissa tutkimuksissaan otsikoinut EU:n laajentumista käsittelevän luvun ”Real issues” ikään kuin vastakohtana vähemmän merkittävälle asioille.

²⁹² Haukkala, Hiski: Sisältöä vaikka sitä ei olisikaan. Kansainvälisen politiikan tutkimus ja pohjoinen ulottuvuus. Ulkopoliittikka 2/02; Antola, 61. Myös Antola arvostelee kovin sanakääntein pohjoisen ulottuvuuden tutkimusta: ”Tutkijayhteisö on kyllä työstänyt artikkeleita ja jopa kirjoja aihepiiristä, mutta niiden sisältö on pääasiassa asiakirjojen ja poliittisten johtajien puheita analysoivaa. Luulen, että tällä tutkimusharrastuksella ei ole paljon relevanssia sen paremmin tutkimuksellisessa mielessä kuin politiikan toimijoidenkaan mielessä”.

Haukkalan ironisointi vaikuttaa sopivan Kaliningradin kysymyksen käsittelyyn pohjoisen ulottuvuuden puitteissa varsin hyvin. Kaliningradin kysymyksen ja pohjoisen ulottuvuuden tiimoilta on julkaistu paljon tutkimusraportteja, järjestetty useita seminaareja ja konferensseja, jotka kuitenkin ovat olleet lähinnä keskustelutilaisuuksia, joissa ei ole päästy varsinaisiin konkreettisiin ehdotuksiin. Esimerkiksi Tanskan järjestämä tilaisuus ”Conference on the Northern Dimension and Kaliningrad: European and Regional integration” toukokuussa 2000 keräsi laajan osanottajajoukon ja esityksissä käsiteltiin laajalti Kaliningradin kysymystä suhteessa EU:n laajentumiseen, mutta mitään konkreettisia uusia ehdotuksia siellä ei noussut.²⁹³ Kaliningradin tuolloinen kuvernööri Gorbenko ei edes suostunut osallistumaan koko konferenssiin.²⁹⁴ Tällä tosin ei liene ollut ratkaisevaa vaikutusta konferenssin vaatimattomiin tuloksiin, koska Gorbenko oli tuolloin jo Moskovan epäsuosiossa.²⁹⁵ Samoin suomalaisen kansalaisjärjestön ”Suomen toimikunta Euroopan turvallisuuden edistämiseksi” (STETE) järjestämä konferenssi ”Kaliningrad – isolation or co-operation? vuonna 2001 Kaliningradissa keräsi nimekkään joukon puhujia.²⁹⁶ Hlopetskin ja Fedorovin mukaan pelkästään vuonna 2000 järjestettiin lukuisia kansainvälisiä seminaareja ja tapahtumia, joissa pohdittiin Kaliningradin kysymystä. Heidän mukaansa näissä ei juurikaan noussut esiin konkreettisia ehdotuksia, vaan jotkut jopa ”esittivät enemmän kysymyksiä, kuin antoivat vastauksia”.²⁹⁷

Pohjoinen ulottuvuus tarjosi viitekehyksen Kaliningradista käytävälle keskustelulle ja kehittämishankkeille, mutta EU:n ja Venäjän välisiä poliittista ratkaisuja vaativille kysymyksille se ei tarjonnut puitteita. Nämä asiat ratkaistiin, kuten tässäkin tutkimuksessa on osoitettu, EU:n sekä sen jäsenmaiden ja Venäjän välisissä neuvotteluissa.

²⁹³ Joenniemi 2000, 89-90; Ks konferenssissä käytetyt puheenvuorot Conference on the Northern Dimension and Kaliningrad: European and Regional Integration. 17-18 May 2000, Eigtveds Pakhus, Copenhagen. Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, December 2000.

²⁹⁴ St Petersburg Times 22.8.2000.

²⁹⁵ Tarkemmin Gorbenkosta ja hänen kuvernöörikausistaan tarkemmin toisaalla tässä tutkimuksessa.

²⁹⁶ Kaliningrad. Isolation or Co-Operation? The Finnish Committee for European Security (STETE). Hakapaino 2001. Teokseen on koottu konferenssissä pidetyt puheenvuorot.

²⁹⁷ Hlopetskii & Fedorov, 167-172.

7.2. Kaliningradin kysymyksen monta ”kieltä”

Aiemmin tässä tutkimuksessa on viitattu Pertti Joenniemen vertaukseen keskustelun Kaliningradista sisältäneen ikään kuin kaksi keskenään vaikeasti ymmärrettävää kieltä. Tätä Joenniemen vertauskuvaa voidaan hieman jatkaa ja soveltaa Venäjän aktivoitumiseen Kaliningradin kysymyksessä 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa niin sisäpolitiikassa kuin suhteissaan EU:iin.

Tässä tutkimuksessa käsitellyt Kaliningradin kysymyksen keskeiset osa-alueet ovat selvässä vuorovaikutuksessa keskenään. Erityisen hyvin tämä on havaittavissa, kun katsoo keskusvallan tiukentuvaa otetta Kaliningradia kohtaan samaan aikaan kun Moskova alkoi avata keskustelua Kaliningradista EU:n kanssa. Moskovon aktiivisella myötävaikutuksella hankkiuduttiin ensin eroon omintakeisesta ja arvaamattomasta kuvernööri Gorbenkosta ja tilalle valittiin Moskovalle myötämielinen Jegorov. Tämä ei kuitenkaan riittänyt, vaan alueelle lähetettiin Luoteis-Venäjän piirin presidentin edustajan sijainen valvomaan alueen toimia. Näin Kaliningrad otettiin käytännöllisesti katsoen tiukempaan presidentin valvontaan kuin mikään muu Venäjän alue. Federaatio siis halusi varmistaa Kaliningradin pysyvän omassa kontrollissaan, kun keskustelut EU:n kanssa aloitettiin. Moskovassa selkeästi haluttiin varmistaa, että mahdolliset erityisjärjestelyt EU:n kanssa ovat federaation tiukassa hallinnassa, eikä alue pääse tässä yhteydessä irtautumaan muusta Venäjästä EU:n kanssa tehtävissä järjestelyissä. Venäjä siis pyrki samanaikaisesti sekä sitomaan Kaliningradin tiukemmin keskusvallan otteeseen että lähentämään aluetta integroituvaan Eurooppaan. Tämä on juuri sitä eri ”kielten” tulkkaamista keskenään, jota Joenniemi oli aiemmin esittänyt Kaliningradin kysymyksen ratkaisuun vaadittavan.

Vuonna 2001 hyväksytyt federaation tavoiteohjelma Kaliningradin kehittämisestä sekä konsepti federaation sosiaalis-taloudellisesta politiikasta Kaliningradissa pyrkivät ”tulkitsemaan” näitä kieliä: molemmissa asiakirjoissa käsitellään samassa kokonaisuudessa Kaliningradia Venäjän erottamattomana osana, jolla on ”tärkeä rooli Venäjän kansallisten intressien turvaamisessa Itämeren alueella ja koko Euroopassa”,

mutta samalla tuodaan esille EU:n laajeneminen ja sen vaikutukset Kaliningradille. Näin siis pyrittiin sovittamaan yhteen aiemmin Kaliningradista käydyssä keskustelussa korostetusti esille tullut turvallisuuspoliittinen aspekti sekä ”uutena” Kaliningradin kysymyksenä noussut EU:n laajentuminen. Kyse on tavallaan myös näiden ”kielien” sulauttamisesta yhteen. Venäjä pyrki yhdistämään kolme Kaliningradin kysymystä hallinnutta näkökulmaa: sotilaallinen merkitys pidettiin yllä samalla kun myönnettiin tarve EU:n laajentumisen tuomien ongelmien ratkaisulle. Ja tämän tuli tapahtua nimenomaan federaation tiukassa ohjauksessa.

Itse asiassa tässä Venäjän lähestymistavassa sinänsä ei ollut mitään radikaalia uutta. Perimmäinen ajatus on yllättäväkin lähellä Sergei Sahrain ajattelua, jonka hän toi esille vuonna 1994 julkaistussa artikkelissa.²⁹⁸ Sahrain keskeinen ajatus oli, että Kaliningradissa oli yhdistettävä Venäjän strategiset ja sotilaalliset intressit sekä alueen talouskehitys. Wellmann puolestaan kirjoitti vuonna 1996, että alueen tulevaisuuden suhteen oltiin tuolloin tienristeyksessä: taloudellista kukoistusta ei voida yhdistää vahvaan sotilaalliseen länsäoloon. Oli valittava jompikumpi.²⁹⁹ Vaikka sotilaallisten kysymysten painotus Kaliningradin kysymyksessä on Sahrain ja Wellmannin kirjoitusten jälkeen joutunut huomattavasti väistymään, asetelma turvallisuuspoliittisen aspektin yhteensovittamisesta alueen taloudellisen kehityksen kanssa on edelleen olemassa.

Venäjän ja EU:n välisten suhteiden kehitystä ja sen tarjoamia välineitä myös Kaliningradista käytävälle keskustelulle on selvitetty tässä tutkimuksessa aiemmin. Miksi ratkaisuja EU:n laajentumisen vaikutuksiin – erityisesti kaikkien eniten kaliningradilaisten elämään vaikuttavaan kysymykseen kauttakulusta muihin Venäjän osiin – ryhdyttiin todenteolla pohtimaan vasta vuonna 2002, kun Liettuan ja Puolan EU-jäsenyys oli jo aivan lähellä, vaikka laajentumisen vaikutukset oli havaittu jo aiemmin? Vain yhden näkökulman tarjoaminen tämän kysymyksen vastaukseksi olisi kohtuutonta yksinkertaistamista.

²⁹⁸ Sahrain.

²⁹⁹ Wellmann 1996, 163.

EU:ta ja sen jäsenvaltioita on työllistänyt unionin laajentuminen ja toisaalta unionin ”syventäminen”. Kokonaisuutta ajatellen Kaliningradin kysymys on helposti jäänyt merkittävien, EU:n omien asioiden jalkoihin - onhan Kaliningradin kysymys ensisijaisesti kuitenkin Venäjän käsissä. Toisekseen on ymmärrettävä, että EU ei välttämättä halunnutkaan avata keskustelua Kaliningradin kauttakulkukysymyksestä Venäjän kanssa, kun keskustelut Liettuan jäsenyysneuvotteluista olivat vielä kesken. Tällöinhän EU olisi joutunut ikään kuin sallimaan Venäjän puuttumisen unionin omiin puuttumaan sisäisiin asioihin.

Siihen, että Venäjä ryhtyi varsin myöhään konkreettisesti vaatimaan kaliningradilaisten viisumivapautta, oli varmastikin myös strategiset syynsä. Venäjä saattoi aavistaa, ettei EU tule missään nimessä hyväksymään täyttä viisumivapautta Kaliningradille ja että asiassa päästäisiin korkeintaan kompromissiratkaisuun. Jos Venäjä olisi ryhtynyt vaatimuksiinsa aiemmin, se olisi joutunut keskustelemaan enemmän myös suoraan Liettuan kanssa. Taipuminen kompromissiin Liettuan kanssa olisi ollut ehkä Venäjälle poliittisesti nöyryyttävämpi. Kun Venäjä avasi keskustelut vasta EU:n laajentumisen jo ollessa aivan ovella, se saattoi käydä neuvottelut suoraan EU:n kanssa, joka Venäjällä koettiin tasaveroisena kumppanina pienen Baltian maan asemesta. Venäläisille oli helpompi hyväksyä kompromissi, johon piti ”nöyryä” EU:n eikä pienen naapurimaan kanssa.

7.3. Painotukset muuttuvat, teemat säilyvät

Kaliningradin kysymyksessä ei ole niin selvää siirtymää yhdestä kysymyksestä toiseen, kuin Kaliningradin asemasta EU:n laajentumisessa käydyn julkisen keskustelun määrästä saattaisi päätellä. Keskustelun painopiste ja keskeisimpänä ongelmana pidetyt asiat ovat muuttuneet, mutta aiemmin keskustelua hallinneet seikat eivät ole poistuneet, vaan jääneet pikemminkin taka-alalle. Toisaalta aiempi keskustelu on jättänyt leimansa myös uusiin aiheisiin – osin ehkä jopa osoittaen sotilaallisten uhkakuvien ja aluevaatimusten jättäneen ”traumoja” Kaliningradista käytävään keskusteluun.

Kaliningradiin sijoitettujen sotilaiden ja aseistuksen määrää on vähennetty niin rajusti, että Kaliningradia ei voida enää pitää suoranaisesti sotilaallisena uhkatekijänä lähialueilleen. Keskustelu Kaliningradin sotilaallisesta merkityksestä ei suinkaan ole kokonaan laantunut, vaan se vaikuttaa nousevan hyvin herkästi esille. Esimerkiksi vuoden 2001 väitetyt ydinaseiden siirrot alueelle toivat sotilaspoliittisen aspektin hetkeksi näkyvään kansainväliseen keskusteluun. Kuten edellä on tuotu esille, myös Venäjän suunnitelmissa ja ohjelmissa Kaliningradin kehittämisestä on edelleen painotettu myös alueen merkitystä maan turvallisuudelle. Myös EU:n puolelta alueen sotilaallinen merkitys tuotiin esille keskusteluissa kaliningradilaisten kauttakulkumahdollisuuksista Venäjälle 2000-luvulla. Esimerkiksi Magdalene Hoff raportoidessaan Euroopan parlamentille vihjasi epäsuorasti, että epäonnistuminen Kaliningradin alueen kehittämisessä voisi johtaa siihen että Venäjä ryhtyisi uudelleen vahvistamaan Kaliningradin sotilaallista merkitystä. Vielä tuoreempaan esimerkkinä voidaan ottaa vuonna 2005 Kaliningradista lähtöisin olleen Venäläisen hävittäjän maahansyöksy Liettuassa. Tapauksen johdosta liettualainen Euroopan parlamentin jäsen Laima Andrikiene esitti kysymyksen, pitäisikö ”raskaasti aseistettu ja linnoitettu Kaliningradin alue demilitarisoida Itämeren alueen turvallisuuden vahvistamiseksi ja tällaisten tapausten (ilmatilanloukkausten ja onnettomuuksien) estämiseksi?”³⁰⁰. Ajatus alueen demilitarisoinnista ja viittaus sotilaalliseen varustukseen oli itse asiassa hyvin lähellä Liettuasta 1990-luvun alussa kantaaneita kannanottoja. Koneen putoaminen saattoi tulla osoitus aivan päinvastaisesta syystä – Kaliningradin sotilaskalusto on ehkä päässyt niin pahasti rapistumaan, että kone tipahti tämän johdosta. Toisaalta liettualaisen parlamentaarikon puheenvuoro epäilemättä oli sunnattu myös Liettuan sisäpolitiikkaan, jossa venäläisvastaisilla kannanotoilla on osassa äänestäjäkuntaa kaikupohjaa. Joka tapauksessa Kaliningradin sotilaallisen uhkaan liittyvät kysymykset tarvitsevat siis vain pienen sytykkeen noustakseen jälleen pintaan – ainakin hetkellisesti.

Myös huolta aiheuttanut kysymys Kaliningradin alueen omistuksesta on laantunut, mutta se selvästi jätti jälkensä Kaliningradista käytävään dialogiin. Esimerkiksi EU:n

³⁰⁰ European Parliament. ORAL QUESTION H-0879/05 for Question Time at the part-session in October 2005 pursuant to Rule 109 of the Rules of Procedure by Laima Andrikiene to the Council.
< [http://www.europarl.eu.int/registre/questions/heure_questions/2005/0879/P6_QH\(2005\)0879_EN.doc](http://www.europarl.eu.int/registre/questions/heure_questions/2005/0879/P6_QH(2005)0879_EN.doc)>

kannanotoissa on nähty tarpeelliseksi jatkuvasti toistaa erikseen Kaliningradin kuulumisen Venäjälle. Tämä seikka mainittiin erikseen niin Euroopan parlamentin vuoden 1994 kuin 2002 Kaliningrad-raporteissa. Samoin se on katsottu tarpeelliseksi toistaa edellä mainituissa komission tiedonannoissa. Myös Venäjän ja EU:n huippukokouksien päätöslauselmissa Kaliningradin kuulumisen Venäjään on mainittu erikseen. On vaikea kuvitella, että minkään muun Venäjän alueen kohdalla EU:n olisi erikseen painotettava alueen kuulumista Venäjään, koska tätä pidettäisiin itsestäänselvyytenä.

Samoin Venäjän sisäisessä keskustelussa on jatkuvasti painotettu Kaliningradin kuulumista Venäjään. ”Kaliningrad on ja pysyy osana Venäjää” on muodostunut ikään kuin vakiolausekkeeksi Kaliningradia koskeissa asiakirjoissa sekä poliitikkojen lausunnoissa. Myöskin 2000-luvun alussa käydyssä keskustelussa Kaliningradin viisumivapaudesta Venäjällä lausuttiin usein ääneen, ettei Kaliningradin kauttakulkujärjestelyistä käytävä keskustelu merkitse alueen irtautumista Venäjästä.

Tämän sinänsä itsestään selvän seikan, että Kaliningrad on Venäjän alue, toisteleminen heijastelee yhtäältä Venäjälle jääneitä traumoja 1990-luvun alkupuolen keskusteluista. Toisaalta sen on ehkä haluttu toimivan signaalina tai varoituksena Kaliningradin alueelle, ettei siellä EU-keskustelun myötä voimistuisi pyrkimyksiä ottaa etäisyyttä Moskovaan. Kaliningradin alueella toimii Baltian tasavaltalaispuolue, joka ajaa Kaliningradille autonomiaa ja Königsberg-nimen palauttamista.³⁰¹ Puolueen toimintaa pidettiin siinä määrin huolestuttavana, että federaation oikeusministeriö kielsi sen toiminnan puolen vuoden ajaksi lokakuussa 2002 – siis juuri EU:n kanssa käydyin kädenväännön ollessa kiivaimmillaan. Puoleen katsottiin olevan perustuslainvastaisen.³⁰² Vuonna 1993 tehdyn mielipidetutkimuksen mukaan jopa 20 prosenttia kaliningradilaisista kannatti Venäjästä irtaantumista, mutta vuonna 2001 enää

³⁰¹ Pekonen, Laura: Kaliningrad on outo sekoitus Eurooppaa, Venäjää ja Amerikkaa (ja Hongkongia, Albaniaa ja Viipuria). Helsingin Sanomat 1.9.2002.

³⁰² Rosbalt 30.10.2002 <<http://www.rosbalt.ru/news/71876.html>>

6 prosenttia.³⁰³ Huomionarvoista kuitenkin on, että vuonna 2001 jopa 36 prosenttia kaliningradilaisista halusi alueelle jonkinasteisen erikoisaseman, joka olisi vahvistettu Venäjän federaation perustuslaissa. Kyselyssä esitettiin viisi vaihtoehtoa, joista neljä olivat merkittävät tavalla tai toisella alueen itsemääräämisvallan lisäämistä. Viides vaihtoehto – nykyisen aseman säilyttäminen on välttämätöntä – sai vain kuuden prosentin kannatuksen.³⁰⁴

Kaliningradin statuksen muuttaminen Venäjän federaation sisällä on noussut aina silloin tällöin ajankohtaiseksi. Dimitri Rogozin esitti elokuussa 2003, että Kaliningradista tehtäisiin erillinen federaation alue. Kaliningradin kuvernöörin asiantuntijaneuvosto³⁰⁵ torjui oitis tämän ehdotuksen. Neuvoston mukaan muutokset voisivat johtaa eri viranomaisten väliseen kilpailuun, mitä olisi mahdotonta hallita.³⁰⁶ Rogozin sai taustatukea ehdotukselleen ”räyhäkansallisena” populistinsa tunnetulta liberaalidemokraattisen puolueen johtajalta Vladimir Zhirinovskilta. Jo hieman ennen Rogozinin ehdotusta Zhirinovski esitti, että Kaliningradille olisi välittömästi annettava erikoisstatus ja asetettava sinne kenraalikuvernöörin hallinto.³⁰⁷ Zhirinovskin suurin suosio oli kuitenkin jäänyt jo 1990-luvulle, eikä hänen esiintuloaan Kaliningradin kysymyksessä noteerattu laajalti.

Myös keskustelu Kaliningradin alueen omistusoikeudesta alueen naapurimaissa jatkuu, joskin varsin marginaalisena ilmiönä. Esimerkiksi Liettuassa järjestettiin ”Pikku-Liettuan Neuvosto” –nimisen järjestön toimesta konferenssi ”Königsbergin alueen ratkaisemattomat kysymykset” syksyllä 2001. Konferenssi hyväksyi julistuksen, jossa todettiin ettei alueella ole etnistä eikä alueellista venäläistä historiaa. Lisäksi Kaliningradin todettiin mm. kuuluvan etnisesti baltialaiseen alueeseen ja Liettualla olevan moraalisen oikeuden osallistua alueen tulevaisuuden muotoiluun.³⁰⁸ Tämän

³⁰³ Kreminin, K.V.: Problema identitsnosti kaliningradzev. Teoksessa Klemeshev, A.P.: Kaliningradskii sotsium v evropeiskam kontekste. Izdatelsvo Kaliningradskovo gosudarstvenno universiteta, Kaliningrad 2002, 71.

³⁰⁴ StranaRu 15.2.2001. <<http://strana.ru/society/2001/02/15/98224265.html>>

³⁰⁵ Ekspertnii Sovet

³⁰⁶ Rosbalt 25.7.2007 <<http://www.rosbalt.tu/print/111180.html>>

³⁰⁷ StranaRu 12.7.2003 <<http://strana.ru/print/186729.html>>

³⁰⁸ Nezavisimaja Gazeta 11.12.2001

kaltaiset tapaukset osoittavat, että toisaalta pinnan alla elää myös keskustelu alueen omistusoikeudesta. Toisaalta tällaisten puheenvuorojen jääminen omaan arvoonsa osoittaa, että Venäjä ei ole enää herkkähipiäinen erilaisten marginaaliryhmien kannanotoista. On kuitenkin mielenkiintoista huomata, että mielipidetiedustelun mukaan vuonna 2002 jopa 18 prosenttia liettualaisista toivoi Kaliningradin liittämistä Liettuaan. Alle puolet vastaajista (38 prosenttia) näki Kaliningradin myös tulevaisuudessa osana Venäjää³⁰⁹. Tätä Liettuaassa käytävää keskustelua vaatimuksista Kaliningradin alueeseen voitaneen verrata Suomessa käytävään Karjala-keskusteluun, joka tuon tuosta pulpahtelee esiin ja joskus nostattaa kirjoittelua Venäjän lehdistössä, mutta ei sanottavammin vaikuta maiden virallisiin suhteisiin. Ei ole mitään syytä olettaa, että EU:n jäsenmaa Liettua ryhtyisi esittämään virallisia aluevaatimuksia Kaliningradista Venäjälle.

7.4. Keskustelu Kaliningradista jatkuu

Tämän tutkimuksen tavoitteena ei ole pyrkiä ennustamaan tulevaisuutta – tästä huolimatta on lopuksi syytä pohtia Kaliningrad-keskustelun nykytilaa ja katsoa mihin suuntaan se on kehittynyt sen jälkeen, kun Venäjä ja EU pääsivät sopimukseen kaliningradilaisten kauttakulkukysymyksestä.

Vaikka Kaliningrad nousikin näkyväksi aiheeksi EU:n ja Venäjän välille, Venäjän esitys Kaliningradista ”pilottialueena” Venäjän ja EU:n suhteissa on jäänyt hieman epäselväksi. Jos tarkoituksena oli - kuten EU:ssa tulkittiin - kehittää Kaliningradin alueella käytäntöjä, joita voitaisiin soveltaa laajemmin EU:n ja Venäjän suhteissa, niin tästä ei ole näyttöä. Ehkä tällaisena voidaan nähdä Venäjän esitys EU:n ja Venäjän täydestä viisumivapaudesta, jonka EU kuitenkin torjui – tai sitä ainakin lykättiin hamaan tulevaisuuteen. Ehkä kokemukset niin sanotun Kaliningradin passin käytöstä tuovat hyödyllistä tietoa kun tulevaisuudessa arvioidaan koko laajempaa viisumivapautta.

³⁰⁹ Rosbalt 12.10.2002 <<http://www.rosbalt.ru/news/67455.html>> Tutkimukseen vastanneista 10 prosenttia näki Kaliningradin tulevaisuuden itsenäisenä ”neljäntenä Baltian tasavaltana”. 18 prosenttia katsoi, että Kaliningrad voisi saada erityisaseman EU:n sisällä ja yksi prosentti piti sopivana alueen liittämistä Puolaan. Rosbaltin uutisoinnista ei ilmene, oliko Kaliningradin liittäminen Saksaan edes vaihtoehtona kyselyssä.

Liettua ja Puola liittyivät EU:iin 1.5.2004. Tuolloin Vladimir Putin totesi että ”EU:n laajentuminen ei tuota minkäänlaisia ongelmia”³¹⁰. Näin siitä huolimatta, että kauttakulkukysymyksestä keskusteltaessa paria vuotta aiemmin hän oli käyttänyt hyvin voimasta retoriikkaa ettei Venäjä sallisi mitään matkustusrajoitteita Kaliningradin ja muun Venäjän välillä – mutta joutui silti taipumaan kompromissiin.

Kaliningradista on käytetty värikkäitä ilmaisuja vuosien mittaan. Siitä on kaavailtu Itämeren Hong-Kongia, verrattu Länsi-Berliiniin ja jopa Kuubaan, sanottu Itämeren mustaksi aukoksi. Sen on kaavailtu myös muodostuvan Venäjän sillaksi Eurooppaan ja kuvailtu olevan Venäjän ja EU:n suhteiden koelaboratorio. Ainakin vuoden 2002 kiivaan kauttakulkukeskustelun myötä Kaliningrad nousi yleiseen eurooppalaiseen tietoisuuteen, eikä enää tarvitse kysellä mikä on tuo suikale Puolan ja Liettuan välissä. Onko sitten Pertti Joenniemin esittämä uhkakuva Kaliningradin ajautumisesta ”kaksoisperiferiaksi” vältetty?

Keskeistä Kaliningradin kehityksen suhteen on, kuinka Venäjä onnistuu toteuttamaan alueen kehittämiseksi tekemiään suunnitelmia. Pahimmassa tapauksessa suunnitelmat jäävät vain paperille ja todelliset saavutukset vähäisiksi. Kaliningradin talouttahan on pyritty saamaan nousuun erilaisilla vero- ja tullivapauksilla oikeastaan 1990-luvun alusta lähtien. Tulokset ovat kuitenkin jääneet mitättömiksi – osin myös sen takia kun kuvernööri Gorbenko ajoi alueensa lähes konkurssiin leväperäisellä taloudenpidollaan. EU:n näkökulmasta on tietenkin tärkeää, että Kaliningradista ei muodostu epävakauden lähde alueille. Mutta voidaan aiheellisesti kysyä, kuinka merkittäväksi ”Venäjän sillaksi Eurooppaan” EU:lla on kiinnostusta kehittää Kaliningradia. Jo Stalinin mainitsemana motiivina Itä-Preussin saamiseksi oli alueen satama. Koko 1990-luvun aikana Kaliningradin satama ei ole saanut merkittäviä osuuksia Venäjän ulkomaankaupan rahdeista. Esimerkiksi Liettuan ja Latvian satamat käsittelevät huomattavasti enemmän Venäjän kauttakulkurahtia kuin Kaliningrad.³¹¹ Liettualla ja

³¹⁰ StranaRu 21.4.2004 <<http://www.strana.ru/print/213521.html>>

³¹¹ Dewar 177.

Latviassa – samoin kuin Suomella yhtenä merkittävänä Venäjän länsikaupan kauttakulkumaana – ei välttämättä ole aitoja intressejä menettää osuuksiaan Kaliningradille.

Kaliningradilaiset vertaavat usein omaa elintasoaan enemmän naapurimaihin kuin muihin Venäjän alueisiin. Nuoret kaliningradilaiset matkustavat useammin ulkomaille kuin manner-Venäjälle. Yhtenä vaihtoehtoisena tulevaisuuden suuntana on spekuloitu sillä, mikäli kaliningradilaisten identiteetti entisestään muodostuu itsenäisemmäksi muista venäläisistä ja tämä yhdistyisi ripeään talouskasvuun, niin alueella saattaisi viritä halukkuutta irtaantua Venäjästä.³¹² Nykyään Kaliningrad on riippuvainen federaation budjetista saamistaan tuista eli se saa federaation budjetista enemmän kuin maksaa sinne. Tällainen Kaliningradin ”irtikasvaminen” Venäjästä vaikuttaa kuitenkin kaukaahaetulta teoretisoinnilla.

Kaliningradille räätälöity jonkinlainen erityinen EU-jäsenyys, jota esimerkiksi ruotsalaisministeri väläytti vuonna 2000, ei vaikuta todennäköiseltä. EU tuskin edes haluaisi riesakseen pientä ja köyhää Venäjän aluetta unionin muunkin laajentumisen aiheuttaessa sille riittävästi päänvaivaa. Lisäksi jonkinlainen Kaliningradin liittyminen EU:iin vaatisi Venäjältä tyystin luopumista syvälle iskostuneesta ajattelusta, että Kaliningradilla on myös tärkeä turvallisuuspoliittinen tehtävä. Mitkään merkit eivät viittaa siihen, että Venäjällä olisi kiinnostusta vähentää omaa suvereniteettiaan Kaliningradissa.

Mitään dramaattista muutosta Kaliningradin asemassa tai siitä käytävässä keskustelussa ei ole odotettavissa. Jatkossakin se on riippuvainen Moskovasta johdetusta alueiden ja keskusvallan suhteiden kehityksestä ja Venäjän ja EU:n välisten suhteiden yleisestä kehityksestä.

Lopuksi on syytä palata vielä pohjoisen ulottuvuuden politiikkaan, joka omalta osaltaan oli nostamassa Kaliningradia julkiseen keskusteluun ja tutkijoiden mielenkiinnon

³¹² Esim. Baranovsky 2003, 291.

kohteeksi. Koko pohjoisen ulottuvuuden politiikka painui osittain unholaan EU:ssa, kunnes se nostettiin esille Suomen toisella puheenjohtajuuskaudella vuoden 2006 jälkipuoliskolla. Suomen puheenjohtajuusohjelmassa EU:n ja Venäjän suhteissa tulee korostetusti esille energiapolitiikka. Ohjelma tähtää myös pohjoisen ulottuvuuden kehittämiseen.³¹³ Kaliningrad kuitenkin ei ole millään tavoin korostetusti esillä, kuten se oli esimerkiksi Ruotsin taannoisen puheenjohtajuuden aikana. Suikale Venäjää tuskin nousee enää kaikkien huulille Suomenkaan puheenjohtajuuden aikana EU:n painiskellessa maailmanpolitiikan kriisipesäkkeiden kanssa.

7.5. Kaliningradissa edelleen työnsarkaa historiantutkijalle

Tähän tutkimukseen valittu varsin pitkä ajanjakso ja laaja kysymyksenasettelu on ollut tietoinen valinta – tosin sen kustannuksella, että monia kiintoisiakin nyansseja on jouduttu jättämään tutkimuksen ulkopuolelle ja monien seikkojen taustoittaminen on jouduttu rajaamaan hyvin lyhyeen. Kaliningradin kysymyksessä riittää työnsarkaa historiantutkimukselle myös jatkossa. Historiantutkijan näkökulmalla Kaliningradin kysymykseen voidaan porautua syvällisemmin ja päästä irti pakonomaisesta tarpeesta esittää ratkaisuja tämän hetken ongelmiin tai visioita tulevaisuuden kuvista. Esimerkiksi pelkästään vuonna 2002 käyty EU:n ja Venäjän välinen keskustelu Kaliningradin asemasta olisi mielenkiintoinen aihe omaksi tutkimuskokonaisuudekseen. Tällöin voitaisiin selvittää tarkemmin, miksi EU:n laajentumisen vaikutuksista päästiin konkreettisiin keskusteluihin vasta tuolloin. Tuosta keskustelusta on olemassa massoittain tiedotusvälineissä julkaistua aineistoa. Tosin virallisiin arkistoihin Venäjän ja EU:n välillä käydyistä keskustelusta päässevät vasta tulevaisuuden historiantutkijat.

Myös Venäjän federaation keskuksen ja alueiden valtasuhteiden kehitys tarjoaisi mielenkiintoisen näkökulman laajemmalle tutkimukselle – vertailemalla tarkemmin Kaliningradin ja Moskovan välisten suhteiden kehitystä voitaisiin selvittää täsmällisemmin, kuinka paljon Kaliningrad on todella ollut erikoistapaus ja kuinka

³¹³ Government Secretariat for EU Affairs Finland. Cabinet Committee on European Union affairs on 24.05.06. Preliminary Agenda for Finland's Presidency of the EU.
<http://www.eu2006.fi/the_presidency/en_GB/presidency_agenda/>

paljon toisaalta se on vain yksi muiden alueiden joukossa. Liian usein Kaliningradia koskevassa kirjoittelussa ja tutkimuksessa tunnutaan otettavan ikään kuin maantieteestä johtuvana itsestään selvyytenä se, että Kaliningradinhan *täytyy olla* erikoistapaus: karttaan vilkaisemalla Kaliningrad on kummajainen, mutta onko sen maantieteellinen sijainti todellakin huomioitu politiikassa. Ja jos on, onko valitun politiikan lähtökohtana ollut Kaliningradin kehittäminen vai kenties Moskovan muut pyrkimykset.

Kaliningradin historia osana Neuvostoliittoa tarjoaa myös erittäin mielenkiintoisen haasteen historiantutkijalle. Kuinka suljettua elämää Kaliningrad todellisuudessa eli Neuvostoliiton aikana – poikkesiko se kuitenkaan oleellisesti muista Neuvostoliiton osista, niin kuin Kaliningradin avauduttua 1990-luvun alussa ehkä julkisessa keskustelussa annettiin ymmärtää? Neuvostoliittolaisen identiteetin rakentamisen tutkimuksessa Kaliningrad olisi myös herkullinen tutkimuskohde. Venäläiset sosiologit ovat tätä jonkin verran pohtineet, mutta ainakaan laajempaan julkisuuteen tullutta tutkimusta tästä ei ulkomailla ole julkaistu.³¹⁴ Kuinka ja millainen identiteetti Kaliningradiin siirretyille neuvostokansalaisille syntyi näiden aloittaessa elämänsä uudessa paikassa, jonka historiallista taustaa ei voitu tunnustaa? Tämän tyyppisellä tutkimuksella olisi jo kiire, koska ensisijaisen tärkeää olisi koota haastattelutietoa Kaliningradia neuvostoaikoina asuttaneilta ihmisiltä. Ja heti sotien jälkeen Kaliningradiin muuttaneet ihmiset alkavat olla jo elämänsä ehtopuolella – erityisesti ottaen huomioon Venäjän alhaisen eliniänodotteen.

³¹⁴ Esimerkiksi Oldberg on tätä jonkin verran pohtinut, mutta hänen kaliningradilaisten identiteettiä koskevaa artikkeliaan ei voi pitää kovinkaan syväluotaavana. Ks. Oldberg 2000.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET

Julkaistut lähteet

Virallisjulkaisut

Common Strategy of the European Union of 4 June 1999 on Russia (1999/414/CFSP). Official Journal of the European Communities 24.6.1999. L 157/1-L 157/9.

Conference on the Northern Dimension and Kaliningrad: European and Regional Integration. 17-18 May, Eigtveds Pakhus, Copenhagen. Royal Danish Ministry of Foreign Affairs.

Diplomatitseskii vestnik. Mart 2000 goda. MID Rossiskoi Federatsii.

European Parliament. Session Documents A3-0036/94. 27 January 1994. Report of the Committee on Foreign Affairs and Security on Kaliningrad (Königsberg), a Russian exclave in the Baltic region: situation and outlook from a European viewpoint. Official Journal of European Communities 28.2.94, Resolution on Kaliningrad (Königsberg), a Russian exclave in the Baltic Region: situation and outlook from a European viewpoint, NoC61/74-76.

Foreign Ministers' Conference on the Northern Dimension, Helsinki 11-12 November 1999. A Compilation of the speeches. Ministry for Foreign Affairs, Gummerus, Jyväskylä 2000.

Kontseptsija federalnoi sotsialno-ekonomiteskoi politiki v otnoshenii Kaliningradskoi oblasti [päivälehti Kommersant julkaisi konseptin 2.4.2001]

Pravitelstvo Rossiskoi Federatsii. Postanovlenie No 866 7.12.2001 O Federalnoi tselevoi programme razvitija Kaliningradskoi oblasti na period do 2010 goda .

Strategija razvitija otnoshenii Rossiiskoi Federatsii c Jevropeiskim sojusom na srednesrotnuju perspektivu (2000-2010 gg). Diplomatitseskii Vestnik no 11, 1999. MID Rossiskoi Federatsii.

WWW-dokumentit*

Baltic Assembly. Resolution Concerning the Demilitarisation of the Kaliningrad Region and its Future Development. Vilnius, November 13, 1994.

< <http://www.baltasam.org/?DocID=455> >

Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the Council. The EU and Kaliningrad. COM(2001) 26 final. Brussels 17.1.2001.

<http://ec.europa.eu/comm/external_relations/north_dim/doc/com2001_002en01.pdf>

Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the Council. Kaliningrad: Transit. COM (2002) 510 Final. Brussels 18.9.2002.

<http://ec.europa.eu/comm/external_relations/north_dim/doc/com02_510.pdf>

Commission of the European Commission. Communication from the Commission to the Council. A Northern Dimension for the Policies of the Union. COM/98/0589 Final. Brussels, 25/11/98.

< http://ec.europa.eu/comm/external_relations/north_dim/doc/comm1998_0589en.pdf>

Council of the European Union. Action Plan for the Northern Dimension with external and cross-border policies of the European Union 2000-2003. 9401/00 LIMITE NIS 76. 14 June, Brussels.

< http://ec.europa.eu/comm/external_relations/north_dim/ndap/06_00_en.pdf>

Council of Europe. Parliamentary Assembly. Recommendation 1579 (2002) The enlargement of the European Union and the Kaliningrad Region.

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta02/EREC1579.htm#_ftnref1>

European Parliament. European Parliament resolution on the communication from the Commission to the Council on the EU and Kaliningrad (COM(2001) 26 – C5 – 0099/2001 – 2001/2046(COS))

<<http://www.europarl.europa.eu>>

European Parliament. ORAL QUESTION H-0879/05 for Question Time at the part-session in October 2005 pursuant to Rule 109 of the Rules of Procedure by Laima Andrikienė to the Council.

< <http://www.europarl.europa.eu>>

Government Secretariat for EU Affairs Finland. Cabinet Committee on European Union affairs on 24.05.06. Preliminary Agenda for Finland's Presidency of the EU.

<http://www.eu2006.fi/the_presidency/en_GB/presidency_agenda/>

* Kaikki www-dokumentit tekijän hallussa tulostettuina versioina.

National Security Strategy 2002 [of the republic of Lithuania].

<http://www.kam.lt/EasyAdmin/sys/files/Nacionalinio_saugumo_strategija_06_05a.doc>

Ninth EU-Russia Summit Moscow, 29 May 2002. Joint Statement by V.V. Putin, President of the Russian Federation, J.M. Aznar, President of the European Council, assisted by J. Solana, Secretary-General of the EU Council/High Representative for Common Foreign and Security Policy of the EU, and R. Prodi, President of the Commission of the European Communities.

<http://ec.europa.eu/comm/external_relations/russia/summit_05_02/state.htm>

Programme for the Swedish Presidency of the European Union 1 January to 30 June 2001. <http://www.eu2001.se/static/pdf/program/ordfprogram_eng.pdf>

Tenth EU-Russia Summit. Joint Statement on Transit between the Kaliningrad Region and the Rest of the Russian Federation. Brussels 11 November 2002.

<http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/summit_11_02/js_kalin.htm>

The Second Northern Dimension Action Plan, 2004-2006.

<http://europa.eu.int/comm/external_relations/north_dim/ndap/ap2.pdf>

Vistyplenie Prezidenta Rossiskoi Federatsii V.V. Putina na zasedanii Soveta Bezopasnosti Rossiskoi Federatsii 26.7.2001, Moskva, Kreml.

<<http://www.president.kremlin.ru/events/271.html>>

Aikalaiskirjallisuus*

Aalto-Setälä, Pauli: Huippusalainen Kaliningrad aukenemassa. Sotilasaikakauslehti 3/1993.

Baranovsky, Vladimir: Russia. Teoksessa Krohn, Axel (ed): The Baltic Sea Region. National and International Security Perspectives. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1996.

Baranovsky, Vladimir: Russia's Attitudes Towards the EU: Political Aspects. Ulkopoliittinen instituutti & Institut für Europäische Politik. Kauhavan Kirjapaino, Kauhava 2002.

Baranovsky, Vladimir: Russian views on NATO and the EU. Teoksessa Lieven, Anatol & Trenin, Dimitri: Ambivalent Neighbors. The EU, NATO and the Price of Membership. Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C. 2003.

* Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun johdosta jaottelu aikalaiskirjallisuuteen ja muuhun kirjallisuuteen on erittäin haasteellinen. Osaa kirjallisuudesta on käytetty useassa merkityksessä. Lähdeluettelon jaottelu on tehty sen mukaisesti, missä merkityksessä lähdettä on *pääsääntöisesti* käytetty.

Baxendale, James - Dewar, Stephen - Dowan, David (eds.): The EU and Kaliningrad. Kaliningrad and the Impact of EU Enlargement. Federal Turst, European Union 2000.

Biltsak V.C. - Zaharov V.F.: Regionalnaja Ekonomika. Jantarnii Skaz, Kaliningrad 1998.

Bingen, Dieter: Das Gebiet Kaliningrad (Königsberg): Bestandsaufnahme und Perspektiven. English Summary. Deutsche Ansichten (I). Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale studier. Bericht nr. 21/1993, Köln 1993.

Derjabin, Juri: "Severnoe Izmerenie". Politiki Evropeiskovo Sojoza i interesi Rossii. Dokladi instituta Evropi N 68. Izdatelskii dom "Ekstlibris-Press", Moskva 2000.

Donnelly, Christopher: Kaliningrad from the Security Perspective. Teoksessa Baxendale – Dewar –Dowan.

Dönhoff, Marion: Kaliningrad Region and its future. International Affairs, 10/1995, Mid RF, Moscow 1995.

Fairlie, Lyndelle D.: Kaliningrad, Recent Challenges in Russia's Exclave on the Baltic Sea. Teoksessa Hedegaard, Lars - Lindström, Bjarne (eds.): The NEBI Yearbook 1999. North European and Baltic Sea Integration. Springer, Berlin 1999 (Fairlie 1999a).

Fairlie, Lyndelle D.: Will the EU use Northern Dimension to solve its Kaliningrad dilemma? Working Papers 21/1999, Copenhagen Peace Research Institute (COPRI), Copenhagen 1999 (Fairlie 1999b).

Godzimirski, Jakub M.: Soviet legacy and Baltic security: the Case of Kaliningrad. Teoksessa Knudsen Olav F. (ed): Stability and the Security in the Baltic Sea Region. Frank Cass, London & Portland 1999.

Gorodilov, Anatolii: Rossija v tsentre Evropi. Zapad Rossii, Kaliningrad 1998.

Grenville, J.A.S: The Major International Treaties 1914-1973. A History and Guide with Texts. Methuen & Co Ltd, London 1974.

Grinin, Vladimir - Bratchikov, Igor: Russia and Germany: Entering a New Stage of Relations. International Affairs 10/1995, Mid RF, Moscow 1995.

Haukkala, Hiski: Sisältöä vaikka sitä ei olisikaan. Kansainvälisen politiikan tutkimus ja pohjoinen ulottuvuus. Ulkopoliitikka 2/02.

Hellen, Tomas: Kaliningrad etsii rooliaan. Aamulehti 4.10.1992.

Hlopetskii, A. - Fedorov, G.: Kaliningradskaja oblast – region sotrudnitšestva. Jantarnii skaz, Kaliningrad 2000.

Holtom, Paul: Kaliningrad 2001: from Periphery to Pilot Region. Teoksessa Holtom, Paul – Tassinari, Fabrizio (eds.): Russian participation in Baltic Sea region-building: A case study of Kaliningrad. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego – Nordeuropa-Institut der Humbolt-Universität zu Berlin. Gdansk – Berlin 2002.

Hreczuk, Agnieszka: Polish-Russian relations and Kalininrad. Teoksessa Holtom, Paul – Tassinari, Fabrizio (eds.): Russian participation in Baltic Sea region-building: A case study of Kaliningrad. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego – Nordeuropa-Institut der Humbolt-Universität zu Berlin. Gdansk – Berlin 2002.

Huisman, Sander: A new European Union Policy for Kaliningrad. Occasional papers No 33, March 2002. The European Institute for Security Studies, Paris 2002.

Häyrynen, Leena: Venäjän villi länsi. Mikä on tuo suikale kartalla Puolan ja Venäjän välissä? Suomen Kuvalehti 44/1991.

Jegorov, Vladimir: Cooperative Security in Northern Europe. Teoksessa Grönick, Ritva – Gröngvist, Mia – Granlund, Nina (eds.): Vilnius – Kaliningrad. Ideas on Cooperative Security in the Baltic Sea Region. Conference in Vilnius. Fact Finding visit to Kaliningrad 24 to 27 November 1994. Painatuskeskus, Helsinki 1995.

Johnson, Lena: Russian Policy in Northern Europe. Teoksessa Baranovsky, Vladimir (ed.): Russia and Europe. The Emerging Security Agenda. Sipri/Oxford University Press, Oxford 1997.

Joenniemi, Pertti – Prawitz, Jan (eds.): Kaliningrad: The European Amber Region. Ashgate, Aldershot 1998.

Joenniemi Pertti: Kaliningrad: a Pilot Region in the Russia/EU relations? Teoksessa Ojanen Hanna (toim), The Northern Dimension: Fuel for the EU? Ulkopoliittinen instituutti & Institute für Europäische Politik, Kauhavan Kirjapaino, Kauhava 2001.

Joenniemi, Pertti: Kaliningrad – A Double Periphery? Working Papers 17/1997. Copenhagen Peace Research Institute (COPRI), Copengagen 1997.

Joenniemi, Pertti – Dewar, Stephen - Fairlie, Lyndelle D.: The Kaliningrad Puzzle – a Russian Region within the European Union. The Baltic Institute of Sweden & The Åland Island Peace Institute. Psilander Grafiska, Karlskrona 2000.

Joenniemi, Pertti: Itseään merkittävämpi Kaliningrad. Ulkopoltiikka 3/00.

Juntunen, Alpo: Itään vai länteen? Venäjän vaihtoehdot. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 2003.

Kaliningrad. Isolation or Co-Operation? The Finnish Committee for European Security (STETE). Hakapaino 2001.

Kaliningradskaja Oblast – sevodnja, zavtra. Moskovskii Tsentr Karnegi/Carnegie Endowment for International Peace, Moskva 1995

Kostecki, Wojciech: Poland. Teoksessa Mourizen, Hans (ed.): *Bordering Russia. Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*. Ashgate, Aldershot 1998.

Kreminin, K.V.: Problema identitsnosti kaliningradzev. Teoksessa Klemeshev, A.P.: *Kaliningradskii sotsium v evropeiskam kontekste*. Izdatelsvo Kaliningradskovo gosudarstvennovo universiteta, Kaliningrad 2002.

Krickus, Richard J.: *The Kaliningrad Question*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham & Oxford 2002.

Krohn, Axel: *Naval Arms Control in the Baltics*. Teoksessa Joenniemi, Pertti (ed.): *Cooperation in the Baltic Sea Region*. Taylor & Francis, Printed in USA 1993.

Larrabee, Stephen F: *East European Security After the Cold War*. RAND, Santa Monica 1993.

Leshukov, Igor: *The Regional-Centre Divide: The Compatibility Conundrum*. Teoksessa Baxendale - Dewar - Dowan.

Lindh, Anna – Patten, Chris: *The Northern Dimension of EU foreign policy: from words to action*. Financial Times 20.12.2000.

Mereckis, Darius K. - Morkvenas, Rimantas: *The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations*. Lithuanian Foreign Policy Review 98/1. Foreign Policy Research Center, Vilnius 1998.

Miniotaite, Grazina: Lithuania. Teoksessa Mourizen, Hans (ed.): *Bordering Russia. Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim*. Ashgate, Aldershot 1998..

Möller, Frank: *Peaceful change but not yet stable peace: military developments in the Baltic Sea Region*. Teoksessa Hedergaard, Lars – Lindström, Bjarne (eds.): *The NEBI Yearbook 2001/2002*. Springer, Heidelberg 2002.

Niinivaara, Susanna: *Kuvernööri yritti kaupata Kaliningradin*. Helsingin Sanomat 11.8.2000.

Nordberg, Erkki: *Baltia: Strateginen perusselvitys. Strategian tutkimuksia*. Julkaisusarja 1 N:o 2 Maanpuolustuskorkeakoulu. Painatuskeskus, Helsinki 1993.

Norkus, Renatas: Preventing Conflict in the Baltic States. A Success Story that will hold? Teoksessa Bonvicini, Gianni – Greco, Ettore - von Plate, Bernhard – Rummel, Reinhardt (eds.): Preventing Violent Conflict. Issues from the Baltic and the Caucasus. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1998.

Nyberg, René: The Baltic as an Interface between the EU and Russia. Teoksessa Baxendale - Dewar – Dowan.

Obertyshev, Nikolay: Ensuring Stability through cooperation and Dialogue. Grönick, Ritva – Gröngvist, Mia – Granlund, Nina (eds.): Vilnius – Kaliningrad. Ideas on Cooperative Security in the Baltic Sea Region. Conference in Vilnius. Fact Finding visit to Kaliningrad 24 to 27 November 1994. Painatuskeskus, Helsinki 1995.

Oldberg, Ingmar: The Emergence of a Regional Identity in the Kaliningrad Oblast. Cooperation and Conflict, vol. 35 (3), 2000.

Oldberg, Ingmar: Kaliningrad: Russian exclave, European Enclave. Swedish Defence Research Agency. Defence Analysis SE-17290. Stockholm June 2001.

Oldberg, Ingmar: Kaliningrad: Problems and Prospects. Teoksessa Joenniemi, Pertti – Prawitz, Jan (eds.): Kaliningrad: The European Amber Region. Ashgate, Aldershot 1998

Oldberg, Ingmar: The Kaliningrad Oblast. Teoksessa Kempton, Daniel R. – Clark, Terry D., Unity or Separation? Center-Periphery Relations in the former Soviet Union. Praeger Publisher, Printed in the USA 2002.

Otserki istorii Vostotsnoi Prussii. Jantarnii Skaz, Kaliningrad 2002.

Pagrotsky, Leif: Snabbspår till EU för Kaliningrad. Dagens Nyheter 28.3.2000.

Pedersen, Klaus Carsten: Kaliningrad: Armed Forces and Missions. Teoksessa Joenniemi, Pertti – Prawitz, Jan (ed): Kaliningrad: The European Amber Region. Ashgate, Aldershot 1998

Pekonen, Laura: Kaliningrad on outo sekoitus Eurooppaa, Venäjää ja Amerikkaa (ja Hongkongia, Albaniaa ja Viipuria). Helsingin Sanomat 1.9.2002.

Petersen, Philip A - Petersen, Shane C: The Kaliningrad Garrison State. Jane's Intelligence Review. February 1993, vol 5 No 2.

Puheloinen, Ari: Russia's geopolitical interests in the Baltic area. National Defence College, Helsinki 1999.

Sahrai, Sergei: Kaliningrad – Keningsberg – Krulevets. Kak ukrepit zapadnii forpost Rossii. Nezavisimaja gazeta 26.7.1994.

Salomaa, Markku: Teräksenkovaa politiikkaa. Läntisiä arvioita Venäjän sotilaspolitiikan suunnasta. Gaudeamus, Tammer-Paino Oy 1995.

Samson, Ivan (ed.): Kaliningrad Region. The Diagnosis of a Crisis. Tacis PROMETEE II, Kaliningrad 1998.

Sergounin, Alexander: Kaliningrad. Teoksessa Lieven, Anatol & Trenin, Dimitri: Ambivalent Neighbors. The EU, NATO and the Price of Membership. Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C. 2003.

Sergounin, Alexander: In Search of a New Strategy in the Baltic/Nordic Area. Teoksessa Baranovsky, Vladimir (ed.): Russia and Europe. The Emerging Security Agenda. Sipri/Oxford University Press, Oxford 1997.

Sergounin, Alexander: The Russian Dimension. Teoksessa Mourizen, Hans (ed.): Bordering Russia. Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim. Ashgate, Aldershot 1998.

Sergounin Alexander, The EU Enlargement and Kaliningrad: The Russian Perspective. Teoksessa Fairlie, Lyndelle D. – Sergounin, Alexander: Are Borders Barriers? EU Enlargement and the Russian region of Kaliningrad. Ulkopoliittinen instituutti & Institut für Europäische Politik. Kauhavan Sanomalehti, Kauhava 2002.

Stent, Angela E.: Russia and Germany Reborn. Unification, the Soviet Collapse, and the New Europe. Princetown University Press, New Jersey 1999.

Szajkowski, Bogdan: Encyclopedia of Conflicts, Disputes and Flashpoints in Eastern Europe, Russia and the Successor States. Longman, London 1993.

Tamulaitis, Gintaras: National Security and Defence Policy of the Lithuanian State. Research paper No 26, United Nations Institute for Disarmament Research. United Nations, New York and Geneva 1994.

Timmerman, Heinz: Kaliningrad in the context of regional cooperation. Teoksessa Kaliningrad. Isolation or Co-Operation? The Finnish Committee for European Security (STETE). Hakapaino 2001.

Tuomioja, Erkki: Kaliningrad Deserves Special Attention. Teoksessa Kaliningrad. Isolation or Co-Operation? The Finnish Committee for European Security (STETE). Hakapaino 2001

Valkonen, Martti: Voimattomuuden aika. Teoksessa Kuorsalo, Anne – Susiluoto, Ilmari – Valkonen, Martti: Venäjä ja rosvo kapitalismin haaksirikko. Oy Edita Ab, Helsinki 1999.

Vesa, Unto – Möller, Frank: Security Community in the Baltic Sea Region? Recent debate and recent trends. Tampere Peace Research Institute, Occasional Paper No 88, 2003. Juvenes Print, Tampere 2003.

Wellmann, Christian: Kaliningrad's military economy. Teoksessa Joenniemi, Pertti – Prawitz, Jan (ed): Kaliningrad: The European Amber Region. Ashgate, Aldershot 1998.

Wellmann, Christian: Russia's Kaliningrad Exclave at the Crossroads. Cooperation and Conflict, vol. 31 (2), 1996.

Zverev, Yuri: The Kaliningrad Region of Russia. Teoksessa Waller, Michael - Coppieters, Bruno - Malashenko, Alexei: Conflicting Loyalties and the State in Post-Soviet Russia and Eurasia. Frank Cass, London & Portland, 1998.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Economist 1995
 Helsingin Sanomat 2001, 2002
 Izvestija 1994, 1998, 2000, 2001, 2002
 Itogi 2001
 Kommersant 2000, 2001
 Kommersant Vlast 1998, 2000, 2001
 Nezavisimaja Gazeta 1994, 1998, 2001, 2002
 St. Petersburg Times 2000
 The Baltic Independent 1994, 1995
 The Times 1992
 Turun Sanomat 1993
 Washington Times 2001

Sähköiset uutistoimistot

Rosbalt <www.rosbalt.ru> [Viitatus lähteet tulostettuina tekijän hallussa]
 StranaRu <www.strana.ru> [Viitatus lähteet tulostettuina tekijän hallussa]
 Radio Free Europe/Radio Liberty. RFE/RL Newslines [Viitatus lähteinä käytetyt uutissähkeet saapuneet pääasiassa sähköpostilla tekijälle ja ovat tulostettuina tekijän hallussa. Löytyvät pääsääntöisesti myös sähköisestä arkistosta <<http://www.rferl.org/newslines>>]

Verkkojulkaisut

Stankevicius, Ceslovas: Enhancing Security of Lithuania and Other Baltic States in 1992-94 and Future Guidelines <<http://www.nato.int/acad/fellow/94-96/stankevi/home.htm>>

Julkaisemattomat lähteet

Vitunic, Brian: Enclave to Exclave: Kaliningrad between Russia and European Union. Columbia University. [Tekijän hallussa]

MUUT LÄHTEET**Julkaistut lähteet****Kirjallisuus**

Antola, Esko: Pohjoisen ulottuvuuden nousu ja tuho. Ulkopolitiikka 2/02.

Barraclough, Geoffrey: Oman ajan historian suuntaviivoja. WSOY, Porvoo 1973.

DeBardeleben, Joan: The Development of Federalism in Russia. Teoksessa Stavrakis, Peter J. - DeBardeleben, Joan – Black, Larry (eds.): Beyond the Monolith. The Emergence of Regionalism on Post-Soviet Russia. The Woodrow Wilson Center Press & The Johns Hopkins University Press, printed in USA 1997.

Demchuk, Arthur: External Relations of the Russian Regions. Teoksessa Kivinen, Markku – Pynnönniemi, Katri (eds.): Beyond the Garden Ring. Dimensions of Russian Regionalism. Kikumora Publications, Multiprint Oy, Helsinki 2002.

Donalds, Robert: The Polish Corridor and the consequences. Thornton Butterworth Ltd [ei muita julkaisutietoja].

Hansen, Birthe – Heurlin, Berter: The Baltic states in world politics. Richmond, Surrey, Curzon 1998.

Haukkala, Hiski: The Making of the EU's Common Strategy on Russia. Teoksessa Haukkala, Hiski – Medvedev, Sergei: The EU Common Strategy on Russia. Ulkopoliittinen instituutti & Institute für Europäische Politik. Kauhavan Sanomalehti, Kauhava 2001.

Heininen, Lassi: Ideas and Outcomes: Finding a Concrete Form for the Northern Dimension Initiative. Teoksessa Ojanen, Hanna (toim): The Northern Dimension: Fuel for the EU? Ulkopoliittinen instituutti & Institute für Europäische Politik, Kauhavan Kirjapaino, Kauhava 2001.

Helanterä, Antti - Tynkkynen, Veli-Pekka: Maantieteelle Venäjä ei voi mitään. Gummerus, Jyväskylä 2002.

Hovi, Kalervo: Puolan Historia. Otava, Keuruu 1994.

Ivtsenko V.V. - Samoilova L.B.: Svobodnie ekonomitseskie zoni v zarubeshnih stranah i Rossii. Jantarnii Skaz, Kaliningrad 1999.

Jopp, Mathias - Arsnwald, Sven (eds.): The European Union and the Baltic States. Visions, Interests and Strategies for the Baltic Sea Region. Programme on the Northern Dimension of the CFSP, vol 2. Ulkopoliittinen Instituutti & Institut für Europäische Politik, Kauhava 1998.

Kalela, Jorma: Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville. Oy Gaudeamus Ab, Keskuskirjapaino Oy, Helsinki 1972.

Kirkow, Peter: Russia's Provinces. Authoritarian Transformation versus Local Autonomy? McMillan Press Ltd, London 1998.

Lapidus, Gail W.: Asymmetrical Federalism and State Breakdown in Russia. Post Soviet Affairs, vol 15/January-March 1999.

Luukkanen, Arto: Hajoaako Venäjä? Edita, Helsinki 2001.

Machray, Robert: Poland 1914-1931. George Allen & Unwin Ltd, London 1932.

Mee, Charles L. Jr.: Meeting at Potsdam. M. Evans & Company INC, New York 1975.

Reddaway, Peter: Will Putin be able to consolidate power? Post-Soviet Affairs. Vol 17 January-March 2001.

Shlapentokh, Vladimir - Levita, Roman – Loiberg, Mikhail: From Submission to Rebellion. The Provinces Versus the Center in Russia. WestviewPress, Colorado and Oxford 1997.

Sivonen, Timo: Katse lännestä lähelle. Venäjän ulkopolitiikan muuttuminen vuosina 1992-1994. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma, Turun yliopisto 2002.

Taylor, A.J.P.: The Origins of the second world war. Atheneum, New York 1983 (uudistettu painos).

Wörster, Peter: The Northern Part of East Prussia. Teoksessa Forsberg, Tuomas: Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire. Edward Elgar, Aldershot & Brookfield 1995.